

У. Б. АЛИЕВ

◆
**ИЗБРАННЫЕ
ТРУДЫ**

III

У. Б. Алиев

**ИЗБРАННЫЕ
ТРУДЫ**

В трех томах

Том III

**ЛИТЕРАТУРНЫЕ
РАБОТЫ**

Нальчик
Издательство М. и В. Котляровых
(ООО «Полиграфсервис и Т»)
2012

ББК ~~83.3~~ 81.632.93 - Кара
А 50

Издание выходит при финансовой поддержке фонда
«Содействие развитию карачаево-балкарской молодежи „Эльбрусид“»

Редакционная коллегия:
С. К. Башиева, доктор филологических наук, профессор;
Ж. М. Гузев, доктор филологических наук, профессор;
М. Б. Кетенчиев, доктор филологических наук, профессор;
Х. С. Лепшиков, кандидат филологических наук, доцент

Том подготовила
С. А. Мусукаева

Алиев У. Б.

А 50 Избранные труды: В 3 т. – Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых (ООО «Полиграфсервис и Т»), 2012. Т. 3: Литературные работы. – 312 с.

ISBN 978-5-93680-538-7

В трехтомное издание вошли труды, в которых рассматривается широкий спектр проблем, связанных с актуальными проблемами тюркского языкознания, а также художественные произведения автора.

Третий том свидетельствует о многогранности творчества У. Б. Алиева. В нем помещены переводы произведений таких выдающихся поэтов, как А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Т. Г. Шевченко. Кроме того, небезынтересны оригинальные художественные произведения У. Б. Алиева, характеризующиеся жанровым многообразием и отражающие не только мировидение самого автора, но и мировосприятие карачаевского и балкарского этносов.

665984 - g

© У. Б. Алиев, 2012
© Издательство М. и В. Котляровых (ООО «Полиграфсервис и Т»), 2012

ОБРАЗОВАНИЕ ДУШИ

Умар Баблашевич Алиев в карачаево-балкарском мире больше известен как ученый-языковед, основоположник карачаево-балкарской филологической науки, первый среди карачаевцев и балкарцев доктор наук. Можно составить немаленький список печатных трудов по языку, принадлежащих его перу. Наряду с этим, яркое обаяние личности У. Алиева проявилось в его литературном наследии – в стихах, поэмах, баснях, рассказах, пьесах... В каком бы жанре он ни работал, чарующая прелесть его произведений в том, что в них через доступное, красивое, щедрое повествование раскрывается страстно преданный своему делу, влюбленный в науку, в жизнь, увлеченный литературой, прежде всего – поэзией, народным творчеством, человек.

В отдельных подробностях сюжетов его стихотворений, манере рассказывания отражается индивидуальное начало целеустремленного строителя нового общества, определяется новое понимание важных для того времени проблем («Джер бла адам улу» – «Земля и человек», «Джашау» – «Жизнь», «Тюзлюк» – «Истина», «Джырларым келеди» – «Хочется петь», «Кечеги сахар» – «Ночной город» и др.). В данном случае вряд ли можно говорить о каких-либо прямых литературных воздействиях, кроме как о влиянии русской литературы. Полное отсутствие традиции, борьба живых сил, тесно связанная с настоящим, поиск методов воплощения коммунистических идей в жизнь – вот главное составляющее его малых поэтических форм. И еще, как бы отдельно от основного, романтизм («Къарай-къарай терезеден...» – «Смотря в окно...»).

Особое мастерство автора проявляется в поэме «Карачай». Лирический тон, который характеризует главы этой поэмы, особенно типичен для писателей Кавказа. С большим вниманием останавливаешься на описаниях природы, традиций, обычаев гор. Опять приходишь к мысли, что, чем талантливее писатель, тем сильнее он связан с Родиной, своим народом, тем ярче отражаются черты его края в его творчестве. У Умара Алиева они глубоко

органичны и неразрывно связаны со всей системой его художественных образов и его стилем повествования.

Неизменная творческая подвижность ведет поэта – сегодня он в Теберде с ее танцующими елями в снегу, которая знаменита тем, что там жил когда-то славный певец Мусса, завтра в городе Карачаевске, на слиянии двух горных рек, что граничит с долинами Махары и новыми селами Бирлик и Джингирик, дальше мы уже оказываемся в Сынты, на пастбище Амгата, в Новом Джамагате и т.д. Автор хорошо знает топографию Карачая, свойственные каждой местности особенности. Все это изящно изложено и выливается в зовущую красоту настолько, что непременно хочется пройти с лирическим героем по Старому и Новому Карачаю, чтобы поклониться памяти ушедших возле курганов, обрадоваться, увидев то новое, чем наградило нас время, подняться на вершину и потрогать руками розовые в отблеске заката облака ...

Голоса тонких поэтов всегда говорят о том, что для них скорбь душевная означает больше, чем все остальное. Например, в моменты разлуки, потери близкого человека. Одним из таких произведений являются стихи «Хар келгеним» – «Каждый раз, когда бываю здесь». Родство земли, взрастившей его, с автором здесь проявляется через память о матери – простой крестьянке, труженице, мастерице на все руки, которой не чужды радость и печаль ее соседей, односельчан, то есть маленького горского мира. Поэт тепло описывает ее смех, игру на гармонии, как она учила его, маленького, танцевать, шила шубу деду... Он ясно помнит ее платье, платок с бахромой, какие носили горянки в те годы. Но так же, а может быть еще отчетливей, он помнит, как она, молодая и красивая, не совсем оправившись от родов, стирала белье в ледяной воде Теберды. Как она заболела, как умирала... И некому было принять соболезнования, кроме ее сына десяти лет от роду (впоследствии – автора). Как умер новорожденный, оставшись без молока. Потом пришел голод. Он забрал сестру... Так проходило образование души.

Чрезвычайно интересны стихи «Сюймеклик» – «Любовь». Казалось бы, само название предполагает лиризм и романтизм молодости. Отчасти да. Стихи о войне и любви к Отечеству. В первую очередь война, как и жизнь, как и смерть, – испытание для души. Герой говорит:

Кечермисе, табхан анам, джашынга,
Сатьгу этсе, табха санаб, башына...

Простишь ли, родившая меня мама, сыну,
Если он сторгуется, посчитав это правильным для себя?..
Но это только вопрос к себе.

Кечермисе, анам, мени, джашынгы,
Джангыз кесин кьойсам джарлы башынгы?..

Простишь ли, мама, меня, сына,
Если я оставлю тебя, несчастную, одну?..

С этими словами солдат повторяет подвиг А. Матросова. Такой ценой взята высота не только той местности, но и высота нравственная. Как ни странно, у Умара Алиева стихов о войне почти нет. А ведь не может их не быть у поэта, видевшего боль обиженных войной. Не могло не быть у него слова о переселении целых народов, в том числе и его, карачаевского. Жалко, что затеряны и утрачены целые циклы стихов и больших произведений У. Алиева, таких как поэма «Сын таш» – «Памятник», пьеса «Ачемез» и др.

Поэма «Аймуш» и пьеса «Бийнёгер» – опыт использования форм и образов народного творчества, к которым, надо сказать, автор обращается часто. «Аймуш» – это обычная сказочная ситуация, но изображена она с большой психологической тонкостью. Молодой человек – пастух Аймуш, пригнавший к озеру Хурла свое стадо, становится свидетелем странного явления – из бурлящего озера выходит белый златорогий архар, который впоследствии уводит все стадо за собой в воду. С тех пор ходит вокруг озера и играет на свирели пастух Аймуш. В мелодию этой свирели вплетаются лучшие песни о красотах горной страны. Понятное дело – суть не в стаде, суть в душе. После прочтения поэмы долго не покидает тебя ощущение причастности к этой тоске, к грусти, к музыке.

Пьеса «Бийнёгер» написана по сюжету легенды о новом типе крестьянина – Бийнёгере – защитнике бедных. Это произведение не явление отвлеченно-эстетического порядка, а отображение народного характера, в нем символ реалии жизни того далекого времени. Неудовлетворенность своим положением переживают почти все герои драмы. Влюбленные Бийнёгер и Айжаяк – сентиментальны, его супруга, братья и их жены – коварны, нравственно уродливы, родители – по-горски скромны. Все это объясняет,

почему автор использует в своей пьесе сюжет известной легенды – ничто не уходит в историю безвозвратно! Легенда не столько архаична, она связана со всеми процессами жизни – как в прошлом, так и в настоящем, настолько в ней заостренны и подчеркнуты социальные мотивы, которые всегда диктовали форму жизни, ее стиль.

Поэт – страстный любитель природы. Новеллистические сюжеты его стихов особенно замечательны по яркости («Къар джауады» – «Снег идет», «Джаз» – «Весна», «Джангур» – «Дождь», «Алма терек» – «Яблоня», «Исси сууну таулары» – «Горы Горячеводска» и т. д.).

Очень убедительна философия в стихах У. Алиева («Нарт назмула» – «Стихи нартов», «Шиндик бла юсюнде олтурган» – «Стул и тот, кто на нем сидит» и др.). Это источники чудесных комбинаций из пословиц, идущих от нартов, их героики и мудрых мыслей поэта. Они близки к жизни, но далеки от наставлений и нотаций. Продукт осмысления тем и предпочтительней – все было, учись и не повторяй чужих ошибок. Как жаль, что опыт и мудрость не дружат с молодостью! Какой же поэт не хотел бы исправить эту кричащую ошибку небес?!

Весьма недвусмысленное, подчеркнуто ироничное отношение к жизни наблюдается в баснях У. Алиева. В уста своих персонажей он вкладывает как свои личные замечания, так и мысли о благочестии, нравственности, душевной доброте, которые, идеализированные, не стоят изолированно от жизни, а дополняют ее смыслом существования.

Если подходить с точки зрения интересов современности, разумеется, кое-что из произведений У. Алиева уже принадлежит прошлому («Ленин атлы комсомол» – «Ленинский комсомол», «Тюрленеди хар бир шарты» – «Меняется все» и т. д.). Но это не означает, что потерял интерес к ним – они интересны, как ступени развития нашей национальной литературы, неразделимой связи ее с общественным прогрессом. Как и любой писатель, ученый, интеллигент в первом поколении, У. Алиев, будучи ярким представителем национального менталитета, не мог быть вне идейной борьбы. В его творчестве лирический герой смел, открыт, доступен, высоко нравственен, как само породившее его время новых свершений.

Стихи и отрывки из поэм, отобранные для настоящего сборника, отражают если и не полностью, то достаточно отчетливо наиболее характерное и принципиально важное как в творчестве, так и в жизни Умара Баблашевича Алиева. Светлая ему память.

С. Мусукаева

АЛИЙЛАНЫ УМАР (1911–1972)

Алийланы Баблашны джашы Умар 1911 джылда Огъары Тебердиде туугъанды. Эл школдан сора Баталпашинскеде устазлыкъ техникумну, Ростовда устазлыкъ институтуну филология бѣлюмюн бошагъанды. Кандидат диссертациясын Ленинградда Герцен атлы устазлыкъ институтда джакълагъанды. Джаш алимни урунуу джолу Пятигорскеде Тау устазлыкъ институтда башланнганды. Устазлыкъ ишни бардыргъан бла бирге, ол джыллада огъуна къарачай-малкъар тил бла адабиятдан талай илму иш джазгъанды. 1935 джыл аны къарачай-малкъар поэзияны юсюнден китабы чыккыгъанды.

Алий улуну саулугъу къарыусуз болгъаны амалтын, Ата Джурт къазауатха бармагъанды. Къыйын кѣзюу болса да, илму ишин къоймагъанды. Кѣчгюнчю джыллада алим Къыргъыз кърал устазлыкъ институтда кафедрагъа эмда бѣлумге башчылыкъ этиб тургъанды.

Орта Азиядан къайытхандан сора, ол Къабарты-Малкъар университетни филология факультетини деканы, ызы бла Къарачай-Черкес кърал устазлыкъ институтну ректору болуб да ишлегенди. Ол, школлагъа эмда вузлагъа деб, талай окъуу китаб, монографияла, кѣб илму статьяла джазгъанды.

Филология илмуланы доктору профессор Алий улу Умар ахыр кюнѳне дери назмучулукъ ишин да къоймагъанды.

Энчи китаблары:

Анасы бла баласы. Нальчик, 1964.

Аймуш. Таурух. Черкесск, 1966.

Мен сени джашынгма. Сайламала. Черкесск, 1981.

Джыйым китаблада:

Къарачай поэзияны антологиясы. Ставрополь, 1965.

Чыгъармачылыгыны юсюнден:

Ортабайланы Р. Багъалы окъуучу! // Алийланы Умар. Мен сени джашынгма.

Сайламала. Черкесск, 1981.

Хубийланы Н. Уллу алим, фахмулу поэт. 90-джыллыгына // Къарачай. 26 янв. 2001.

Лайпанланы К. Устаз, алим, джамагъат деятель. // Къарачай. 21 ноябрь. 2001.

«Къарачай поэзияны антологиясындан»

НАЗМУЛА

КЪАР ДЖАУАДЫ, ДЖАБАЛАКЪ

Къар джауады, джабалакъ,
Тауну-тюзню джабаракъ.
Къар гин
джиле тауушсуз
Тюшедиле аяусуз.

Джабадыла къадалыб
Джерни юсюн, къаланыб.
Джалан терек къаралыб,
Къар джаугъаннга таралыб,
Кёрюнеди тартханча,
Кесин кёкге атханча.

Къар джауады, джабалакъ,
Тауну-тюзню джабаракъ.
Къар гинджиле тауушсуз
Тюшедиле аяусуз.

Гинджилени хар бири,
Къошакъ болуб бек тири
Тюшюб баргъан бирине,
Джердегине илине,
Кёргюзеди кёберек,
Джумшакъ болуб тегерек.

Къар джауады, джабалакъ,
Тауну-тюзню джабаракъ.
Къар гинджиле тауушсуз
Тюшедиле аяусуз.

Къар джауады, джабалакъ,
Тауну-тюзню джабаракъ.
Джабалакъда джокъ къайгъы,
Джел урмаса, айырыб.

Джабалакъгъа джел урса,
Кёзге-къашха джабышыр,
Джолда къалгъан адамла
Ышыкълагъа чабышыр.

Джел урмайын, джабалакъ
Джерге джауса акъ эм сакъ,
Кёрюнеди джер ёрге
Баргъан кибик, тёп-тёрге.

Джабалакъла – къар джуммакъ,
Бир-бирине къонушмакъ,
Тауушлары – тауушсуз,
Чыгъадыла дауурсуз.

Къар джауады, джабалакъ,
Тауну-тюзню джабаракъ.
Джабалакъда джокъ къайгъы,
Джел урмаса, айырыб.

Октябрь 1963 дж. – январь 1964 дж.

ДЖЕР БЛА АДАМ УЛУ

Адам джанны къылыгъын
Бек къыйынды билмеклик:
Игиге деб акъылын
Салгъаныды сейирлик.
Бир-бирде уа, алайлыкъ
Иш этеме деб, туруб,
Этип къояр осаллыкъ,
Башха затха эс буруб.

Джер юсюнде кёб затны
Ол этгенди кьолу бла,
Бу ишледе иш атны
Джюрютгенди джолу бла.
Маймул атдан кесин ол
Адам атха бургъанды,
Акъыл-эсин ёсдюрюб,
Кёб шахарла кьургъанды.

Шахарланы ичинде
Фабрикала, заводла.
Аланы хар биринде
Тюрлю-тюрлю станокла.
Станокланы хар бири
Бирер джумуш толтура,
Иш этдирген ишчи да
Анга къараб олтура.
Шахарлада, элледе
Ишчи къауум биригиб,
Бары джашау этгенле
Иги затха тирилиб.
Бирикгенни къарыуу
Бек баш къарыу сау джерде,
Алайды джол барыуу
Биз кёргенде-билгенде!

Шахарланы ичинде
Кёкге джете къалала.
Къалаланы ичинде
Окъуб ёсген балала.
Балалары адамны
Ишге уста, чемерле,
Ала этмез не болур
Къурч темирден, мермерден?!
Балалары адамны
Бир-биринден акъыллы,
Акъыллары аланы
Алгъа-алгъа тартымлы.

Тартымлары иш-кюч бла
Алгъа ёсген, ёрлеген,
Табигъатны къарыуун
Таблыкъгъа деб джерлеген.

Джерленнгени – мал сюрюу
Тау башлада, тюзледе.
Сабан сюрюу, джер сюрюу
Дангыллада, тюзледе.
Кёпюр салыу суулагъа,
Джолла ишлеу джюрюрге,
Дангыллагъа, таулагъа
Ахшы джашау кёрюрге.
Хазна къазыу таулада,
Джерден учу кёклеге,
Акъыл алыб сауладан,
Аны салыу кёблеге.
Чемеркёоллукъ, усталыкъ,
Хар бир ишде ойлулукъ,
Хомухбойлукъ, матухлукъ
Баргъан киби оюлуб.

Илму-хыйсаб джолунда
Белгисизни ачыкълай,
Алыб кеси кёлуна
Къадарын, сейир джашай.
Бой салмагъан ишни да
Тынмай, кьоркъмай, кьучакълай,
Аны ачыб, джукъ кьоймай,
Джашау джашар бурчакълай.
Къумдан этиу мияла,
Ташдан согъуу кёлеклик,
Муну аллын тыяла
Билген энди ёлмеклик.
Излей кетиб аны да,
Табар адам чурумун,
Ачыкъ болур ол ишде
Ёлмекликни кьуруру.
Иги ишле адамны

Джашауунда кёбдюле,
Аман ишле аланы
Къатларында чёбдюле!
Таш балтадан чагагъа,
Таш кюрекден гидагъа,
Таш къангичден тракторгъа,
Таш оракъдан комбайннга.
Адам бир джукъ этген зат –
Тюше келмеди кёкден,
Джерни юсю ол затдан
Топпа-толу бек кёбден.
Джулдузланы ичинде
Айланады Джер деген.
Ал кёрюннген бичимде
Уллуракъ бирсиледен.

Кёбдю аны таулары,
Дангыллары, джарлары,
Уруб баргъан суулары,
Тенгизлери, къарлары,
Шахарлары, эллери,
Темир хауа джоллары,
Чучхурлары, кёллери,
Ёзенлери, къоллары,
Сабанлары, маллары,
Заводлары, затлары,
Айранлары, баллары,
Кёгет битген садлары,
Агъачлары, ханслары,
Къаты, джумшакъ ташлары,
Кёкенлери, чырпысы,
Тау тюблери, башлары.
Джаннга керек хар нени
Джер адамгъа табады,
Адамы да бу Джерни
Хар табханын къабады.
Алай Джерни адамы –
Зар къылыкълы, хаталы,
Азгъа санаб къабханын,

Кюрешеди къадалыб.
Миниб тургъан бутакъгъа
Джетдиргенча балтаны,
Джашамазча узакъгъа,
Ол салады хатаны:
Джашаууну, Джерини
Кемиреди тамырын,
Келтирмейин эсине,
Хазырлайды къабырын.

Атом бомба чыгъарыб,
Атдырады хауада,
Радий от бла сугъарыб,
Ауруу бере саулагъа.
Бир-бирлерин кырыб да,
Тоймай, ичиб къанларын,
Этедиле бек джазыкъ
Адамланы къалгъанын.
Ой насыбсыз, адам мал,
Неди бу иш, бу хата?
Тохта, бир тын, акъыл ал,
Тохтамасанг, Джер батар!
Джер тюйюлдю бек уллу –
Умутунгча тюлдю ол.
Джулдузлада болуму
Ма былайды, англы бол:

Джер дегенинг – бир бюртюк,
Бюртюкле бла айланган,
Джулдузла джели бюркюб
Джибергенден байланган,
Джулдуз джыйын керюннген
Чучхурлада суу букъу,
Сабанлада керюннген
Будай къылкъы, тюй къылкъы,
Тенгизлени тамчысы,
Джаннган отну джилтини,
Тюкле саны джамчыны,
Чёбле саны битимни,

Къум төбеде бюртюк сан,
Наз терекде ийне сан,
Боз къочхарны тюгю сан,
Джер юсюнде атом сан,
Кече джаннган лампа сан,
Китаблада хариф сан,
Адам кийген къалпакъ сан,
Адам деген хариб сан.
Алай кёбдю дунияда
Джулдузланы санлары,
Джулдузла бла биргелей
Джерни джюзе баргъаны.
Сансыз саны ичинде –
Къаллай болур Джер уллу!
Кёрюнгени алайды
Бизни къыллы къаллыкъны.
Биз да аны юсюнде
Кёрюнебиз мазаллы,
Кюрешебиз тютюнлеб,
Асыб анга къазанны.

Сагъыш этиб къарасанг,
Адам бойлу болалмаз.
Болалса да, не насыб,
Юреннгенин къоялмаз.
Юреннгени – уруш, къан,
Сауут-саба дардагъан,
Ушатмайын тургъанлай,
Ёлюм отну бардыргъан.
Ёлюм отха сууукъ суу –
Халкъны сёзю, акъылы.
Сууукъ сууну алыб къуй,
Тохтар кибик такъылы.
Игисагъан, халкъ, къобуб,
Ёлюм отну джукълатыб,
Бир кёрюр эд джашауда
Адамлыкъны орнатыб.

ГУГУК

Тура-туруб сынды сууукъ,
Джазгы кюннге ачды эшик.
Джангур тохтаб, чыкды гугук,
Эшитмеген муну эшит:

«Гугук, гугук, гугук, гугук,
Чыкдым кюннге, болуб сууукъ,
Гугук, гугук, гугук, гугук,
Чыкма ишге, кябмай бир джукъ!»

Чапракъ, чырпы, джангур тамчы
Джанар кюнде эм джылтырар,
Джазны кюнюн бизге ачыб,
Талада гугук джырлар:

«Гугук, гугук, гугук, гугук,
Чыкдым кюннге, болуб сууукъ,
Гугук, гугук, гугук, гугук,
Чыкма ишге, кябмай бир джукъ!»

Къакъ кийимни кюннге тартыб,
Джуу бетинги – чыкда сууунг,
Турма, хомух, кёбге джатыб –
Кычырады санга гугук:

«Гугук, гугук, гугук, гугук,
Чыкдым кюннге, болуб сууукъ,
Гугук, гугук, гугук, гугук,
Чыкма ишге, кябмай бир джукъ!»

ДЖАШАУ

Къазийге бла Хаджи-Муратха
Келиб тюшдю къолума
Джазыб ийген письмогъуз.
Джюрегимде болумгъа
Ол джарады соруусуз:
Джакъсыз къалгъан кёлюме
Ол битдирди къанатла,
Илмуланы кенгине
Тынч болурча атларгъа.

Джашау деген – баргъан суу,
Толкъунлары – адамла,
Бири ёлсе, бола шуу,
Бири тууар шоркъада,
Джангыз толкъун баргъаны
Кёрюнсе да аздан аз,
Аулаб алыб, барына
Къарасанг а, аз болмаз:
Таркъайса да бир толкъун,
Къалгъанлары джашарла,
Агъачларын, ташларын,
Алгъа бара, ашарла.

Джашау деген – джаннган от,
Джилтинлери – адамла,
Бири чыкъса болуб окъ,
Бирин джугар къарангы.
Хар джилтинни джарыгъы
Кёбге бармаз джылтыраб,
Чартлай барыб хауада,
Ол джокъ болур, къалтыраб.
Джаннган отдан джилтинле
Тохтамайын чыгъарла,
Бары ала биргелей
Къарангыны джыгъарла...

Адамны да алайды
Джер юсюнде барыуу:
Бири кетсе, кёмюлюб,
Халкъгъа къалыр къарыуу.
Джашау, бизге айланыб,
Джандырады кёзлерин,
Анга къараб, ойланыб,
Ангылайбыз сёзлерин:

Сен – джилтини халкъынгы,
Меннге джетсин джарыгъынг,
Кёрююрча мени да
Джер юсюнде барлыгъым.
Аз болса да джашауунг,
Бош джиберме заманны –
Олду борчу джашауда
Халкъын суйген адамны.

Баргъан сууну баргъанын
Тутхан киби толкъунла,
Джаннган отну джаннганын
Бардыргъанча отунла,
Тутадыла адамла
Барыр джолун джашауну,
Джюрюр киби халкъ алгъа,
Къолгъа этиб махтауну!

ТАМЧЫЛА

Кёбден бери буз дорбунда
Джыламукъча тамчыла,
Унамайын буз болургъа,
Агъадыла чымпылдаб.

Тамгъан джерде буз уяла
Ишлейдиле тамчыла,
Уялагъа суу къуюла,
Ёседиле уяла...

665984

Болмаз алай деб турсанг да,
Джашау деген кьоймайды,
Излегенин этдиргенден
Бир кесекге тоймайды.

Озадыла кюнлеринг да,
Озмагъыз деб, сюрсенг да,
Джаш кылыгъынг тас болады,
Тохта бир деб кёрсенг да.

Джумшакъ, джая санынгы да
Къаты къакълыкъ алады,
Джырдан толу джанынгы да
Къартлыкъ джолгъа салады...

Къалай иги болур эди,
Быллай джорукъ болмаса,
Джанынг кюнден толур эди,
Къартлыкъ джетиб кьоймаса!

* * *

Кюн кыыздырса, буз, къар эрир,
Джерде урлукъ кесин керир,
Кёгет, бишсе, джерге тюшер,
Джер, джылынса, урлукъ кюсер,
Заман джетсе, кырдык чыгъар,
Сууукъ джетсе, чапракъ агъар,
Ачлыкъ джетсе, бёрю чабар,
Кьойну соуб, этин къабар,
Адам, тойса, чурум излер,
Тенгин уруб, башын эзер,
Келир бир кюн мынга тёзmez,
Бу кылыкъгъа онгну берmez,
Аллай кылыкъ кьурур алай,
Адам, тойса, ачха къалай
Болушургъа излер джолла –
Узалырла анга къолла...
Быллай джашау – биз кюрешген,

Табылгъанны тюз юлешген,
Кереклинги терк табдыргъан,
Болушлукъгъа терк чабдыргъан,
Болушханнга төш къабдыргъан...

ДЖАЗ

Джаз джазады джазгъы атын,
Тауну-тюзю кёгертиб.
Аны сейир, ариу хатын
Ким айырмаз, кёз джетиб?!

Мыллыкларын ишге атыб,
Бал чибинле гоккадан
Аладыла балны тартыб,
Кечигирге къоркъгъандан.

Каскала да хансха батыб,
Джырлайдыла джырларын,
Чыпчыкъла да анга къатыб,
Марлайдыла хар барын.

Кюн джылылыкъ джерге татыб,
Гокка деген чагъады,
Хауаны да гокка къатыш
Ариу ийис алады.

Туралмайын юйде джатыб,
Келедиле адамла,
Терек, ауанасын атыб,
Салкъын бере алагъа.

Джалай-сылай атламын,
Къыздырады кюн джазны,
Джаз да, артха къалмайын,
Айнытады хар джанны.

Джаз джазады джазгъы атын
Тауну-тюзю кёгертиб.
Аны сейир, ариу хатын
Ким окъумаз, терк джетиб?!

ДЖАНГУР

Джауады джангур,
Кюн да джарыйды,
Джаугъан тамчыны
Кёзюнг танийды.

Агъады тамчы,
Джылтырай-джана,
Джанкъылыч бетни
Юсюне ала.

«Быллай джангурда
Къозлайды марал», –
Дейдиле халкъда,
Джаугъаннга къараб.

Болурму керти,
Болмазмы алай
Марал къозлагъан –
Билейик къалай?..

Джауады джангур,
Кюн да джарыйды,
Джаугъан тамчыны
Кёзюнг танийды.

ТИРИЧИЛИК

Ёзенледе тирлик деген битеди,
Кауну-шауну аямайын тинтеди.
Тирлик деген тириликни кючюдю,
Къудуретни бизге берген сютюдю.
Ол сют деген бир кёб тюрлю тюрсюндю:
Бир тюрлюсю – будай деген бюртюкдю,
Экинчиси – нартюх деген шыбырдау,
Ючюнчюсю – къошла аллы маллы бау,
Тёртюнчюсю – мирзеюнгю ал да, тарт,

Ачлыкъ джетмей джашар кибик джаш бла къарт.
Болурлайын ауругъанынг сени сау,
Малларынгы ол баулада тут да, сау;
Бешинчиси – шахарларынг, эллеринг,
Төгерекеде байлыкъ битген джерлеринг,
Тракторла бла сабан сюрген тенглеринг,
Къолларынгда джумшай баргъан берчлеринг,
Джылдан-джылгъа ёсюб баргъан заводла,
Арыгъаннга солур юле, курортла,
Заводлада къыйын ишни толтургъан,
Ичлеринде къыйналмайын олтургъан,
Чыгъадыла тюрю-тюрю мешнала,
Ол мешнала джерде-кёкде джашнарла.
Сен, къоркъма да, мин алагъа, аяма,
Этилик иш къыйынды деб къарама.
Мешналарынг илипинле къазарла,
Бир минутха сансыз санла санарла,
Санарларынг къагъытлагъа джазарла,
Сени алыб, джуддузлагъа чыгъарла,
Бир шахардан бирлерине учарла,
Булутланы кюн таякълай чачарла,
Къыйынлыкъла сенден къоркъуб, къачарла,
Мийик кёкню эшиклерин ачарла,
Бир джуддуздан бир джуддузгъа учарла,
Мюлкюнг сени къолундады халкъынгы,
Халкъны джожьду бир минутха къалкъымы.

ТЮЗЛЮК

Оюлмазлыкъ къая – дуняда тюзлюк,
Кюймезлик отун – дуняда тюзлюк,
Батмазлыкъ таш – тенгизде тюзлюк,
Сынмазлыкъ къошун – тапхада тюзлюк.
Оюлмазлыкъ къая – дуняда тюзлюк,
Дуняда тюзлюк – кюймезлик отун
Батмазлыкъ таш – тенгизде тюзлюк,
Тапхада тюзлюк – сынмазлыкъ къошун.
Къыйынды джашауда тюзлюкню тутхан,
Кюрешеди терслик андан эм мындан.

ЛЕНИН АТЛЫ КОМСОМОЛ

Туугъан кюнюнг – уруш кюнле,
Ленин атлы комсомол,
Джан аямай, джаугъа чабхан,
Саут алыб, комсомол.

Туугъан кюнюнг – къайгъы кюнле,
Ленин атлы комсомол,
Джашлыкъ кёрмей, сабийлик,
Иште ёсген комсомол.

Туугъан кюнюнг – батыр кюнле,
Батыр атлы комсомол,
Батырлыкъда киши озмай,
Алгъа баргъан комсомол.

Туугъан кюнюнг – сейир кюнле,
Сейир ёсген комсомол,
Джигерликни аямайын,
Кёб ишлеген комсомол.

Туугъан кюнюнг – хайыр кюнле,
Хайыр чачхан комсомол,
Хайыр чыгъар ишни къоймай,
Ишлеб тургъан комсомол.

Туугъан кюнюнг – окъуу кюнле,
Окъуб ёсген комсомол,
Билимледен ююш алыб,
Алчы болгъан комсомол.
Туугъан кюнюнг – тенглик кюнле,
Тенглик тутхан комсомол,
Миллетчилик айырмайын,
Шохла тутхан комсомол.

Туугъан кюнюнг – джашлыкъ кюнле,
Ётгюр ёсген комсомол,

Джукъдан къркъмай, алда баргъан,
Джашлай тургъан комсомол.

Туугъан кюнюнг – махтау кюнле,
Джарыкъ кюнлю комсомол,
Партиядан санга махтау,
Махтау ишли комсомол.

Минг джылланы къайнаб гыйы,
Къыйын джашау – баш джауунг,
Джарлыланы кърмей сыйын,
Кемсиз терслик – баш дауунг.

Баш джауунга буруб сауут,
Партиягъа болушхан.
Алай болуш, болуб зауукъ
Терсликле бла урушхан.

Партиябыз: «Бар!» – деди да,
Биз урушха киришдик,
Ач-джаланнгач болуб, къркъмай,
Душманла бла сермешдик.

Партиябыз: «Тур!» – деди да,
Ленин атлы комсомол,
Шкок алыб кърлгъа, турду
Аны отун урушлада
Душманлагъа къаты бурду.

Партиябыз: «Кър!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Къруу ишни алыб кърду.
Оюлгъанны джугъун кърмай,
Эринмейин, ишлеб турду.

Партиябыз: «Кир!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Рабфаклагъа кирди барыб,

Окъумакъны магъанасын
Ангылады, билим алыб.

Партиябыз: «Чач!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Эрши бетли джахилликни,
Юйле сайын барыб, джюрюб,
Халкъ ичинден кери чачды.

Партиябыз: «Ач!» – деди да,
Ленин атлы комсомол,
Элге джюрюб, юйлеге да,
Шахарлагъа, тюзлеге да,
Окъуу ишге эшик ачды.

Партиябыз: «Сал!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Тенг джашаугъа тамал салды,
Индустрия, колхоз къураб,
Насыбладан юлюш алды.

Партиябыз: «Ур!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Фашистлеге къаджау турду,
Сюрюб барыб къауумларын,
Къобалмазча, джерге урду.

Партиябыз: «Таб!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Тюрлю-тюрлю билимле бла
Джерде, Кёкде закон табды,
Ракетлени кёкге атды.

Партиябыз: «Уч!» – деди да,
Ленин атлы комсомол,
Самолёт бла, ракетле бла,
Айгъа буруб алларын,
Кёкге-кёкге кёб учду.

Партиябыз: «Сюр!» – деди да,
Ленин атлы комсомол
Сау джерлени тутуб сюрдю,
Будай атыб эм нартюх,
Кёб джылланы джыйыб берди.

Партиябыз не десе да,
Ленин атлы комсомол
Толтурады айтхан затын,
Махтаула бла айтдырады
Хар бир иште батыр атын.

24–25 октябрьде 1968 дж.

ДЖЫРЛАРЫМ КЕЛЕДИ

Джырларым келеди,
 кьюуаныб-джаныб,
Тамакны кючюн
 макхамгъа салыб.
Джырларым келеди,
 джюрекни къандырыб,
Агъызыр кибик
 джыламукъ, тамдырыб.
Джырларым келеди,
 ачуудан тюйюл,
Алай бош, кесим,
 джырлауну суйюб.
Кюйюб барады,
 джыр кюсей, ичим,
Джырламай джокъду
 манга тёзюм-кечим.
Джюрек джанады,
 излейди джан джырны,
Сормайды манга
 ол джокъну-барны.
Джырлыкъ ишле кёбдю
 тийреде-джуртда:

Душман къачады,
кѳууулуб, чартлаб,
Биз да сюрѳбиз,
бек эркин атлаб.
Джурт башын ѳрге
тутады шартлаб.
Джигитлик барды
джашында джуртну,
Кѳоймаз ол энди
джуртунда кѳуртну.
Кюсейди джаным
джырларгѳа джырны,
Барырча алгѳа
джаулары кѳырыб.
Джырлаб айтыргѳа
джетмейди сѳзюм,
Айтмай турургѳа
джетмейди тѳзюм.
Кѳарыннга ашча –
джюрекке джырла.
Ой, джырчы, джырчы,
тохтамай джырла!
Джырласам, кѳанат
битеди саннга,
Кѳошулады джангы
уюгѳан кѳаннга.
Салкѳын джел урады
кюйюб баргѳаннга.
Джырларым келеди
кюйню, бек талпыб.
Кѳыйын заманда
халкѳыма тартыб,
Кѳюрючѳа, барыб,
эсен-сау халкѳыны...

Джырларым келеди,
кѳууаныб-джаныб,
Тамакѳны кючюн
макѳамгѳа салыб.
Тындырыр кибик
джюрек кѳызгѳанын,
Айтыллыкѳ сѳзню
кѳоймай кѳызгѳаныб.
Тирилтир кибик
тюшген санланы,
Ойнатыр кибик
унукѳгѳан джанны,
Эритир кибик
таулада ташны,
Керилтир кибик
кѳызны кѳашларын,
Тебсетир кибик
элни джашларын,
Кѳтюрюр кибик
кѳартла башларын,
Учхум этерлей
джюрек кѳайгѳысын,
Кери тутарлай
аман хатасын.
Джырларым келе,
джыр сѳзден тоймай,
Джыр сѳзню кючюн
аяб иш кѳоймай,
Уллуду, уллу
джыр сѳзню кючю,
Айта билгеннге
джашау, джан ючюн:
Джыр сѳзню кючю
кеме джюздюрюр,
Джыр сѳзню кючю
бугѳоу юздюрюр,
Джыр сѳзню кючю
кѳкге миндирир,

Джыр сёзню кючю
 илму билдирир,
Джыр сёзню кючю
 дуния джарытыр,
Джыр сёзню кючю
 мухар къарылтыр,
Джыр сёзде болады
 джуртну татыуу,
Халкъынгда къартны
 нарт сёз айтыуу.

* * *

Кёкдегини дертин бизге къалдыра,
Турсунла деб къургъакъ джерни къандыра,
Сойгъандыла джангурлагъа да, ийнан,
Къурманлыкъла кёб джылланы кёб инсан.

Сабанлары иги битсе алгъындан,
Болгъанды деб тургъандыла себеби,
Тёгюлгени къурманлыкъны къанындан,
Тамыб джерге, аны кюнде кебгени.

Чабакъчыгъа чабакъ къуруб тенгизде,
Уучугъа да кийик къуруб таулада,
Сабанчыгъа джукъ битдирмей себилген,
Малчыланы малы къалмай баулада –

Былай джылла болгъандыла бир-бирде,
Ачлыкъ болуб, атлары да – эмина,
Къалгъан затны алалыр деб ким кимден,
Ачылгъандан уруш-түйюш, къырылгъан.

Джер дегенинг, бек къатыдан джюреги,
Бир джукъ бермез, тилесенг да кече-кюн,
Угъай демез, къырылса да бёлеги
Джерде халкъдан, туталмайын ол кесин.

Джер дегенинг бек чомартды кьалкьасы –
Огъай демез, керек затны алалсанг,
Адам деген, аямайын аркьасын,
Къыйынлыгъын джер кьалкьагъа салалса.

1943 дж. Июль, Ташкент

ДЖАЙГЪЫ КЮНЛЕ

I

Салкъын сылар санынгы
Туугъан джуртну хауасы,
Сылагъанча кьолу бла
Сабийчикни анасы.

Сени джауунг билмесин
Туугъан джерин – анасын,
Кюсеб, суюлюб ичмесин
Туугъан джуртну хауасын!

Бауурланыб кьырдышха,
Къара суудан ичгенинг
Кёрюнеди тартханча
Ёз анангы эмчегин.

Ариу тиер кёзюнге
Кёгергени хансыны,
Алалмайын къарарча
Джюрегинги тансыгъын.

«Ой, сау келгин!» – дегенча,
Гокка хансла башларын
Санга къараб кьагъарла,
Джарый кёзле, къашлары.

Ханс ичини каскасы
Къууанч джырын бардырыр,

Джашауунгу юсюнден
Сагъышынгы къалдырыр.

Терекле да башларын
Симсиретиб тутарла,
«Ма биз былай...» – дегенча,
Айтыр сёзню джутарла.

Къайын терек аллында
Сюйгенингча сирелир,
Кёксюл алтын сыргъасы
Чапрагъына тирелир.

Туугъан джерни чыпчыгъы,
Тургъан кибик тюрленмей,
Джырлагъан бла джырларын
Салыр эсге джашлыкъны.

Гергеджызынг чырпыда
Танышынгча сёлешир,
«Тюшюр эсге!» – дегенча,
Сёзюн айтыб кюрешир.

II

Джел ойнайды чырпыда,
Ары-бери чабады,
Чапрагъы да кёб тюрлю
Джелге таууш табады.

Ол тауушну кюйюне
Тебсейдиле терекле,
Элейдиле хауаны
Агъач бла къыл элеклей.

Юреннгенча агъачны
Кёб тауушлу чыпчыгъы,
Кёлтюргенлей джырлайды
Тохтамайын джырчыгъын.

Бери урса джел деген,
Чапракъ ачар тюймесин,
Ары урса налат джел,
Ачыб иер чюресин.

Джел дегенни чырпы бла
Къарасанг оюнуна,
Бек ушайды джашлыкъны
Сюймекликде тоюна.

Ойна, джаным, салкъын джел,
Чапракъланы шыбырдат,
Мени кибик къартла да
Сюйююрча, тыбырдат.

Олду джашау дуняда –
Ёлмекликни хорламакъ,
Заран джетмез уяда
Болайыкъ неге да сакъ.

1957 дж. Нарсана

ТАУ ДЖЫРЛА

Ой, тау джырла, тау джырла, –
Къыйынлыкъдан хапарла,
Сиз айтасыз, таб джырлаб,
Хар хапарны тау сырдан.

Таб джырлауну шарты бар,
Ол шартланы санасанг,
Хар бирини аты бар,
Эсни буруб къарасанг.

Бири болса таш-къая,
Бири болур артыкълыкъ,
Таш-къаяда джан таяр,
Болмай къалса базынныкъ.

Ол таярны хорларыкъ
Таш-къаягъа аркъанын
Джан белинден таб тагъар,
Тюзетирча джыкъгъанын.

Таб такъгъаны джараса,
Таш-къаяла джанындан
Джан атына ханс табар –
Сакълагъан тарпанына.

Ханс табханы алайда
Бичен болур, аш болур,
Джан, илиниб аркъаннга,
Таш-къаядан тас болур.

Тау башында тау къырла,
Тау къырлада – кийикле,
Ёрлейдиле, таш тырнаб,
Кийиклеге джигитле.

Таш тырнауда арпаны
Кийик этге тымгъа деб,
Ёсдюрдюле къадалыб,
Бу да болмаз башха деб.

Ташха тагъыб тарпанын,
Белге байлаб аркъанын,
Сыртха тюртюб къауалын,
Алай барды баргъанынг.

Тау къырлада джаракны
Къоллары бла джыртханла,
Ашыгъышлы ишлеуде
Къабынларын джутханла,

Джугъутурну сау тутуб,
Къой сюрюуге ургъанла,
Къойланы урлукъларын
Агъачлыгъа бургъанла...

Ой, тау джырла, тау джырла,
Узакъладан хапарла
Айта турасыз джырлаб, –
Эрттегили тау сырла.

ЧЫПЧЫКЪ ДЖЫРЛАЙДЫ

Арбазда терекде
Джашайды бир чыпчыкъ,
Айтады танг сайын
Алгъышха бир джырчыкъ.

Учады, бутакъдан
Бутакъгъа ётеди,
Иш ишлей былайда,
Ингирге джетеди.

Къыш сууукъ юшютюб
Уягъа джетерге,
Кюн чакъ бла биргелей
Тюшеди кетерге.

Джылылыкъ уягъа
Келирге къайытыб,
Келеди чыпчыкъ да,
Келгенин айыртыб.

Джокъду бир чыпчыкъгъа
Къыраллыкъ, чек деген,
Былайда турма да,
Былайдан кет деген.

Неденди бу былай,
Неденди бу закон –
Сюйсенг кет былайдан,
Былайда сюйсенг къон?

Адамгъа тар Джер шар,
Адамгъа чек уллу,

Чыпчыкчыча джанлагъа
Насыбла топ-толу.

Къайданда табылды
Чыпчыкчыгъа эркинлик?
Джер шарда нек джокъду
Адамгъа бир тенглик?

Насыплы тенгликни
Кюн ариу кёргенди,
Чыпчыкчыгъа эркинлик
Джер шары бергенди.

Аныча эркинлик
Адам да алгъанды,
Чеклени адамгъа
Зарчылыкъ салгъанды.

Зарчылыкъ эм зорлукъ
Думп болсун, тас болсун,
Мынга деб кюрешген
Адамгъа къаст болсун!

Сюеме джашаргъа,
Чыпчыкчылай, эркинде,
Хар ишни толтуруб
Джашаргъа хар кюнде!

Мен былай джашагъан
Зор тюлдю башхагъа,
Табарма мен иш-кюч
Къартлагъа, джашлагъа!

Бир адам бирине
Къарнашды, эгечди,
Бир ана табмагъан –
Ол бошду, ол терсди:

Анабыз – Джер шарды,
Атабыз – джылы Кюн,

Джашагъан джерибиз –
Кёз кёрген джарыкъ тюн.

Атабыз-анабыз
Бергенди хар нени,
Джетерча бизлеге
Хар неден суйгени.

Боллукъду берилген
Джер юсде хар джаннга,
Адамны сюеме
Деб тургъан адамгъа!

1 май 1962 дж. Нальчик

ОЗАДЫЛА КЪУУАНДЫРЫБ (Ойла)

Озадыла къууандырыб джылларыбыз,
Хар кюн сайын эте баргъан ишибизден
Барады бек айныб, ёсюб къыралыбыз.
Деу адамла чыгъар кибик ичибизден,
Айтдырырча ала бизге махтаулары,
Толтурурча алда тургъан умутлары,
Тюзетирча джашаулары адамлары,
Керегича ангыларлай боллукъланы.
Ойлулугъун этиб озгъан ишибизни,
Джарытады тамбла барлыкъ джолубузну.
Бирикдириб бизни чачыкъ кючюбюзню,
Кюч тутаргъа юретеди къолубузну.

Чыгъадыла кёб адамла халкъыбыздан,
Сюелирча аллыбызда ишибизге,
Джетдирмезча къыйынлыкъла артыбыздан,
Зор тийдирмей халкъыбызда кишибизге,
Биз барырча ызларындан ийнанганлай,
Тюз ишлерча ишленникни джерибизде,
Джарсымазча терсге кетиб къыйналгъандан,

Бошна тегюб иште-кючде терибизден.
Чыгъарабыз ишибизни хайырларын,
Бегитирча ёсерикни тамырларын,
Джашауубуз ачитмазча, къайырланыб,
Чыгъар кибик биз ишлерге къарыуланыб,
Атдырырча къылыккълада кирленгенни,
Сюйдюрюрча кесин анга къарагъаннга,
Кийдирирча юсюбюзге изленгенни,
Миндирирча джюрюуледе джарагъаннга,
Джылытырча сууукъ къышны кюнлеринде,
Солутурча, тынчыкъ бериб арыгъаннга,
Джарытырча чынтды къууанч кезлеринде,
Къайтарырча эсенлигин ауругъаннга,
Учурурча тегерекни кеклерине,
Къаратырча андан джерни эллерине,
Къондурурча джулдузланы кёблерине,
Джаудурурча джауумланы сабанлагъа,
Джерге керек заманлада бирикдириб,
Бардырырча къобанланы аулакъланы
Бизге керек джанларына тири-тири,
Къаратырча адамланы бир-бирине,
Бир анадан туугъан джашла къарагъанча,
Табылырча адамланы хар кимине
Кереклиси, хауа эм кюн табылгъанча.

КЕЧЕГИ ШАХАР

Ишинден хапар
Айтырын айтыб,
Джукълайды шахар,
Джатады арыб.

Кёкде джулдузгъа
Кёз джума, ача,
Чыракъ джанады,
Джарыгъын чача.

Шахар орамла –
Чыракъ тизгинле,

Кёкге кьарамда –
Джулдуз бирликле.

Хар бир джулдузну –
Энчи тасхасы,
Хар бир юйню уа –
Къайда башхасы?!

Насыб биринде,
Кириб къойнуна, –
Джарсыу биринде,
Миниб бойнунда.

Намыс биринде,
Чыгъыб джолунда,
Сыйы халкъында,
Чемер къолундан.

Бирде – бетсизлик,
Юйге сыйынмай,
Халкъын инджите,
Джукъдан тыйылмай.

Буду ма мында
Дерге, билим джокъ,
Билим джокъда уа,
Тюзетир кюч джокъ.

Ишинден хапар
Айтырын айтыб,
Джатады шахар,
Джукъугъа батыб.

Чыракъ джанады,
Джулдузла бла тенг,
Шахар солусун –
Джатхан джери кенг.

*1961 дж. Орджоникидзе
атлы санаторий*

СОЛУУДА

Нарсанада санатор,
Санаторну балкону,
Мен солуйма, болуб кьор,
Разылыгьым топ-толу.

Балкон – ачыкь хауагъа,
Кёрюмдюсю – бек ариу.
Майна, къара таулагъа
Минги тауну акъ къары

Кёк сыртладан кёрюне,
Акъ булутла, тюзелиб,
Бир джитиден бирине
Учадыла, сюрюлюб.

Майна шахар – Нарсана,
Къулакълагъа джайылыб,
Ариу, омакъ юйлери –
Биз ишлеген, къайгъырыб.

Мен чыгъама былайгъа,
Солургъа деб, хауагъа,
Барды мында нарат, къайын,
Шахар къаты таулада.

Мен чыгъама чалкъыгъа
Эм чалама, кюч салыб,
Саным арыгъанлыкъгъа,
Ишимден зауукъ алыб.

* * *

Кюзню бети акъсыл болмаз,
Болмаз кьолан кышны бети,
Джазны бети токъдан толмаз,
Болмаз арыкъ джайны эти.

Устаз болсанг, къартлыкъ джетмез,
Кетмез джашлыкъ, сохта болсанг,
Хомух болсанг, насыб келмез,
Демез огъай, джигер болсанг.

Ишлемесенг, ауузунг толмаз,
Тоймаз къарнынг, ашамасанг,
Тынчлыкъ сенде бир да болмаз,
Урунуу бла джашамасанг.

Къарамасанг, кёзюнг кёрмез,
Къолунг тёзмез, къармамасанг,
Джашау санга насыб бермез,
Сен халкъынга джарамасанг.

Халкъынг сени атыб къоймаз,
Халал болсанг хар ишингде,
Ачлыкъ сени, джетиб, соймаз,
Халкъны суйсенг сен ичингден.

* * *

Къарай-къарай терезеден, этдим сокъур
Кёзлерими, юйюнг таба келиб, сени кёрелмей,
Сюрте-сюрте къолларым бла, этдим къотур
Кирпигими, агъыб келген джыламукъну бёлелмей.

Къайда болур айланнганынг, мени къоюб,
Сагъышымы, кесими да эсге алмай,
Алдынг, алдынг джюрегими мени союб,
Джукъум кетди, джангызлыкъны кёлтюралмай.

Къарангыда кюрешеме тюрсюнюнго,
Кёзлерими джарыгъына тартыб-тартыб...
Ол да иги, бу да иги, кёбюсюнде
Аманлыгъынг – табылмайса, къадар айтыб.

Джожьду чыракъ, джарытмайды ай тышында,
Къарангыды, бек къарангы юйню ичи,
Бир бек сууукъ болгъан кибик къышында,
Джылы юйден джылыу деген къачыб кетиб.

Сен сау эсенг, къалай атдынг эсингден
Кече-кюн да сени суйген бир къартны?
Атма, джарлы, узакъ тутма кесингден,
Къуар ол да санга керек бир затны.

ТЮРЛЕНЕДИ ХАР ШАРТЫ

Тюрленеди джашау кюнню хар бир шарты,
Къышдан джазгъа айланганда тюрленгенча,
Адамлыкъды ол шартланы эм баш аты,
Эрттеледен халкъ ичинде изленгенча.

Тюрленеди джашау кюнню хар бир шарты,
Деу адамла чыкъгъан кибик ичибизден,
Джигитликди ол шартланы эм баш аты,
Къалыб баргъан тамададан кичибизге.

Тюрленеди джашау кюнню хар бир шарты,
Илму кючле болушурча иште-кючде,
Окъуулукъду ол шартланы эм баш аты,
Бурунладан ююш болуб, бизге тюшген.

Тюрленеди джашау кюнню хар бир шарты,
Акъыл-оюм болушурча къыйынлыкъда,
Ойлулукъду ол шартланы эм баш аты,
Чыгъыб баргъан адам улу джыйынлыкъда.

Тюрленеди джашау кюнню хар бир шарты,
Джатыб къалсанг, танымазча артда, къобуб,
Къол къыйынды ол шартланы эм баш аты,
Бурунладан къолгъа алгъан Джерни тобун.

Тюрленеди джашау кюнню хар бир шарты,
Урунуу кетедиле чурумлары,
Урунмакълыкъ ол шартланы эм бош аты,
Ансыз джокъду адамланы туруулары.

12 ноябрь 1964 дж.

АДАМ ДЕГЕН КЪАТЫШДА

Бири тартыб алгъа тамам,
Артха иймей тартышда,
Бири болуб анга заран
Адам деген къатышда.

Тууду адам, болду уллу,
Тарыгъыугъа тынгылай,
Терен акъыл толду уллу,
Керек ишни ангылай.

Хар адамны акъылындан
Кереклисин ол алды,
Сюзюб, сайлаб, такъылындан
Ёз башына ол салды.

Джукъдан къоркъмай эм буюкъмай,
Алда турду ол адам,
Кюрешгенни чырт къурутмай,
Ангылатды ол адам.

Халкъны барын, бирин къоймай,
Анг къалагъа ёрлетди,
Табсызлыкъны кёрюб болмай,
Керек ишни тебретди.

Халкъла, болуб бир сатырлы,
Алгъа ёхтем бардыла,
Ол адамны акъылы бла
Таб джашауну салдыла.

Анг къалагъа ие болду
Къара халкъны адамы,
Джашау ёсдю эм да онгду,
Джангы этиб тамалын.

Халкъдан алгъан затын джоймай,
Ол къайтарды халкъына,
Джер юсюнде бир джер къоймай,
Махтау алды атына.

* * *

Бууунумда сагъатым
Санай барыр кюнюмю,
Имбашымда аджалым
Сынай барыр тюнюмю.

Кюнюм, тюнюм бир болуб,
Сылай барыр кёлюмю,
Келлик кюнюм нюр болуб,
Ачар джаннет төрюмю.

Къыйынлыкъгъа тѳзгеним
Борбайымы къыяды,
Ахшылыкъла сезгеним
Джашау таба тыяды.

* * *

Къыйынлыкъда джылар адам,
Джашау битди дер.
Алай болмаса уа, баям:
«Джашау иги!» – дер.
Ахшылыкъда джарыкъ джырлар,
«Джашау – къууанч!» – дер.
Къыйынлыкъ келсе уа, къыйнай:
«Джашау – ачыу!» – дер.

Адам кѳбню кѳтюреди –
Ачыб тургъанын,
Умутлары ѳлгенинде,
Джылау къургъанын.

Къалай иги ахшылыкъны
Эсде тургъаны!
Жюрегинги къууанч алыб,
Ёрге ургъаны!

Сабан орулуб, чегетле – кымыджа,
 Суулада – туманла, мылылыкъ.
 Чархча, кёк таулары артына
 Шош джарытхан кюн тёнгереди.

Бузулгъан джол турады кълкый,
 Аны кёлюне келген зат кёб...–
 Къыяма къышны болур аллы,
 Булутла бла джабылыр да кёк...

СЮЙМЕКЛИК

Сюймекликни кёбде болад юлгюсю,
 Кёргенбиз биз юлгюлени кёбюсюн.
 Мени келед айтырыгъым бу джолда
 Келмезлигин джырда айтыргъа къолдан,
 Сюймекликни джангы чыкыгъан юлгюсюн –
 Халкъ джырлада аз тюбеген тюрюсюн:

Кёкню джабыб, тангда чабханед бизге
 Къанлы душман Ата джурт джерибизге,
 Атыб келген джарыкъ тангны тыяргъа,
 Халкъыбызны зинданлагъа джыяргъа,
 Кюн тиймеген къуллукъ этер джоллагъа,
 Джукъ битмеген таш къазыллыкъ къоллагъа...

Ол душманны алай эди сураты,
 Алай эди башда тутхан мураты,
 Келе эди, темир кюбе кийдириб,
 Аскерлерин къурч атлагъа миндириб
 Шыбыланы, тобну, окъну ийгенлей,
 Харам къолу бизни джерге тийгенлей...

Биз аскерни къураб тургъан кёкрекле,
 Этден угъай, къурчдан болгъан джюрекле,
 Ата джуртну кючлю суйген тулпарла
 Сюелдиде къаджау болуб алагъа –

Толтурлукъла джашау берген борчланы,
Орунлатыб джюреклерин, къурчланыб.

Алай элле ол биз кѳрген тулпарла.
Кимни келир къарыуундан джулкъаргъа
Битиб тургъан джерлеринден аланы –
Иелерин Ата джуртну – къаланы?!
Бек кѳбдюле ол къалалы балала,
Бирден-бирге джырда айтыб джырларгъа...

«Алгъа! Алгъа!» – деб командир къычырды,
Джана тургъан джюреклени ышырды.
Атакагъа къобушдула джигитле,
Тебретиле душман тургъан бийикге.
«Ура!» – деген таууш болду тоб-окълай,
Душман окъдан къыйылдыла тобукъла...

Кѳтюрюлген, хазна къалмай, джыгъылды,
Тамакълагъа ачыу джуммак джыйылды.
Душман тутхан бийик джерде – пулемѳт,
Джашла джатхан тюзню юсю болду от.
«Тарх-тархындан» баш кѳтюрген болду аз,
Команда да эшитилди: «Джерни къаз!»
Ойнадыла джер къазыучу кюрекле,
Къайнадыла ачыу болуб джюрекле,
«Бир кюн тууб, бир кюн ѳлгенди тѳре!» –
Деген тутду джигит джашланы ѳрге.
Къобуб чыкъды атакагъа саулай взвод.
Къойдурмады бирин саулай душман от –

Азлай эди джигитлени санларын,
Тѳге эди къара джерге къанларын...
Тебинирге бийик таба амал джокъ,
Чала эди кырдыкланы душман окъ...
Ала эди джатханланы онгларын...
Билмей эди ол таукеллик хорларын!

«Кечермисе, табхан анам, джашынга,
Сатыу этсе, табха санаб, башына

Джангыз джанын кёб джашланы джанына,
Алышдырса, кьанын ала кьанына?
Огъай, анам, ол хомухлукъ джокъ менде,
Анга деб ичмегенме сютню сенден...

Мени джаным кёб джанланы кьутхарыр,
Таулу кьаным душман кьан бла булгъаныр.
Къарачайны тау тешлерин, тюзлерин
Хаман кьайтыб кёредиле кёзлерим,
Сюйген кьызым тюшген кибик эсиме...»
Ахсынганлай, хауа тартды ичиме...

Ауур ынгчаб, солуб саулукъ хауаны:
«Уялтмам мен сизни!» – деди, кьуанды,
Джарыкъ болду ариу бети ол джашны –
Къаракёз, джаш жүрекли къаракъашны.
Джити кьараб ол аллында бийикге,
Бир таш кёрдю, ушаб тургъан кийикге...

Ол таш тюрю чырпы ичи тешике
Пулемётну танг атханлы эшитген.
Бегигенин ишек болмай эследи,
Кёз бла кёре нёгерлерин кесгенин...
«Кечермисе, анам, мени, джашынгы,
Джангыз кесин кьойсам джарлы башынгы?..»

Аямайын кеси джанын, ол чабды,
Пулемётну джюреги бла джабды.
Бара-барыб, джаш кёзлерин ол джумду,
Джан кьоркьууун ёлюм бетинден джууду.
«Тарх-тарх» эте, пулемётчукъ тохтады...
Ашхам аяз джигит джашны джокълады...

АЛМА ТЕРЕК

Арбазында мен джашагъан юйчюкню
Алма терек сюеледи джангызлай,
Хар джыл сайын, айтхан кибик сюйюнчю,
Турама мен акъ чакъгъанын алгъышлай.

Алмалары бирча ариу кызылла,
Урлукълары тышларындан кѳрюне,
Джоппу-джоппу, бир бирине кысыла,
Кыуатлары бетлерине тѳгюле.

Чакырады алма терек джыл сайын:
«Келчигиз!» – деб, хар кимни да кыатына.
Кѳб болса да ол терекни джыл саны,
Айтдырмайды сѳгюм сѳзле атына.

Чомартды ол, джокъду башха кыайгысы:
Джаз чагыады, бал береди чибиннге,
Биширгени аны алма – джайгысы,
Саугады ол адамладан хар кимге.

Алмаларын халкыга бериб бошаса,
Кюзгю кюнню джылылыгыын джыяды,
Ичиндеги алма кючге кыошалса,
Джылылыкны ѳзегинде тыяды.

Кыш суукыла джетедиле айланыб,
Алма терек чапракъларын атады,
Келлик ишин толтурургыа ойланыб,
Джазгыа дери солуйду, сир кыатады.

Джазгы джелле тебрегенлей шуулдаб,
Ички суун тышха ийиб, чагыады.
Бал чибин да, быагынылай, дуулдаб,
Бу терекни чакыганына чабады.

Бу терекни ма алайды джашауу,
Этгенине бюсюреуле излемей,
Джерден-кѳкден табханыды ашауу,
Хар бир джанны ол сыйлайды, хакъ демей.

НАРТ НАЗМУЛА

1

Джашлыкъда бюгюлмеген
Къартлыкъда сынар,
Бюгюлмейин сыннганны
Насыбсыз сынар.

Джашлыкъда бюгюлмеген –
Окъуб, ишлеген,
Онгсузгъа джакъ болуб,
Тюзлюк кючлеген.

Халкъына джаш болуб,
Къуллукъ излеген,
Къуллугъун толтуруб,
Джашай юреннген...

2

Къыз алсанг – элден,
Къатын алсанг – кенгден:
Элдеги – туура,
Узакъдагъы – къаура.
Туура – башы ачыкъ,
Къаура – башы джабыкъ.
Ачыкъны джабма,
Джабыкъны ачма.

3

Берсенг – минг сёз,
Бермесенг – бир сёз.
«Ма!» – дегенни ызы минг,
«Джокъ!» – дегенни ызы бир.

4

Ёгюзю болмагъан танасын джегер,
Анасы болмагъан бармагъын эмер,

Арбасы болмагъан таякъгъа минер,
Джууугъу болмагъан садакъа тилер.
Ёгюз болсун джегер кибики,
Ана болсун эмер кибики,
Арба болсун минер кибики.

5

Джегилген тана – дыгалас,
Дыгалас бир хайыр табалмаз.
Дыгалас болмазгъа ёгюзле керек,
Ёгюзле керекге ишлемек керек.
Ёгюзле болууну кёб излеу керек,
Кёб ишлеу керекде тишлемек керек.

6

Джегиллик ёгюзле – къаяла кибики,
Ёгюзлюк танала – доммайла кибики,
Садакъа берликле – халкъы байлыкъда,
Садакъа аллыкъла – халкъы къайгъыда.
Ёгюзле джегерик – борбайлы джигитле,
Борбайлы джигитле – тенглик бирликде.

7

«Джалкъауну урлукъ джылан – къалгъан иште;
Къалгъан иште – берекет, намыс эм сый», –
Айтадыла былай эртдеден нартла –
Тау элдеде джашагъан сыйлы къартла.

8

«Кюлме джашха – келир башха», –
Джыгъылгъаннга кюлгеннге,
«Минмей атха, джер салмайын», –
Джайдакъ атха мингеннге
Айтхандыла былай къартла –
Эртделеде туугъан нартла.

9

Къартланы сёзлери – нарт,
 Нартланы сёзлери – акъыл:
 «Акъыл сёзде бишеди,
 Сёз акъылдан тюшеди».

10

«Аманни иги этген – игини иши,
 Игини аман этген – зорлукъну иши»;
 Зорлукъну ишине тёзмеклик – къоркъакъ,
 Къоркъакъны джашауу – игиге артмакъ.

11

Бар кылыкъда – джокъ сыныкъ,
 Сыныкъ джокъда – сау кылыкъ:
 Сау кылыкъда – намыс бар,
 Намыс барда – джашау бар!

12

«Кюндюз чыракъ джандыргъан – матух,
 Кече чыракъ къалдыргъан – хомух.
 Матух да, хомух да ойнамаз хойнух», –
 Дегенди, сагъыш этиб, муратын Унух.

13

Атынг аманнга чыкъгъандан эсе,
 Джанынг тамагъынгдан чыкъсын.
 Къызбайлыкъ сени джыкъгъандан эсе,
 Согъушда джау белингден кыркъсын!

14

Ишленмеген джаш – джюгенсиз ат,
 Джюгенсиз ат – башсыз тёрт аякъ,
 Башсыз тёрт аякъ ары да барыр,
 Бери да чабар – андан джокъ хайыр.

15

Аты аманнга чыкыгъан дукъум джояр,
Ышаннганны да бетин къаннга бояр.
Болушлукъ керек кюнде атыб къояр,
Харамдан, кеси суююб, бир бек тояр.

16

Къолу чомартны
Джолу – мамукъдан,
Бойну – доммайлыкъ,
Къойну – къолайлы:
Толу – бергени,
Насыб – кӛргени.

Башы чомартны
Иши – баргъан суу,
Къая – тешгени,
Битим – эшгени,
Халкы – нӛгери,
Билим – ӛсери.

17

«Джолунга кӛре – къууутунг,
Сютюнге кӛре – джуууртунг,
Къанынга кӛре – ууртунг,
Санынга кӛре – хыбыртынг,
Атынга кӛре – сыбыртынг,
Джеринге кӛре – чаллыгъынг,
Ишинге кӛре – аллыгъынг,
Къонакыгъа кӛре – саллыгъынг», –
Дегендиле нартла, ныгышха чӛге,
Акыыл сӛзлени хайырын кӛре.

18

«Гӛджебге кӛре – тутханынг,
Чалдюуге кӛре – джыкыгъанынг;
Тутханынг бла джыкыгъанынг
Бир болсала – хорладынг.

Гѣджебни гѣджеб джыгъар,
Къарыулусу кюч сынар.
Бу – джашауну джоругъу,
Акъылланы къорлугъу», –
Дегендиле нарт къартла,
Къайыталсакъ биз артха.

19

«Эшикге кѣре – чыкъгъанынг,
Джюнюне кѣре – къыркъгъанынг,
Букъугъа кѣре – къакъгъанынг,
Джукъугъа кѣре – джатханынг,
Къайгъыгъа кѣре – чабханынг,
Сууукъгъа кѣре – джабханынг,
Бергенге кѣре – къабханынг,
Ургъаннга кѣре – къачханынг», –
Дегендиле эртде нартла –
Къарачай элдеде къартла.

20

«Сѣзюнге кѣре – бетинг,
Бетинге кѣре – ишинг.
Бир болсала – ма тюзлюк,
Джашау кеси кѣргюзлюк», –
Деб айтхандыла нартла –
Акъылгъа ие къартла,
Кюн турушда кѣб чѣге,
Тизгин сѣзлени джеге.

ШИНДИК БЛА ЮСЮНДЕ ОЛТУРГЪАН

Къыйын джашау ичиб къанын, эмиб
Тургъанына чыдааялмай, адам,
Быргъаб аны, атыб ары, миниб,
Юсюн къаты тутуб, къысыб аман,
Къыйынлыгъы тохтар кибик этди:

Сайлаб алыб сатырындан, кьуллукъ
Этер адамына салыб шиндик:
«Ма бу орунду, – деб, – сен олтурлукъ!
Джигит бол!» – деб, ишлерине кетди.

Этеди ол тохтамайын ишин:
Ол керекди, керек кибик хауа,
Къыйын джашау кетди кюйюб-бишиб,
Шиндик анга – Аллах берген саугъа.

ХАР КЕЛГЕНИМ

Хар келгеним мени бери, Тебердиге,
Тюшюреди хар кьуру да эсиме:
Сабийликде джашаууму бу джерледе,
Ёгеними, кетиб къалмай мен терсине.

Джубатханы, къобуз согъуб, анам мени –
Бармакъларын тиекледе ойнатханы,
Мени таулу тебсеулеге юретгени,
Кеси къобуб, тебсеуюне къаратханы.

Сёлешгени, ойнагъаны эм кюлгени,
Джашлыкъдача, джарашханы акъ бетине,
Кёрюнеди кёзлериме кийиннгени,
Окъа къаптал джарашханы тыкъ этине.

Хар джаулукъну чохлары кёкрегине
Джумшакъ-джумшакъ, ариу-ариу салыннганы,
Кямарыны чохларыны тюблеринде
Кюмюш бел бау джаш белине къысылгъаны.

Кёб кюрешиб, къарт атама тон тикгени,
Ол да, кийиб джангы тонну, миниб атха,
Махтаныргъа уллу элге терк кетгени,
Эм келгени аны элден къайытыб артха.

Къолу чемер болгъанына, халкъ анамы
Суйюб, келиб, соруб, билиб къарагъаны,
Анамы да хоншуланы адамыны
Хар затына, кесинеча, джарагъаны.

Сууукълугъу къыш чиллени заманыны,
Тегерекни боран-гылан бузлатханы,
Джюрюгени адамланы аманыны,
Элле сайын окъла-тобла атылханы...

Арт баласын бу кезюуде мени анам
Табхан эди тау тубюнде, Тебердиде,
Кёб да джабмай, болмагъандан бизге къарам,
Къобхан эди, ашыкъгъандан ишине.

Къарай эди анга ишни къаууму,
Эсимдеди, кир кийимни алыб барыб,
Суу джагъада бузгъа чегюб, джан саулугъун
Сакъламайын, чайкъагъаны, арыб-талыб.

Кезюмдеди узун, субай бармакълары
Сууукъ сууда къыб-къызарыб тургъанлары,
Кём-кегериб, ачыгъаны тырнакъланы,
Кезюу-кезюу къолтукъ тубге сукъгъанлары.

Буздан къобуб, белин иги тюзеталмай,
Къоллары бла джан сюекге таяннганы,
Ачыу къысхан кезлери бла джукъ кералмай,
Буз юсюнде челекlege абыннганы.

Ынчхай-ынчхай, ол – аллымда, мен ызындан,
Челеклени келтюрюб атлагъаным,
Кючден-бутдан киргенибиз арбазгъа,
Арыб-талыб, орундукъгъа къабланнганым.

Анам, къоркъуб, не болду деб тамадама,
Ауругъанын, юшюгенин унутханы,
Къоймай бурнум къанагъанын къанамагъа,
Къан ызланы джаягъымдан къурутханы.

Андан сора, кѐб да бармай, ауругъаны,
Баласына берлик сютю кѳуругъаны,
Амалсыздан тѳгерекге кѳарагъаны,
Балачыгъы ачдан ѳлюб, джылагъаны.

Джаз кюнлери джетиб келиб чакъгъанлары,
Джайлыкълагъа юй малланы чыкъгъанлары,
Чалкычыла чыгъыб, бичен чалгъанлары,
Бишиб тургъан кѳетлени кѳакъгъанлары.

Джайгъы кюнле бошалыргъа, ауругъаны
Ичиб къанын, талаб джанын, ашаб этин,
Юсюн басыб, кѳобдурмазча, бауурланыб,
Саргъалтханы, къансыз этиб, аны бетин.

Кеси кѳобуб, суу ичалмай, анам манга:
«Суу ичир!» – деб, джити кѳараб, тилегени,
Суу келтириб бергенимде чабыб анга,
Кѳлтюралмай аны, кѳолу тигилгени.

Суу сауутну джерге тѳшюб, ууалгъаны,
Къызыл-ала-кѳолан болуб аны бети,
Солугъаны тамагъында бууулгъаны,
Эки кѳзю тохтагъаны, джаны кетиб.

Гюргѳокъаны кѳарт анасы Сюймез келиб,
Джабылмагъан эки кѳзюн джабдыргъаны,
Хоншулагъа билдирирге адам ийиб,
Сабийлени ары-бери чабдыргъаны.

Ишлерине кетиб къалыб, кѳб сакълатмай,
Хоншуланы бирем-бирем келгенлери,
Айтырларын айтыргъа деб, адам табмай,
Мени кѳрюб, къайгъы сѳзле бергенлери.

Къатынла уа, джоппу-джоппу юйге кириб,
Бир-бирлерин къыздырышыб сытханлары,
Сарынчыла, сарынлагъа бойла бериб,
Бетле тырнаб, баш тѳюклерин джыртханлары...

Хар келгеним мени бери, Тебердиге,
Тюшюреди чырт таймайын эсиме:
Сабийликде джашаууму бу джерледе,
Анам ёлюб, тынчлыкъ табмай кесиме.

Ачлыкъ джетиб, джангы чыкыгъан джаш мурсаны,
Къол кюйдюре, джыртыб алыб, къайнатханым,
Шорпасындан ол мурсаны мен, туз салыб,
Менден кичи ууакылагъа уртлатханым.

Эгешчигим, кёлтюралмай къыйынлыкъны,
Сылыт болуб, орундукъда джатханчыгъын,
Ангым джетиб, мен джыялмай джыйыллыкъны,
Кир тонланы юсчюгюне джабханым.

Бу болумда эгешчигим ёлгенинде,
Сыйыт этиб, Суюмезлагъа чабханчыгъым.
Суюмез, келиб, аны алай кёргенинде,
Хоншулагъа кычыргъаны, юйден чыгъыб...

НЕНЧА КЕРЕ КЕЛСЕМ ДА

Ненча кере келсем да бу джерлеге мен,
Джангыча кёрюнеди хар бир келгеним –
Ары – таула, бери – сахар, тюзю да – кенг,
Джарытады джюрегими хар кёргеним.

Сюрюуледен артха къалгъан къойла кибиб,
Бири башын ёрге тутуб, бири джатыб,
Турадыла Бештау таула, чырпы ийиб,
Ташлы джерге тамырлары терен батыб.

Майна Машук, сырты – гымых, бели – чырпы,
Джатады ол, бауурланыб къар джерге,
Сылатады чырпы белин, гымых сыртын
Тохтаб-тохтаб Минги таудан ургъан джелге.

Къайнатады боркъулдатыб къазанланы
Бек эртдеде нартла джакъгъан шынкъыртлада,
Бакъдырады саулукъларын адамланы
Къайнаб чыкъгъан исси суула къатларында.

Майна Бештау, беш джитили, тьюбу – агъач,
Къарайды ол Машук таба хоншу кёзден.
«Джашырма да, сен бетинги манга бир ач», –
Деген кибики, сёлешеди ариу сёзден.

Юца тауу, джолну тутуб Минги таугъа,
Къаралады къар тауланы бетлеринде,
Тыяргъа деб сюелгенча, чыкъса къаугъа
Минги тауну джел туудургъан джерлеринде.

Дагъыда бар, дагъыда кёб тегерекде
Бештау, Машук, Юца кибики ариу таула,
Сюйюб, излеб, кёрюрге деб, тау керекге
Табыллыкъды, алыр кибики тауну сайлаб.

Кюн ариуда джетмез кюнню джарыкълыгъы
Джарыкълыгъын бу джерлени кюнлерини,
Кёз къаматыр Минги тауну ачыкълыгъы,
Агъаргъаны джым-джылтыраб кюртлерини.

Джайылгъанча акъ башлыкъны къанатлары
Алда баргъан таулу деуде имбашлагъа,
Минги тауну къарларыны агъаргъаны
Оннга, солгъа джайылыбды тау башлагъа.

Джылтырайды Минги тауну кюртю, бузу,
Чакъыргъанча бу тауланы сюрююуне:
«Джетчигиз бир ызыбыздан, болмай бузукъ,
Къошулчугъуз биз тауланы юйююуне.

Орун барды, бизни джетиб, джарашырча
Этегимде, ёзенимде, сыртлыгъымда,
Мындан тюзге, бизни кибики, къарашырча,
Болур кибики манга бала къартлыгъымда!»

«Бармайбыз биз сени такъыр тарларынга,
Андан эсе, мында джашау табды бизге!» –
Дегенчаны эшитгенча, къарларына
Чабар бетни алыб салыр: тюзге, тюзге!

Эсде-бусда болмагъанлай джетер бир кюн,
Кюн ариуда Минги тауда – тарх-тарх, хур-хур:
Джанкъылычлы къара джабыу тартыб юсюн,
Минги тауу джел табханын тюзге бурур.

Джетер сора, зынгырдатыб тегерекни,
Буруб, басыб, къатышдырыб тюбегенин,
Юца тауда гелеу хансны эм терекни –
Аяб къоймай аякъ юсде сюелгенин.

Джел ычхыныр бу джерлени тюзлерине,
Ары сылар, бери тартыр сабанланы,
Аямайын бир-бирини юслерине
Уруб атар джангур къатыш толкъунланы.

Бештаугъа да, Машукга да, къуруб-уруб,
Ол къысдырыр башларына башлыкъларын,
Эм чыгъарыр туманланы, кёкге буруб,
Тютюнлетиб башлагъанча оджакъларын.

Нарт къалада джаннган отну тютюнюню
Чыкъгъаныча, кёрюнюрле туманланы
Кёкге-кёкге къачханлары терк сюрюлюб
Башларындан Машук къаты бу тауланы.

«Мындан ары ангыларсыз къылыгъымы!» –
Деген кибик, джелин тыйыб, кюнюн ачар,
Къырыб атхан тюзде, тауда хансларыны
Джатханына, къобханына кенгден къарар.

Мени халкъым джашагъанды бу джерледе,
Малын кютюб тауларында, тюзлеринде,
Хатала да кёрген болур бу джелледен
Джашаууну джазларында, кюзлеринде.

Кёрюнеди кёзлериме тюрсюнлери
Кюбе бёркле эм кёлекле кийгенлени,
Атха миниб, садакъ тартыб, сюргенлени
Бу джерлеге зорлукъгъа деб киргенлени.

Джашай туруб, атла атаб бу таулагъа,
Къар таулары тюрлерине кетгенлери,
Джангы атла аталырча биз саулагъа,
Джангы оноу тау джерледе этгенлери.

Кылыкъларын Минги тауну кёрюб туруб, –
Бир чурумсуз хур-хур этиб тебрегенин,
Андан сора, кёб сакълатмай, уруб-уруб,
Джелни буруб, тюз джерлени теблегенин, –

Ол адамла дегендиле: «Болсун аты,
Кылыгыгъыча, ётгюр тауну «Джелбуруш».
Андан бери тохтамайын, халкъла къаты
Тутадыла эски атын аны – «Эльбрус».

Юца тауда уча этиб тургъандыла
Ол адамла уллу къууанч кюнлеринде,
Уча атны «Юца» этиб кьойгъандыла
Башха халкъла, магъанасын билмегенде.

«Юца» деген «Уча» болур баш тилинде
Бу джерледе бек эртдеги малчыланы,
Аланы уа тукъумлары тау элдеде
Джашайдыла, кёбдю иште алчылары.

Эсентюкде тузлу сууда кьойла джуууб,
Дегендиле: «Чыкъсын энди эсен туюю!»
Кюнле саркъыб, айла озуб, джылла туууб,
Халкъы кетиб, сёз джашайды – «Ессентуки».

Бир-бирине ала «алан» дегенлерин
Эшитеме узакъ озгъан заманладан...
Бу таулагъа атла атаб кетгенлени
Бек ачыкъды болгъанлары аланладан.

Къадар сюрюб, таргъа тыйыб баргъанында,
Къырыргъа деб, артын къоймай аланланы,
Джангы джашау къутхаргъанды къалгъанларын
Джер юсюнде Къарачайны эм Малкъарны.

Ол халкъладан ёлмей къалгъан мен бириме,
Джангы джашау келтиргенди мени бери.
Аны ючюн отха-суугъа мен кирирме,
Мени кибик кёб тенгледен къалмай кери.

Ата джуртну иги джери кёбдю, тейри!
Не сёз болур аны керти болгъанына?!
Бек сюемен мен туругъа келиб бери,
Къууанырча игиликден толгъанына.

Ненча кере келсем да бу джерлеге мен,
Джангыча кёрюнеди хар бир келгеним –
Ары – таула, бери – сахар, тюзю да – кенг,
Джарытады джюрегими хар кёргеним.

* * *

Энтда келдим бир кере
Мен джуртума къонакыгъа,
Энтда кёрдюм, алгыынча,
Тебердини омакылай.

Тебердини къууаты,
Айтылгъанча джомакыда,
Тюрленмейин турады,
Хар келгенни ийнакылаб.

Турадыла таулары,
Агыач толу къулакыла,
Ариу, таза суулары,
Къар тамаллы таракыла.

Кёк кёгериб талала,
Джел ойната хансларын,

Кимни, сизге тарала,
Чыдаб турур санлары?!

Айланса да узакъда
Тебердиден хар саным,
Асралыбды джуртумда
Санымдан сыйлы джаным.

23 август 1961 дж. Теберди

БИЗНИ ИШИБИЗ АЛАЙДЫ

Ата джуртха солдат керекде,
Мен джол табдым солдат болургъа,
Сюйдюм къазауатха кирирге,
Ата джуртну джерин къоруулай.

Къар инджиле тюшдюле джерге,
Кёк чапракъны джыртыб терекден,
Терек а турду къараб ёрге:
«Не болады, – дей, – тегерекге?»

* * *

Кёкден джаннган Кюн кибик, джерде
Джарыкъ джансам эди деб халкъгъа,
Чыкъгъан эдим джашлыкъда элден,
Окьюу иште къалмам деб артха.

Кече-кюн да окйуб, кюрешиб,
Тилле билдим, скойуб ишледим,
Окьюу джетмегенде, эришиб,
Билимими къайтыб кючледим.

Алай муратымча джанаргъа
Табалмадым къарыу кесимде,
Кёкде джаннган Кюннге санаргъа
Бир джукъ джокъду мени эсимде.

Къарачай-Малкъарны тилинде
Мен окьюу китапла джазалдым,

Манга джетген юлюш билимден
Алагъа кыызгъанмайын салдым.

Кюн болургъа кимде бар къарыу?
Джилтин болуб къалса да, адам
Къарангыны джарытыр, джарыб,
Халкъ бергенни къайтара, баям.

Къарангыда джанган джилтинле
Кёб болдула джангы ёмюрде,
Аланы ичинде силкиннген
Бири уа джаратылды менден.

Ол джилтинле бирге, кюч болуб,
Джерден кёкге Кюннге чыгъарла,
Бар ракеталаны солутуб,
Кюннге, айгъа джууукъ барырла.

Сокъранмакълыкъ джокъду джюрекде
Кюннге ушамай къалгъаныма,
Мени кибики джилтин бёлекден
Ийнанама Кюн джаннганына.

1960 дж.

ИССИ СУУНУ ТАУЛАРЫ

Исси сууну башындама таууну,
Аллымдады ол тауланы къаууму:

Майна Машук, ма алайда Бештау тау,
Андан ары, узакъ болмай, Темир тау.

Бу джанында, кюн батханда, Юца тау,
Андан ары тау атасы – Минги тау.

Минги тауну этеклери агъара,
Джыйылыбды онгнга-солгъа таулагъа.

Тогъай тутуб, чалкъы кибики, кыйыла,
Джылтырагъан джити, дуппукъ гыйыла.

Гыйыланы джумшакъ-джумшакъ кьар басыб,
Буз тиллери кьар таулагъа бой салыб.

Буз тилледен тамчы-тамчы суу акъгъан,
Тамчыладан черек болуб, суу саркъгъан.

Кёрмесем да, мындан кьараб, аланы,
Мен билеме акъгъанларын сууланы

Къулакълагъа, ауузлагъа тарладан,
Кюн джылытыб, эрий тургъан кьарладан.

Ол сууланы джагъалары – ёзенле,
Ёзенледе анда-мында тау элле.

Тау эллени адамлары джайлыкъда
Кютедиле колхоз малны байлыкъгъа.

Машук тауну гымыш сыртын джел сылай,
Къалын чырпы къабыргъада шуулдай,

Саулукъ суула этегинде боркъулдай,
Салкъын хауа шош урады, толкъунлай.

Машук тауну этегинден тар кириб,
Уллу юйле – санаторла тизилиб.

Гокка хансла, төрт джанында къачхычла –
Ол юйлеге тюрю-тюрю басхычла.

Басхычла бла андан-мындан адамла
Тюшедиле, ойнай-кюле, орамгъа.

Орамлада ёре-эниш таб джолла,
Таб джоллада солур кибики табджанла.

Табджанлада газет окъуб солугъан,
Башы чырпы – кюн таякъдан кьоругъан.

Чырпы деген салкъын этер табханны,
Солургъа деб, бир кесекге джатханны.

Тюз аллымда Лермонтовну дорбуну –
Мыдах кюнде джырла джазгъан оруну.

Ол дорбуннга алыб баргъан джолу бар,
Джолну башы – кьотур къая, тюбю – джар.

Болгъан эди Ата джурту анга тар,
Патчахлыкъда бир кёб болуб анга зар.

Эол арфа дорбун башы джитиде,
Къыл тагъылса, таууш этер, титиреб.

Арфа турсун, джелле келиб тиерча,
Дорбун башдан джырла согъуб иерча.

Таула тюбю – чырпы толу къулакъла,
Къулакълагъа кёз къарайды ийнакълаб.

Къулакълада исси, сууукъ суу чыгъа,
Бири ашхын, бири уа санла багъа,

Ауругъанны аякъ юсте миндире,
Билмегеннге ёз кючлерин билдире.

Бу тауланы тегереги – тюз джерле,
Тюз джерледе айныйдыла кёб элле.

Элле ёсюб, боладыла шахарла,
Шахарлада кёб ишчиле джашарла.

Адамланы ишни суйген къоллары,
Саладыла халкъ насыбны джоллары.

Адамлагъа джашар кюнле кѣб болсун!
Ахшылыкъдан Бештау джурту терк толсун!

Кюню джарыкъ, джели салкъын Машукну...
Болалмайма салмай джерге тобукъну,

Къууаннгандан кѣргениме бу джерни,
Энтда келиб, сезгениме бу джелни.

Ариу джери Ата джуртну – Исси суу,
Джаша энтда, кѣбге джаша, кѣбге тур!

БИРЛИКДЕ – ТИРЛИК

Бир ниет болмаса тутхучу аланы,
Кюч къайдан табылыр адамны барына?
Болгъанды бу мурат айтылыб къалгъаны
Джомакъда, таурухда, бирликни сагъына.

Кетерча дуниядан, хазырлаб, тындырыб
Юйюне керекли хар затын, хар ишин –
«Алчыгъыз сибиртги, кѣрчюгюз сындырыб!» –
Дегенди, чакъырыб джашларын, къарт киши.

Келгенди бир джашы атаны къатына,
Алгъанды мюйюшден сибиртги къолуна,
Кѣргенди, бюкгенди, уяла-тартына,
Джеталмай къойгъанды ишини онгуна.

Келгенди кичиси, къалмайын уялыб,
Алгъанды сибиртги къолуна, узалыб,
Бюкгенди ол аны, къалыр деб ууалыб,
Атарча мюйюшге, белинден юзалыб.

Къойгъанды бермейин сибиртги бой анга:
Бюгюлген болмаса, сынаргъа унамай,
Салгъанды къыйынлыкъ сибиртги уланнга,
Тюшгенди сибиртги мюйюшге, ууалмай.

Ючюнчю кьарнаш да келгенди алайгъа,
Ючюнчю кьарнаш да кёргенди кьарыуун,
Анга да кьоймайын ол кесин таларгъа,
Кьалгъанды сибиртги сындырмай бир джугъун.

«Кьарыусуз, ауругъан мен эсем, кьарт киши,
Тутчугъуз бери, бир кёрейим мен кесим,
Сындыртмай, кьарыугъа бой салмай келишин.
Кёрчюгюз бир кьараб бу тасханы хар несин», –

Дегенди кьарт киши, тешгенди байлауун,
Алыб ол хар бирин, булчугъун титгенди,
Тохтатмай кьарт киши джашлагъа кьарауун,
Сындырыб хар бирин, аллына тизгенди.

«Дунияда бир болуб турсагъыз шохлукъда, –
Дегенди кьарт киши, айланыб джашлагъа. –
Хорланмай турусуз кьочюгюз джокъда да,
Чыкъгъынчы чал тюкле сиздеги башлагъа».

* * *

Тюрлю-тюрлю кьыйынлыкъгъа тёзгенле,
Чегим этиб, биледиле чурумун.
Кьыйынлыкъны сылтауларын сезгенле
Излейдиле ол чурумну кьурурун.

Халкъны кьочю болалмаса кьурутур
Кьыйынлыкъны, табсызлыкъны чурумун,
Сюрюююнде баш тутханча джугъутур,
Тутар кибик адамланы тукъумун,

Ёз ичинден чыгъарады миллет-халкъ
Кьыйынлыкъда алда джюрюр адамын.
Аны бла да болалмаса иши хакъ,
Таурухлагъа кёчюреди кьарамын.

Таурухлада халкъ къадама – Бийнёгер
Апсаты бла кюрешеди къанмаздан.
Апсаты да – адамладан къантёгер
Умутланы бир чуруму таймаздан.

Таурухлада халкъ къадама – Ачемез,
Халкъгъа заран салгъанланы ол къармар,
Къурутмайын артыкълыкъны джибермез,
Ол тюбеген джыр орнуна сар сарнар.

Акылы бла эмегенни хорлагъан
Кёб тюбейди тау элдеде джомакъда,
Тау эллени этселе да дардагъан,
Келген сууну башын тутуб узакъдан,

Чыгъарады миллет анга бир мадар –
Урулагъа эмегенни джыяды,
Хыйла этиб кюрешсе да не къадар,
Артыкълыкъны миллет башын къыяды.

Уллу халкъым, кёб къыйналыб эм тёзюб,
Зорлукъланы юсден алыб атханды,
Алда болуб, келлик ишни ол сюзюб,
Насыб берир кенг джолланы табханды.

1945 дж.

КЕЛЕ–КЕЛИБ БИР МЕШНА

Келе-келиб, бир мешна
Суу джагъада тохтады,
Андан чыгъыб, джаш адам
Суу табагъа атлады.

Къараб кёб да турмайын,
Суугъа кирди тобукъдан,
Къолун джуууб эм бетин,
Сууукъ суудан уртлады.

«Атам ючюн», – деди джаш,
Ууучу бла суу ичди,
Къобан суугъа уруб баш:
«Анам ючюн», – деб ичди.

«...ючюн, ... ючюн, ... ючюн», – дей,
Къарнашларын санады,
Этер ишин билгенлей,
Таула таба къарады.

Зорлукъ джетген эгечин
Ол эсине тюшюрдю,
Ол джан ючюн кесине
Дагъыда суу ичирди.

Джашау къыйын, джыл къыйын
Джууукъларын джойгъанды,
Ала ючюн суу ичер
Борчну мынга къойгъанды.

Май 1957 дж. Къарачай шахар

МЕН БЛА СЕН

Сен да бир адамса, мен да бир адам –
Бирча уа туюлюбюз, сен анга ийнан.

Джюрегим ачыкъды хар затха мени –
Ма андан ариуду хар бир кёргени.

Джюрегинг джабыкъды хар затха сени –
Ма андан аурууду хар бир бергенинг.

Ата-анамы мен сюеме керти,
Керекли болгъан кюн, келеме джетиб.

Ата-анангы атханса сен элтиб,
Уругъа къуйгъанса, сен сюрюб-тюртюб.

Халкъымы адамын джокълайма мен эслеб,
Къыйынлыкъ кёрдю деб, джашауун терслеб.

Сен – миллет адамын джокълаб амандан,
Джашайса, кёргенча къыйынлыкъ андан.

Чириген адетни атдым айырыб,
Келлик джарыкъ кюннге тура къайгырыб.

Этеме аямай келгенни кючюмден,
Берликме джанымы халкъым ючюннге.

МЕН ТУУГЪАНМА

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Сагъыш этиб, ойлашыб, –
Ишлер ючюн, джашар ючюн,
Къыйыныма зорлукъ джетмей,
Кереклими ашар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Сынай туруб джашауну, –
Ишлер ючюн, ёсер ючюн,
Заран болмай бир джукъ манга,
Сюерими сюер ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Артыкълыкъны кёрюб туруб, –
Ишлер ючюн, табар ючюн,
Быллай иште болушлукъ бла
Табарымы табар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Кюн джылыгуну сынаб туруб, –
Ишлер ючюн, кёрюк ючюн,
Зауукълукъну чеклерин
Таб джанына керир ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Ариулукъну сезиб туруб, –
Ишлер ючюн, сезер ючюн,
Ариу затла ишлей-ишлей,
Джер шарына тизер ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Джашау татыуун ангылаб, –
Ишлер ючюн, билир ючюн,
Игиликни барына
Бир тыйгъычсыз кирир ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Билим кюнню ангылаб, –
Ишлер ючюн, къошар ючюн,
Джерни сырты джетмей къалса,
Джулдузланы ачар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Билиннгенни барын санаб, –
Ишлер ючюн, билир ючюн,
Билинмейин тургъанны
Билиннгеннге къошар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Ишлегенни барын кёрюб, –
Ишлер ючюн, ишлер ючюн,
Туууб келлик тёлюлеге
Насыб джашау къуарар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Ёсген затха къарам салыб, –
Ишлер ючюн, къалар ючюн,
Халкъ ёсдюрген къалалагъа
Мен да кирпич къошар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Артыкълыкъгъа чыдаб туруб, –

Ишлер ючюн, хорлар ючюн,
Артыкълыкъны джапысын да
Сау дуняда къоймаз ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Къырылгъаннга джаны ауруб, –
Ишлер ючюн, тыяр ючюн,
Уруш салгъан къыйынлыкъны
Адамладан тыяр ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Адам кюйген отну кёрюб, –
Ишлер ючюн, ояр ючюн,
Адам джаннган печни бузуб,
Кюймез джашау къуарар ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Зарлыкъланы сынаб туруб, –
Ишлер ючюн, сюер ючюн,
Зарлыкъ тургъан юйню чачыб,
Шохлукъ межам сюер ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Джашау борчун эсде тута, –
Ишлер ючюн, кюсер ючюн,
Кесим табхан балаларым
Эркин-эркин ёсер ючюн!»

«Мен туугъанма, – дейди адам,
Халкъын барын эсге сала, –
Ишлер ючюн, шохлукъ ючюн,
Кесимчаны айырмайын,
Джашагъанны сюер ючюн!»

ГЫЛДЖА

(Чам назму)

Келигиз, кызла, джайлыкъгъа барайыкъ,
Манга деб къалым берелле,
Бара-барыб, биз алагъа къарайыкъ,
Къараргъа кёбле келелле.

Манга къалымгъа берген маллагъа
Къараб, сейирге кёрелле, –
Сейир болмай а, бир туумакъ бла
Гылджа ийнекни берелле.

Гылждадан эсе, бирсин алырек:
Аны бырнакга къошарла.
Бырнакга чурум кёб болад дейле,
Артларын этиб бошарла.

Бири батмакъгъа батханды дейле,
Бири къатында джатханды,
Бирчигин тюнене къабханды дейле,
Бирин ичгиге тартханды.

Мени гылджам а аллай гылджады,
Мюйюзю накъыш салдыргъан,
Гылджаны несин айтасыз, кызла,
Джетеуге къатын алдыргъан!

Тюбюнден джууб келген, аланла,
Ол джангурмуду, къармыды?
Ой-ой, аланла, бир зат сорайым:
Гылждада мюйюз бармыды?

Гылджаны джыры чыкъгъанды, кызла,
Уллу Малкъарны джырындан.
Кели джыллада бузоу табарыкъды:
Бугъала джюрюйле ызындан.

Гылджаны кьошха ийген заманда,
Эки мюйюзю сау эди.
Гылджаны мюйюзюн ким алды, кызыла? –
Ол бизге къанлы джау эди.

Гылджаны манга къалыннга берген,
Аллай кёб болсун малынгда,
Джетеуге къатын алдырыб, гылджа
Сегизге келди къалымгъа.

Гылджаны кьошха ийгенем, хариб,
Саламеликден ёлгенди,
Эти джукъгъа джарамай, джазыкъ,
Джангыз териси келгенди.

Гылджаны терисине аллыкъма,
Ой, къамиш аякъ, баш таракъ!
Берген гылджанга кесинг ыйлыкъ да,
Уходи дальше, кет, собак!

Гылджаны кьошха мен ашыргъанма,
Ой, семиррге, багъаргъа,
Джибекден баш бау мен этерикме,
Ой, мюйюзюнден тагъаргъа.

Гылджаны терисине аллыкъма,
Ой, къамиш аякъ, баш таракъ!
Санга джалына, кёбмю турлукъма?
Уходи дальше, кет, собак!

Николай къалым берген джигитге
Мен схарла чепкен этерме,
Советске къалым бергенлеге уа
Табанны басыб кетерме.

ДЖЫРЛАЙДЫЛА ХАЛКЪЛА

Джырлайдыла халкъла джангы джырла,
Кётюрюб кюннге, кёкге башларын,
Озадыла джангы джырлада джылла,
Эркин кердириб халкъгъа къашларын.

Кёллери – ачыкъ, кёзлери – джилтин,
Беллери – тюзюк, джюрекле – таукел,
Джюрюйдю макъам халкълагъа джертин,
Дейдиле халкъла джырлагъа: «Сау кел!»

Джырлагъа ие – джангыны аты,
Кюнню таягъы ачханча тангны,
Болуб чыгъады джаулагъа къаты,
Джая, ёсдюре халкълада ангны.

Джерни шимирин, багушун, тотун
Джууады адам, джырланы джырлай,
Джаулагъа буруб джандыргъан отун,
Барады алгъа, эскини хорлай.

Атыб келгенча тангны джарыгъы,
Къарангылыкъны аллына сюрюб,
Чачады, къоймай, джашау тарлыгъын,
Бошлайды орун эскилик кюйюб.

Барды эки зат джангы джырлада:
Разылыкъ бири – джашау къууанчы,
Бири да болур келир джыллада
Джангы джашаугъа кюрешир борчу.

Джангы джырлада джангыча кесин
Тюзетеди халкъ, къарамай артха,
Акъылын, ишин, муратын, эсин,
Джоллары элте ёз азатлыкъгъа.

Къарангылыкъ да барады, джыйыб
Зор къанатларын, къысталгъан джерден,
Эркинлик ангы халкъ аллын тыйыб,
Къурайды джашау, берекет берген.

Келир бир заман дунягъа толу:
Халкъла – къарнашла, адамла – тенгле,
Джорюгенлери – азатлыкъ джолу,
Джашау да ёсер тереннге-кенгнге.

Джер юсю – чексиз, талала – кенгле,
Джашау къуллукъну толтургъан – джубанч.
Шахарла, элле – бир-бирге тенгле,
Быллай тенгледе джашагъан – къууанч.

Кючюне кёре – хар кимни иши,
Къарнына кёре – ашагъан ашы,
Башха саналмай эркек эм тиши,
Эркин джашагъан – джашауну башы.

Эркинлик джырла джырлайла халкъла,
Джангы байрамны кюнюне къарай,
Озгъан джыллада ишлерин джакълай,
Келир джыллада ишликни санай.

Озгъан джыллада джакъланнган иш кёб,
Алада – хорлам, хорлам эм хорлам,
Урушда – хорлам, ишде уа – ишлем!
Бу затла алда баргъанда болгъан.

Алда баргъанны джолу – тамаша,
Элтеди, тизиб, халкъланы алгъа,
Тизилиб келген халкъла, кёл ашаб,
Барадыла алгъа, джараша джолгъа.

Эркинлик ангы муну туудургъан –
Такъыр дуняны кенг этген насыб,
Ишчини къолу муну толтургъан –
Уруннган халкъны тенг этген классы.

Джырланган джырла – джашаугъа махтау,
Чыпчыкъ джырлары – тангнга махтауча,
Алгъа бармайын, джокъду бир тохтау,
Боллукъду энди деб тохтагъанча.

Тамаша джолда баргъан халкълагъа
Къошуладыла джангыла келиб,
Джарыйдыла быллай джолда джокъла да,
Тамаша джолдан анг джарыкъ тийиб.

Джырлагъа ие – эркилик аты,
Кюнню таягъы ачханча тангны,
Болуб чыгъады джаулагъа къаты,
Джыйыб, ёсдюре халкълада ангны.

МИНГИ ТАУ

Кёк сыртланы артындан,
Бузлары бла агъара,
Кёрюнеди Минги тау,
Кёрюр кибик къарагъан.

Кюннге чыгъыб, ариу къыз
Тарагъанча чачларын,
Кюн таякъгъа тынгылаб,
Сылатады башларын.

Тие туруб эм бата,
Алтын къоллу джарыкъ кюн
Сылар аны акъ бетин,
Арыб къалмай, хар бир кюн.

Ёрге тартса аязын,
Ёрге къурур боранын,
Тюбге тартса кюн къолун,
Тюбге сюрюр болгъанын.

Кюн кьушлукъда тохтаса,
Омакъланыб сирелир,
«Ариума мен, бек ариу!» –
Деген кибик, керилир.

«Ой, ариуса, бек ариу!» –
Деген кибик кьарасанг,
Джабар бетин, ау атыб,
Табдырмазча, кьармасанг.

Джабма, тауум, бетинги:
Къайын тюлме мен санга,
Атма ауну башынга:
Келин тюлсе сен манга.

Сен – анамса, мен – джашынг,
Этегингде туугъанма,
Кёб заманны сыртладан
Санга кьараб тургъанма.

Сууларынгдан тюбюнгде
Бауурланыб ичгенме,
Тауларынгдан тюзлеге
Малла сюрюб тюшгенме.

Сени уллу джуртунга
Душман кирсе, сюргенме,
Къылыч алыб, джуртуна,
Дерт къайтара, киргенме.

Шохлукъ тутар халкъланы
Кьонакъ этиб тургъанма,
Санга джарар эслерин
Сени таба бургъанма.

Ёзенледе джашаргъа
Уллу элле кьургъанма,
Сууларынгы, кюрешиб,
Тирменлеге бургъанма.

Ёзенледен ташланы
Мен арытыб алгъанма,
Сыртларынга, мал сюре,
Ариу джолла салгъанма.

Сен таулада джашыргъан
Хазналаны табханма,
Къазыб алыб аланы,
Тешиклерин джабханма.

БАШ ИШ

Барды джашауда эки тукъум шарт:
Адам къыйналгъан, джарсыгъан, ёлген,
Алгъа джюрюуде, болмагъанлай арт,
Джюрек кёрмезлик затларын кёрген.

Ол шартланы бириди бу, джангыз,
Къалай да болсун, къачан да болсун,
Бу шарт болсун магъанасыз, ангсыз,
Быллай шартдан душманыбыз толсун.

Къыйынлыкъда тирилик этмеклик,
Джарсылулукъда джюрегинг тёмеклик,
Джунчугъанны ызынгдан элтмеклик,
Ёлмекликде туумакълыкъ кёрмеклик –

Бу да – экинчиси ол шартланы;
Адамым болсун бу шартдан толу, –
Деб, чыкъсын алгъышлары къартланы, –
Джабылсын джауну бу шартха джолу.

Джашауда барды эки тукъум шарт:
Адам къыйналгъан, джарсыгъан, ёлген,
Алгъа джюрюуде болуб къалыб къарт,
Джюрек чыдамаз къыйынлыкъ кёрген.

Дагъыда болады джашауда бир шарт:
Адам кьууаннган, ойнагъан, кюлген,
Кьалмай саулай халкъда не джаш, не кьарт,
Миллетим деген, халкъларым деген.

Адам кьууаннган, ойнагъан, кюлген,
Кьобуз согъулгъан, харсла урулгъан,
Тири тебсеуде санла бюгюлген,
Шохлукъ джашауда джаулукъ кьуругъан.

Бу эки шартдан туады адам –
Бири борбайы кыйылыб джатар,
Джууукъгъа-тенгнге болуб ол харам,
Кыйынлыкъллада намысын сатар.

Кыйынлыкъ кюусюз басханды кюнню,
Кюн энди андан ычхынмаз чыртда,
Джылаудан сора джукъ джокъду кьалгъан
Джашауну аты болубду джалгъан.

ДЖЫРЛАЙДЫ БИР ЧЫПЧЫКЪ

Джырлайды бир чыпчыкъ Машукда чырпыда,
Этеди эджиун чырпы да, тырпылдаб.

Урады бир аяз, джаярча тауушну,
Кьоймазча чыпчыкъ ол джырны тауусуб.
Сыйпайды ол аяз чырпыны чюреге,
Туурча этгенлей эджиуню тийреде.

Силдейди джырны джел чырпылы талагъа,
Джетерча ары да тауушу, тарала.

Сылайды чырпыны джел битген джанына,
Кетер деб кьоркъгъанча джыр, келмей аллына.

Келеди чыпчыкъ джыр ызына кьылкъылдаб,
Келдим да дегенча ол бери, шуулдаб.

Ойнайды ол аяз чыпчыкъны джыры бла,
Ойнайды чыпчыкъ да аязны сыры бла.

Турады ол джыргъа Машук да тынгылаб,
Джатады къууаныб, чыпчыкъны ангылаб.

Кюню да джылыды Машукну, бек джылы,
Неден болур джырлауу чыпчыкъны бу джырны?

Кюн иги болурму бу джырны чуруму –
Чыпчыкъны чырпыда джырыны къуруму?

Бюгюн кюн ариу кюн – ким тѣзер джырламай,
Къагъытха перо бла къууанчын тырнамай?!

Ариу джер болурму бу джырны чуруму –
Ариуду былайда тауланы туруму...

Бу джерде джырламай ким тѣзер, чыдар,
Джырламаз къарыуу былайда кимни бар?!

Былайы – Машук тау, Бештау тау – алайы,
Башха джуртну ариуду мындан къалайы!?

Чыпчыкъгъа дери да былайда джырлагъан
Кѣб адам болгъанды, джыр кючюн сынагъан.
Лермонтов былайда джыр джырлаб кетгенди –
Джырын да, къанын да бу джерде тѣкгенди.

Мени да былайда джыр джырлаб кѣргеним
Болгъанды, алайды бюгюн да келгеним.

Болурму чыпчыкъны джырлауу аш токъдан?
Алай да болады джырлагъан – джыр сокъгъан.

Ким болур турмушда ашамай джашарыкъ,
Аш эркин табылса, джырламай тураллыкъ?

Болурму бир чурум чыпчыкъгъа суймеклик,
Башханы суйгенден джюреги кюймеклик?

Чыгъады суймеклик, джыр болуб, хар джанда,
Ойнайды, омакълаб джанланы, хар къайда.

Къоймайды тебсетмей суймеклик санланы,
Къайнатмай болмайды джанланы къанларын.

Джыл джетсе сюерге, джырлы джаны токъду,
Ол джетген заманда, джырламай кюч джокъду.

Болур бек джырларгъа чыпчыкъ да суйгенден,
Онгсуннган нанчыгъын ол суйюб кюйгенден.

Болурму кюлюрге джырында ол манга,
Джаратмай джырымы, бардырыб аманнга?

Болургъа да болур чыпчыкъны джырында:
Джырлайма дейме да, тохтайма хырылдаб.

Джыр джырлаб айтыргъа джетмейди къарыуум,
Джарарча болмайды сёз тизиб барыуум.

Сёз тизген болмаса джюрегинг суйгенча,
Тиеди джанынга, туюмчек тийгенча.
Туююдю поэтлик сёз тизе билмеклик.
Сёз тизе билмеклик болурча поэтлик,

Керекди адамгъа джашауну суймеклик,
Къалырча хар джанны эсинде кюймеклик.

Кёбдюле суймеклик болмайын джазгъанла,
Ичлери кюймейин, сёз тизиб баргъанла.

Бардыла, суймеклик ичлерин бишириб,
Джалалмай тургъанла, къагъытха тюшюруб.

Джазгъанла бардыла, неси да джарарча,
Джазылгъан джырына джан скойюб къарарча.

Аланы бирлери, чыпчыкъча, таралтыб,
Тизгенди джырларын, хар кимни къаратыб.

Джырлайды бир чыпчыкъ Машукда чырпыда,
Этеди эджиюн чырпы да, тырпылдаб.

Аныча джырынгы эталсанг, чыпчыкъ джаш,
Салырбыз санга да былайда бир сын таш.

Июнь 1957 дж.

КЮН ТИЙДИ ДА

Кюн тийди да, батмазма деб,
Джаудан къалгъан элиме –
Туралмайма, айтмазма деб
Келген затны кёлюме.

Кёб къыйынлыкъ кёрдю джуртум
Кир ниетли душмандан –
Тоб атылыб, джер джарылыб,
Душман къушла учхандан.

Талай джылны тохтамайын
Ёлюм джелле ургъандан,
Кёб адамны хатасызлай
Къырыб, союб тургъандан.

Кёб шахарла, кёб сабанла
Уруш отда джаннгандан,
Ачыу, джылау баш иш болуб,
Къанлы джолла салгъандан.

Къанлы джолла – джюрекледе,
Ачыулары – кёзледе,

Дерт кыйтарыу, дерт джетдириу
Тилден тюшген сёздеде.

Джуртха джетген кыйынлыккыны
Джашы джаугъа джетдирди,
Сюрюб барыб душманланы,
Душман джуртха ол кирди.

Халал кяанны харам кян бла,
Дерт кыйтара, джуудурду,
Душманланы джуртларына
Ёлюм кянла джаудурду.

Душман, бизге атаргъа деб,
Къургъан ёлюм товланы
Ауузларын бегитдик биз,
Чыкъмасын деб окълары.

Душман, бизге учаргъа деб,
Къургъан къара къушланы
Къанатларын сындырдыкъ биз,
Тохтасын деб учханы.

Уруш ишни кюсеб тургъан
Зынтыу тели башланы
Тюшюрдюле бизни джуртну
Ёхтем ёсген джашлары.

Аман хансны тамыры бла
Джулкъуб алыб атханча,
Атарбыз биз башын джауну,
Турмаса биз айтханча.

Кёрсюн энди мурат этиб
Бизге чабар къарыуун,
Сезмей душман бизден кёрген
Джумдурукъну татыуун.

Кенгди джуртум – узакъ джоллу
Кыйырындан кыйыры,
Тюз санасакъ, эсге алмай
Ары-бери кыйыгъын.

Барды джуртну джарыкъ этген
Эки кюню, айлары,
Бири тийсе кюнчыкъгъанда,
Бири батар, айланыб.

Кюнчыкъгъанда кюн тиерге,
Къобар ишге адамы,
Ол заманда бири кетер,
Бошаб ишге къарамын.

Кёрчю, бир кёр кектюн барыб
Тюш джанындан тюнюне,
Сен тюберсе джыл чакъланы,
Бирин къоюб, кёбюне.

Бир джеринде джайы – сау джыл,
Чайкъалыр ол омакъдан,
Бир джеринде – сабан сюрген,
Ханс битген, көгет чакъгъан.

Бир джеринде – бичен джыйгъан,
Будай оргъан, мал бакъгъан,
Бир джеринде – кышы къаты,
Кёз къамата, къар акъдан.

Кёбдю джуртну ич джеринде
Тауу, кези, тюзлери,
Агъадыла терен суула,
Тенгизлеге тюзелиб.

Кенг джуртумда талаланы,
Дангыл-дангыл тюзлени
Не чыпчыкъ да учуб ётмез
Тюрлю-тюрлю юслерин.

Багъанала юйню башын
Тургъан кибик тутуб ёрге,
Мийик таула тутханчады
Тюшюрмейин кёкню джерге.

Ариулукъдан джан берирча,
Къарай келиб, кёргенлей,
Ол таулары аралары –
Терен-терен ёзенле!

Чайкъалады, шуу-шуу эте,
Къалын битген чегети,
Берекети кёрюнеди
Шуу-шууунда келбетли.

Тюш джанында тенгизлери
Бузламайын турурла,
Тюн джанында тенгизле уа
Бузну бузгъа урурла.

Тюн джанында тенгизлени –
Кюн батмагъан кюнлери,
Къыш джетсе уа, сууукъ болуб, –
Танг атмагъан тюнлери.

Тёрт джанындан джууадыла
Бек кёб тюрлю тенгизле,
Джуртубузну джагъаларын,
Табмаз кибик, кёб излеб.

Бизни джуртну хауасына
Иги болур, бек иги
Болгъанлары тенгизлени
Тюрлю-тюрлю хар бири.

Иссиликден тунчукъмайын
Тюш да турсун деб болур,
Тюнню тенгиз, тюш джанына
Сюрюб, джелин бурдурур.

Сууукълукъдан юшюмейин
Тюн да турсун деб болур,
Тюшгю тенгиз тюн джанына
Джылы джелин урдурур.

Тюнден тюшге тартыб баргъан
Терек – уллу суулары,
Тюн тенгизден узакъ болмаз
Ол сууланы туугъаны.

Тюшден тюннге саркъыб баргъан
Уллу терен суулары,
Тюш кёлледе эм таулада
Башланнганы, алланыб.

Бизни джуртну къалайда да
Кёбдю уллу байлыгъы,
Алырбыз биз ишни къолгъа,
Атыб уруш къайгъыны.

Тюнден тюшге, тюнден тюшге
Саркъыб баргъан сууланы,
Къургъакъ джерни сугъарырча,
Тыярбыз биз алларын.

Сууну кючю бош кетмезча
Шоркъасында – белинде
ГЭС къалала ишлербиз биз
Тенгизинде-кёлюнде.

ГЭС къаланы джарыкъ джанар
Ильич айтхан чырагъы,
Кючлю джанар сахарлада,
Джуртда – джангы тууарыкъ.

ГЭСде туугъан элияны
Суу чыгъаргъан ток кючю
Ишлеб башлар сахарлада
Адам ючюн, халкъ ючюн.

Уруш чачхан шахарланы
Халкъым энди хар бирин
Ташдан, къурчдан да къалаб,
Ишлеб, дженгил битдирир.

Тамалы бла кюйюб кетген
Колхоз, совхоз элени
Ишлеб берир, бирин къоймай,
Танымазча келгенинг.

Тоб окъладан, бомбаладан
Хуртда болгъан джерлени
Сабан сюрген тракторла бла
Тюзетирбиз, кёллениб.

Халал къан бла сугъарылгъан
Джуртубузну тюзлерин
Сюрюб, къараб, тирлик битиб,
Орурбуз биз мюрзеуюн.

Джуртубузну кенг сууларын
ГЭС быргъыгъа бурурбуз,
Ол ГЭСледе турбинала –
Агрегатла къурурбуз.

Кюн кюйдюрген къургъакъ джерле
Сугъарылыб айнырла,
Халкъыбызны хар бир кючюн
Джашау ишле алырла.

Уруш чачхан юйдегиле
Бир-бирлерин табарла,
Уруш къойгъан джараланы
Игилик бла джабарла.

Кёбдю кючю халкъыбызны,
Ол ол кючюн аямаз,
Джашау суйген игиликни
Кереклиден къызгъанмаз.

Мени халкъым гюнахсызлай
Къыйынлыкъны кѳргенди:
Нек болгъанын билмегенлей,
Кѳб адамы ёлгенди.

* * *

Уллуду, бек уллу джыр сѳзню кючю,
Аны айта билсенг джашау, джан ючюн,
Болады джыр сѳзде анангы сютю,
Джыр сѳзге сингибди халкъынгы кючю.

Джыр сѳзню кючю кемеле джюздюрюр,
Джыр сѳзню кючю бугъоула юздюрюр,
Джыр сѳзню кючю хауагъа миндирир,
Джыр сѳзню кючю билимле билдирир,

Джыр сѳзню кючю дуняны джарытыр,
Джыр сѳзню кючю мухарны къарылтыр.
Джыр сѳзде болады джуртунгу татыуу,
Халкъынгда къартынгы нарт сѳз айтыуу.

Уллуду, бек уллу, джыр сѳзню кючю,
Аяй билсенг аны, джан, джашау ючюн,
Джыр сѳзню кючю кемеле джюздюрюр,
Джазыкъ джанлагъа бугъоула юздюрюр.

Къара джерден кѳлтюрюб, хауагъа миндирир,
Ангынга анг къошуб, илмула билдирир,
Джыр сѳзню кючю дуняны джарытыр,
Уруш къазауатны джолун арытыр.

1948 дж.

* * *

Кавказны сагъыныу джарытса эсими,
Болуб къалады тюшюб кетгенча
Джартысы мени джюрегими.
Кавказда болмай, тышында болгъаным

Къыйнаса эсими,
Билелмей къалама къалай тутаргъа кесими.
Мени джаным, къайнагъан къаным
Кавказым ючюн таланад.
Тансыкълау, кюсеу бир-бири юсюне
Сан аямайын къаланад.
Къарлы таула анда кёрюнселе манга,
Суулары аны – тауладан акъгъан,
Джартысы киби джанымы.
Суулары аны – саусузну бакъгъан,
Джарадан агъыб, тамыб башлагъан
Джартысы киби къанымы.
Тюзлери аны, ёзени, къолу,
Агъачы аны, джайлыкъда солуй,
Байлыгъы аны чыпчыкъдан толу,
Маллары аны, джайлыкъда солуй,
Байлыгъы аны – насыбны къоруб,
Была бары, ма, мени джаным-тиним,
Была бары – мени сёлешир тилим.

1948 дж. Фрунзе

ГЁРГЕДЖЫЗ

Ой, гёргеджыз, ой, гергеджыз, джайгъы чыпчыкъ,
Кёрюнмейди джырлауунгда бир джангылыкъ,
Сабийликде мен эшитген джангыз джырчыкъ
Джырланады тюрленмейин, бир джангылыб.

Кёб джерледе сен джырлайса джырчыгъынгы,
Кесинг джангыз айланганча сен ызымдан,
Тынгылайма, таныргъа деб чыпчыгъымы
Хар джыл сайын джырлаб тургъан джырчыгъындан.

Болурмуса сен ол чыпчыкъ, туюлмюсе,
Джырлаб тургъан джырчыгъынгдан билелмейме,
Чакъгъанындан, кёгетинден бююледи,
Сен джырлаучу бутакъны да кёрелмейме.

Не да болсун, джюрегими сени джырынг
Ойнатады, кѳууандырыб, джарытады,
Сабийлигим эсге тюшюб, джаннга джылыу
Джазларымда, джайларымда танытады.

Хар бир джазны, хар бир джайны шарты башха
Болган кибик, бир болса да сени джырынг,
Сейир затла тюшюреди эсге-башха,
Осаллыкны ачууларын андан кырыб.

Кѳрюнеди, джангы джырча, сени джырынг,
Фахмулуду, бек фахмулу, джашау кибик,
Бирде батыб, бирде чыгыб, кѳкню джырыб
Айланганча, бу джарыкѳ кюн, джерге тийиб.

Атанг ѳлюб кетсе да, сен джырла джырны,
Джырла джырны сен, андан артха кѳалмайын,
Сени джырынг ариу джырды: джайны сырын
Тутады ол, арымайын не талмайын.

1955 дж. Фрунзе

ЭНТДА ОЗДУ БИР ДЖЫЛЫМ

Энтда озду бир джылым –
Джууукѳлашды болджалым...
Озганымдан кѳб болмаз
Энди алда кѳалганым...

Нени кѳрдюм дуниямда?
Нени билдим билликден?
Нени этдим озганда?
Не этилир келликден?

Бек кѳб болду кѳргеним:
Кѳалмай арыб не талыб,
Тюрлендирди джашауну
Уллу халкѳым, кюч салыб...

Арыб тургъан халкълагъа
Джангы джолла ол ачды –
Тубанланы-чарсланы
Джер юсюнден ол чачды...

Ойлу ишни баш этиб,
Джол чыракъла джандырды,
Къуруб баргъан джашаугъа
Нюр тамчыла тамдырды.

Аман хансча битгенни
Ол къурутду тамырдан,
Ол къутхарды адамны
Ишле ишлеб талырдан...

Джангы джашау ишлеуде
Къыйын ишле кёрдюм мен,
Джашаууму джылларын
Ол ишлеге бердим мен.

Мен билгенме билликден
Кёб затланы, сагъышлаб,
Мен алгъанма аллыкъдан
Кёб затланы, алгъышлаб.

Джашау тенгди адамгъа –
Онгсузуна, онглогъа,
Терсликлени керекди
Тюзетирге онгуна...

Кесим сезген кюнледен
Ма бу кюннге деричин
Халкъ бла бирге хар ишде
Мен кюрешдим халкъ ючюн.

Алда келлик джылланы
Мен берликме халкъыма
Бирин къоймай, аямай,
Бир къарамай артыма...

31-чи январь 1962 дж.

АЙМУШ

(Таурухдан юзюк)

Аймуш деген кьойчу джашны махталыб
Айтылады тау элдеде хапары.
Ол эллени джашаб тургъан халкълары
Биледиле бу хапарны хар бары...

Кьоюн кютюб, ашын ашаб, джыр джырлаб
Джашагъанды кьойчу Аймуш таулада,
Мал тёлюсюн ёсдюргенди ол, сылаб,
Сакълагъанды хыянатдан-къаугъадан.

Бир джайлыкъда ханс таркъайса, айланыб,
Отлау болгъан башха джайлыкъ табханды,
Сыбызгъы бла алларында кьойланы
Джайлыкъланы маджалына баргъанды...

Джайны кюню исси кюнде бир джолда
Хурла кёлню джагъасына кьойларын
Тюшюргенди кьойчу Аймуш тар кьол бла
Сыбызгъы бла, джыр бла тутуб алларын.

Кьойла, джетиб, суу ичерге тургъанлай,
Хурла кёлню сыйдам юсю, боркъулдаб,
Суу, къазанда къайнаб, ёрге ургъанлай,
Тебрегенди къайнаб, уруб, толкъунлаб.

Джагъалары чыпал-чупул этдиле,
Суу тогъайла Хурла кёлню алдыла,
Ташха тийиб, суу тамчыла себдиле,
Кьой сюрюуге юркер къайгъы салдыла.

Ортасындан къайнаб чыккъгъан кёмюкню
Бир акъ къочхар чартлаб чыгъыб кёрюндю.
Тартылгъанча ичине ол кёрюкню,
Суу тубюне, чыгъа келиб, кёмюлдю.

Дагъыда ол бери чыгъыб, макъырды,
Къойла таба джити-джити къарады,
«Мени таба келигиз!» – деб, чакъырды,
Келселе деб, умут этиб марады.

Сейир болуб, къойла аны кёрдюле,
Аякъларын джерге-джерге къакъдыла,
Ол къайнагъан кёмюк суудан юркдюле,
Кёл джагъадан сыртлыкъ таба къачдыла.

Къочхар чыгъыб, ызларындан атланды,
Артдан джетиб, ичлерине къатышды,
Сюрюу къочхар, аны кёрюб, чамланды,
Бери туруб, акъ къочхар бла салышды.

Экиси да кюрешдиле кёб заман,
Аямайын мюйюзлерин-къашларын,
Кетиб артха, чабыб алгъа, бек аман
Къанатдыла хамхотларын-башларын.

Къойчу Аймуш, сейир болуб, хор болуб,
Къочхарланы тюйюшлерин сынады.
Тюйюш тохтаб, Аймуш барыб, бек онглу
Акъ къочхарны мюйюзлерин сылады.

Акъ къочхар да, разылыгъын билдире,
Сюрюучюню джылы къолун джалады.
Къара къочхар, къоркъуб, джаныб, тентиреб,
Акъ къочхардан сюрюу таба джанлады.

Къойчу Аймуш, къочхарланы сейирин
Сынаб бошаб, айланнгынчы сюрюуге,
Эки къочхар, сюре келиб бир-бирин,
Секирдиле, ташайдыла терк кёлге.

Кёб къарамай ызларындан аланы,
Къалгъан къойла тыкъ басыныб чабдыла.
Сыйдам кёлню сыйдамында малланы
Суу тамчыла бирин къоймай джабдыла.

Не этерин билмей Аймуш бу ишге,
Чаба келиб, кёл суууна тирелди.
Кёл джагъада кьойларыны суу ичген
Ызларына къарагъанча, сирелди.

Кёб сакълады, чыгъарламы деб кьойла –
Кёралмады кёл сыйдамны тюрлениб.
«Не болса да, боллукъ болду», – деб, ойлаб,
Сыбызгъысын алды кьолгъа, кёллениб.

Сыбызгъысы – балдыргъан къаурадан,
Кемирирча джюрекленни тауушу.
Эшитилди, зынгырдатыб тауланы,
Кюу тартыуу кёл джагъада Аймушну.

Ары барды, кёл джагъадан кетмейин,
Сыбызгъысын тохтатмайын тартханлай,
Бери келди, башха бир зат этмейин,
Кёзлери бла суу сыйдамгъа къатханлай...

Аймуш сокъгъан сыбызгъыны тартыуу
Суратлайды ариулугъун дунияны,
Салкъын ургъан аязланы татыуун,
Татлылыгъын Ата джуртну – уяны,

Шыр-шыр эте, агъыб келген шоркъаны
Ташдан ташха секиргенин, кёмююн,
Эртден сайын тау башладан окъаны
Ёзенлеге тюшюб-эниб келиуюн.

Салкъын джелни терекле бла ойнауун,
Шуу-шуу эте, наратланы джырларын,
Сыртлыкъланы гокка ханслы бояуун,
Тау хансланы каска джыйын къыркъгъанын,

Батхан кюнню эртденликде чыкъгъанын,
Чыгъа келиб, кыйынлыкъланы джыкъгъанын,
Аны алыб, джер тюбуне тыкъгъанын,
Огъай десе, пара-чара джыртханын.

Тынгыласанг согъулгъанны кююуне,
Кетерчады джюрегингден мыдахлыкъ,
Джашар джылны хар бир къысха кююуне
Къууанырча, джетер санга джарыкълыкъ.

Согъулгъаны сюрюучюню кюююню
Кёл джагъада бек кёб турду тартылыб,
Кюн батханлай, кёл тюбюнден сюрююю
Чыгъыб келди къочхарла бла, атылыб.

Бери чыгъыб кёргенинде сюрююню,
Аймуш тартды алларында сыбызгъы,
Бет къаны да болуб аны суююмлю,
Ёзен таргъа къойлары бла тыгъылды.

Ол кечеде къойла солуб джатдыла,
Стауатны чалманына джыйылыб.
Къочхарла да анда орун табдыла,
Тангнга дери ол чалманнга сыйыныб.

Чалман, чалман, къойчу чалман, гёзенек –
Чёртлеуюкню чыбыгъындан эшилген.
Башы ачыкъ, ичи салам, тегерек,
Хар джанындан кеси элек, тешикли!

Джанлы тыйгъан сенде къайда къоюндан,
Кюндюз арыб, къой ызындан айланган,
Кече, кетмей узакъ сени боюнгдан,
Сакълар къоюн, тегерекден тууайлаб.

Аймуш, болуб къочхарладан сескекли,
Джукъу деген затны атыб юсюнден,
Солугъаны болмай, тохтаб кесекни,
Аямады келген затны кючюнден.

Сакълаб турду тынчлыкъларын къойланы,
Итлерин да айландырды, къызына,
Унамайын турурларын сойланыб.
Джанлаб кетиб стауатны ызындан.

Танг да атды, тау башланы кыызартды,
Кюмюшлени алтын суугъа салгъанлай.
Алысынны чыкъ тамчысын агъартды,
Кюмюш букъу джел бла келиб къакъгъанлай.

Тюш керюннго чачылгъанча тюшонгде,
Тангны тубан элетмейин чачылды.
Аймуш чыкъды, сыбызгысы ёшюнде,
Чалман эшик чыкъ отлаугъа ачылды.

Къойла туруб, тыбырдашыб чыкъдыла,
Даурбазны бармакъла бла ургъанча,
Чыгъа келиб, чыкъ отлауну джыртдыла,
Ары дери аны табмай тургъанча...

Къой сюрюуню хырт-хырт этген тауушун
Излегенча, кюн да тийди къойлагъа.
Тохтагъанча отлауларын тауусуб,
Джукъу кирди титиреген бойлагъа.

Аймуш, джайыб чыкъ къырдышха джамчысын,
Хурулдайды, кюннге бериб хар санын.
Кюн джалайды джайгы чыкъны тамчысын,
Джылытырча джукълагъанны бар къанын.

Хычыуунду хар бир джаннга бу тукъум
Джатыб джукълау чыкъ къуругъан заманда.
Татлыды бек сюрюучюге бу джукъу,
Табылсала былай джукълар амалла.

Акъ къочхар бла къара къочхар арлакъда
Къарайдыла бир-бирине, кенг туруб,
Бергендиле хар нелерин джан сакъгъа,
Хорламазча бири, келиб, тик уруб.

«Не сен, не мен! Экибизге бёлюннген
Сюрюу къалмаз бюгюнлюкде былайда!» —
Дегенчады къочхарлада керюннген,
Эришдирген къан муратла алайда.

Акъ къочхарны чыммакъ кёзю, кирпиги,
Анга кёре мюйюзлери эм джюню,
Башха тюрлю атлагъаны, силкиниб,
Къаралагъа ушамагъан тюрсюню.

Бурма-бурма мюйюзлери, бою токъ,
Гымыш тюклю къулакълары тик, тири,
Сингир-сингир аякълары, джюню джокъ,
Узун, бурма, сюзюк, чырпа тюк-тюгю.

Къара къочхар – уллу бойлу, кючлю мал –
Неси бла да къара къойну тёлюсю.
Табар болса хорлатмазгъа бир амал,
Бермезчады акъ къочхаргъа юлюшюн.

Бу къочхарны мангылайы – саубитген,
Мюйюзлери къошулгъанча бир-бирге,
Джыгъалмазча аны джерге бош тюртген,
Аякълары джерге-джерге тик кирген.

Кюн къыздырды, къойгъа салкъын излетди,
Ханс ичинде каскаланы джырлатды,
Къочхарлагъа джаулукъларын излетди,
Аймушну да джукъусундан уятды.

Аймуш къобду, тегерекге къарады:
Эки къочхар талачыкъда туююше,
Чегет бауур одаллада, къаралыб,
Къалгъан къойла барадыла энишге.

Аймуш – алда, итлери да ызындан
Атландыла къойла таба, танг солуб,
Къочхарлада мюйюз таууш къызыудан-
Къызыу болуб тохтамайды, дынг болуб...

Пырх-чырх эте, къойла кёлге джетерге,
Эки къочхар, болалмайын урушуб,
Кёл сууна, мукъут болуб, эм терлеб,
Секирдиле, бир-бирлерин къууушуб.

Юркуюб, кюйла ызларындан аланы
Мыллыкларын кёл сууна атдыла.
Эртделеден Аймуш кютген кюйланы
Хурла кёлге бири кялмай батдыла.

Нарат оту кыыздыргъанча туюбунден,
Хурла кёлню боркюлдады сыйдамы.
Джудту ол кёл джукъ кюймайын сюрюуден,
Джабды юсюн, боркюлдагъан сыйпалыб.

Аймуш кялды кёл джагъада, сирелиб,
Кюйген терек сюелгенча ёртенде.
Аяклары суу бекликге тирелиб,
Айырылмай эки кезю ол кёлден.

Сейир ишни сейиринден эс джыйыб,
Сыбызгысын Аймуш алды кюлуна.
Бютеу кючюн сыбызгыгъа ол тыйыб,
Согъуллукъну алыб салды джолуна.

Кёл джагъаны тегерегин этиб джол,
Айланады Аймуш, джангыз, кяйгылы,
Тагъылгъанча ортасына кёлню ол,
Кетелмейды кёл джагъадан бир джары.

Джайгы кюнню кез кяаматыр джарыгы
Джыр бла бирге ойнай келиб, батады.
Сыбызгыны тартыуунда тарыгыу
Тауушланы ташдан суугъа атады...

СЫН ТАШ (Поэмадан юзюк)

ГЫЙЫ ТАШ

Джулдуз ёмюр – узун ёмюр,
Ёмюрлени ёмюрю.
Бирин къозлаб, бирин кёмюб,
Учхум этиб кёмюрюн.

Къатыш-къура джулдузладан
Учхумлары басыныб,
Буруб, къызыб, кёб джылладан
Джангы джулдуз басылыб.

Джангы джулдуз, кёб бурулуб,
Башы-тюбюн ийлетиб,
Ийленгенден таш къурулуб,
Тышха атыб келбетин.

Тышда ол таш зыгъыр болуб,
Ийленгеннге къатышыб,
Кёб да турмай анда солуб,
Башха ташха джабышыб.

Къатышханы от бла бирге,
Джулдуз къазан боркъулдаб,
Ташха чыкъгъан таш кеберге
Уруб, чачыб толкъунла.

Тышха чыгъыб, кириб ичге,
Тюрлю-тюрлю саз топракълы
Зыгъырланы сыгъыб ичген
Таш туады, гырт чокъракълы.

Гырт чокъракълы гыйы ташны
Ёзегинде – ичинде
Джазылгъанды бир чал башлы,
Сын ташха деб бичилген.

АКЪЫЛ БАШ

Адам ёмюр – узун ёмюр,
Анг туугъанны ёмюрю.
Бири туууб, бири ёлюб,
Джер тюбуне кёмюлюб.

Джашау кыйын – ауур кыйын,
Кыйынланы кыйыны,
Кыйынлыкдан ёлюб джыйын,
Болмай учу-кыйыры.

Бири этген анг къалагъа
Бири ёрлеб, къадалыб,
Анга къошуб алда баргъан
Акъылындан маджалын.

Ол ишленген анг къалагъа
Ие болуб бир къауум,
Хайыр бериб джарагъаннга,
Кишен салыб эм саууб.

Баш къауумну джангы къауум
Атаргъа деб къаладан,
Уруш ачыб, айтыб дауун,
Болуб андан дардагъан.

Мындан чыгъыб, къара халкъгъа
Джангы кыйын-кыйынлыкъ,
Кыйынлыкъда джашау алдаб,
Джангы джыйын кыйылыб...

Былай ауур кыйынлыкъла
Кёб кереле къатланыб,
Анг эм акъыл джыйыллыкъла,
Джарсыу джетиб, къакъланыб.

Бу джарсыугъа табмай амал,
Къара халкъла къыйналыб,
Таб джашаугъа джангы тамал
Салайыкъ деб, ийнаныб.

Тюрлю-тюрлю аллахланы
Сюеб, алгъа чыгъарыб,
Андан чыкъгъан палахланы
Хар барына джал барыб.

Бири тартыб алгъа тамам,
Арта иймей тартышда,
Бири болуб анга заран
Адам деген къатышда.

Тууду адам, болду уллу,
Тарыгъыугъа тынгылай,
Терен акъыл толду уллу,
Керек ишни ангылай.

Хар адамны акъылындан
Кереклисин ол алды,
Сюзюб, сайлаб такъылындан
Ёз башына ол салды.

Джукъдан къоркъмай эм буюкъмай,
Алда турду ол адам,
Кюрешгенни ол къурутмай,
Ангылатды ол, баям.

Халкъны барын, бирин къоймай,
Анг къалагъа ёрлетди,
Табсызлыкъны къоюб болмай,
Керек ишни тебретди.

Халкъла, болуб бир сатырлы,
Алгъа ёхтем бардыла,

Ол адамны акъылы бла
Таб джашауну салдыла.

Анг къалагъа ие болду
Къара халкъны адамы,
Джашау ёсдю эм да онгду,
Джангы этиб тамалын.

Халкъдан алгъан затын джоймай,
Къайытарды халкъына,
Джер юсюнде бир джер къоймай,
Махтау алды атына.

КЪАРАЧАЙ

(Поэмаган юзюк)

Теберди

Кёрюнеди кёзюме
Тебердини ёзени...
Къайда болур аныча
Ёзенлени кёргенинг?

Кёгю десенг – кёк джетмез
Тебердини кёгюне –
Чууакъ, ачыкъ кёгериб,
Кёрюнеди кёзюнге.

Кюню десенг, чыгъар ол
Таула башы айрыдан,
Джюрек тынчлыкъ табдырыр,
Бошлаб сени къайгъыдан.

Кёкден джарыкъ джылтыраб,
Чапракъланы ойнатыр,
Гокка ийис этдириб,
Сакъ аязны къайнатыр.

Сакъ аязны ургъаны
Салкъын сылар санынги,
Солуб, андан тоймазса
Сен, берсенг да джанынги.

Тебердини хауасы
Кёкрегинги керилтир,
Уюб тургъан санынги
Джеппе-дженгил тирилтир.

Ёзен толу чырпысы
Кече-кюн да шууулдай,

Джюрюйдюле мешнала
Кенг джолунда, дуулдаб.

Чырпылада кюмюш джол –
Тебердини суу ызы,
Аурутмаз ол санынги,
Кёб ичсенг да, бек кызыб.

Тебердини суууну
Кюмюш джолу джылтыраб,
Чыгъар къарла тюбюнден
Кёз туурангда, кълалтыраб.

Таула тюбю чырпыгъа
Келе-келиб ташайыр,
Чыгъар сора дагъыда,
Шоркъаларын кенг джайыб.

Шоркъалары барыра,
Бир-бирлерин кюуушуб,
Джагъалада ташланы
Кёзюу-кёзюу джууушуб.

Ой, шоркъала, шоркъала,
Къалайгъады аллыгъыз?
Солугъуз бир, тохтагъыз:
Арыдыгъыз-талдыгъыз!

«Биз барабыз, ычхыныб
Къар тауладан, бузладан,
Келиб, энтда къарарча
Бизден кълалгъан ызлагъа», –

Деген кибик, шоркъала
Айтадыла хапарла:
«Заман джожъу, былайда
Тынчайырча, джатаргъа!..»

Тауу десенг – аллай тау
Къайда табар излеген!
Бу таулада ариурукъ
Болур бири джюзледен!

Мийиклери – къар таула,
Кёкге джете, джитиле,
Андан сора сыртлыкъла,
Кырдык, чачакъ битимле.

Тёберлакъда башлада
Къошла тургъан джайлыкъла,
Беллеринде тауланы
Агъач, чегет байлыкъла.

Байлыкъланы зыгыты
Къыш да, джай да кёгерир,
Чырпы агъач аланы
Джай кёгерген нёгери.

Таласы уа, таласы –
Тебердини таласы!
Тёгереди чырпылы,
Кюйюз кибики ортасы!

Каска джыйын джыр джырлай,
Хансы анга тынгылай,
Салкъын джелчик шош сылай –
Тала деген ма алай!

Къышы, къышы, къышы уа,
Тебердини къыш нюрю!
Таурухдача, бек ариу,
Болур къышы бек тюрю...

Терен джаууб кече къар,
Эртденликде кюн тийсе,
Сюйсенг, къара, сейирсин,
Джырыб да бар, бек сюйсенг!..

Джылтырар бек эм джанар
Кёз туурангда минг алмаз,
Кёзлери бек къамаса да,
Джан къарамай чыдамаз.

Кюнбатханда башлада
Алтын бояу кёрюнюр,
Тюше келиб тауладан,
Талалагъа төгюлюр.

Агъачында, тюзюнде
Тау ёзенни къар джатар,
Кюнню нюрлю таягъын
Эмиб, ичиб, ол джутар.

Кюнню таягъын тутуб,
Нюр бюртюклей ол чачар,
Кюн таякъны минг джилтин
Этиб, юсюн ол джасар.

Хар бир бюртюк – минг бир кюн
Болуб, кюнде джылтырар,
Джалтырагъан бетлерин
Тюрлендириб, къалтырар.

Ачалалмай кёзлерин
Басхан къар бла джукъудан,
Тургъан кибик талада,
Турадыла дукъурла.

Нарт акъ къойла джатханча,
Таула джатыб турурла,
Къар тюбюнде терекле
Сабыр-сабыр солурла.

Акъ чырпадан бёрклери,
Акъ чепкенден башлыкъла,
Сюелирле наратла,
Сюелгенча джашлыкъда.

Ау алдырлыкъ келинле
Къубулгъанча мюйюжде,
Къубулурла назыла,
Къар кийимле кийишген.

Акъ кийимли терекле,
Тёзе туруб кийимге,
Уятырла санларын,
Ёрге къоба, ийиле.

Юркютюрге этгенча,
Таууш-таууш этерле,
Къар кийимле тешилиб,
Терекледен кетерле.

Бутсуз-къолсуз баргъанча,
Кёрюнюрле хауада,
Истемейге тебсерле,
Бир-бирине абына.

Тебсей келиб талада,
Кюн хауаны алырла,
Боран этиб, бурулуб,
Тас-тас болуб къалырла.

Кюнню кёзю къыздырыб,
Кючюн салса къарлагъа,
Алмазлача джылтыраб,
Ал тамчыла агъарла.

Кюн къыздыргъан джанындан
Чал къашларын джер керир,
Къара дугъум кёзю бла
Кеси кесин ол кёрюр.

Къарагъанча кюзгюге,
Кюн кёзюне ол къарар,
Дженгил аяз къолу бла
Сан-санларын ол сылар.

Төгерегин ол тинтир,
Кереклисин бек сынар,
Джетмегенин байлыкдан
Сан-санында ол санар.

Бутакълары – кьулакъла,
Кьулакълада сырғала,
Сырғалары – буз тамчы,
Буз тамчыла нюр джана.

Ачыкъ джерле – ёшюнле,
Ёшюнледе мынчакъла,
Мынчакълары – буз тырмы,
Буз тырмыла – от чагъа.

От чакъгъаны – джанкъылыч,
Джанкъылычы минг бетли,
Алмашдырыб бир-бирни,
Ойнайдыла, кюн джетиб.

Сыртлыкълары – имбашла,
Имбашлада хар джаулукъ,
Хар джаулукъну чачагъы –
Ариулукъгъа таб даулукъ!

Хар джаулукъну чачагъы –
Тау бёксюнню агъачы,
Бурма-бурма сайланыб,
Кёрюнеди бек ачыкъ.

Къыйырларын чачакъны
Суу джууады чылчылдаб,
Буз къабукъгъа киреди,
Тохтамайын къылкъылдаб.

Бир джанында таулары –
Тири тургъан джигитле,
Ран къаяла – кёкрекле,
Кеслери да бек тикле.

Башларында акъ башлыкъ,
Сызлыкълары – чохлары,
Сыртыкълары – къанатла,
Бурунлары – джухлары.

Джухла тюбю – чатлары,
Чатларында – гыйыла,
Джити-джити гыйыла,
Болгъан киби мыйыкъла.

Тау бёксюнде – чегетле,
Чегетлери – боз чепкен,
Тёбеннгиси – этекле,
Наз терекле тик битген.

Ёрге джаны – наз терекле,
Наз терекле – хазырла,
Къар букъуну териден
Терк атаргъа хазырла.

Боз чепкенде этекле,
Сууну юсю хауа бла
Ёзен тюзге джайылыб,
Бир-бирине джетерле.

Тургъан киби тебсерге,
Къызы, джашы таулары
Тири-тири турурла,
Къар тюбюнде сакъланыб.

Тебсеген да этерле,
Къаты-къаты джел урса,
Аманауз джанындан
Къыл къобузла согъулса.

Джаулукъ, чачакъ къалмайын,
Башлыкъла бла биргелей
Бурулурла боранлаб,
Огъаргъы джел джетгенлей.

Тебердини аягъы,
Аягъында айрысы,
Къошулады эки суу
Бир-бирине къайгъысыз.

Эки сууну арасы –
Къарачайны шахары.
Кёбге болур былайда
Бу шахарны джашары.

Бу шахарны джашлыкъда
Ишлегенбиз юйлерин,
Алда болур аны ол
Акъылбалыкъ кюнлери.

Бу шахарны ортасы –
Къар тауланы къуйругъу,
Чибин къоруу шахарда
Ол къуйрукъну къуллугъу.

Къанатлары, созулуб,
Экидиле шахарны,
Бири тартыб кёргюзюр
Ауушларын Махарны.

Ала барыб, бири да
Джангы элле кёргюзюр –
Бирлик эм да Джингирик,
Джингирикни кёпюрюн.

Джингирикни башы тау,
Юсю агъач, чырпылы,
Тауларыны джатыуу –
Джатхан къочхар джапылы.

Джингирикни тубюнде
Тебердини шоркъасы,

Шоркъа джагъа – талала,
Талалада гоккасы.

Гоккалары кѣб тюрлю –
Сары, кызыл, чиммакъ акъ,
Хауасына ёзенни
Ариу ийис саркъ да саркъ.

Суу джагъада джол, джибча,
Ары-бери айлана,
Джол джаны бла озады,
Суу шоркъагъа булгъана.

Ёрюш-эниш сойлана,
Джол барады чынтылаб,
Алай барыб, киреди
Тау элчикге – Сынтыгъа.

Сынты деген тау эли,
Ортасында сынтысы,
Сынтысында къара суу,
Къара сууну чындысы.

Эки къатлы таш юйле
Сынты элни башында,
Бу таш юйле ишленген
Тебердини ташындан.

Сынты тары – къая джол,
Къая джолда айланчла,
Къая джолду былайдан
Тебердиге джол ачхан.

Ёрге бара, сол къолда
Чырпы таула, талала,
Онг къолда да терекле,
Кызыл ташла, къаяла.

Тебердини джолуну
Бу джеринден ычхынсакъ,
Тюз аллында ачылыр
Бир сейир джер, бир хыйсаб...

Атчабханны тюзлери
Кёрюнюрле кёгериб,
Агъур дорбун башында –
Айырылмаз нёгери.

Атчабханны туурасы –
Чегет тюзню кюйюзю,
Ойнар аны кёк хансы,
Къара анга суйюнюб.

Чегет тюзню чырпысы –
Таласыны къыйыры,
Аны кёрюб, къыйналгъан –
Сени болсун къыйынынг.

Чайкъай келиб хансны, джел
Чырпысында шууулдар,
Шууулдагъан джелчикге
Къошакъ къошхан суу бар.

Чегет тюзню тюб джаны –
Суугъа тюшген уллу джар,
Суудан чыккъгъан суу таууш,
Чыкъ талагъа, чаб да бар!

Огъарлакъда Амгъата –
Джайлыкъланы атасы,
Турур анда семириб
Мал дегенинг хатасыз.

Амгъатаны туурасы –
Ол джанында Теберди,
Тебердини аты бар
Къарачайгъа белгили.

Тебердини джырчысы
Ким да билген Муссады,
«Кемисханча» джырагъан
Мусса джырчы – устады.

Теберди эли джырлаб,
Энтда турур джыллада,
Ёсюб келген джаш тёлю
Алчы болур джырлада.

Мени элим Теберди,
Андан ары – Къырылгъан,
Къырылгъанда – Къарасуу,
Чабакъладан къарылгъан.

Къырылгъанны нараты
Тик битгенди джеринде,
Тюше келиб, тохтагъанча
Тауларыны белинде.

Созулгъанды билеги
Тебердини башындан,
Джашыргъанды, джукъ къоймай,
Таудан тюшген ташындан.

Ёргерекде Гитчекъол –
Джамагъатны къаласы,
Кёгереди кёгетден
Акътюбюню таласы.

Гитчекъолну аягъы –
Ёмюрлени сыфаты:
Кешенеле былайда –
Эминаны шагъаты.

Кенг джер – Уллу Джамагъат –
Биченликле, къобула,
Ханс тюбюнде кёб тёртгюл
Юй чачылгъан орунла.

Сагъыш этсенг, олтуруб
Джамагъатны ташына,
Тюшедиле таурухла
Сагъыш этген башынга.

Бир заманда Джамагъат
Эл болгъанды айныгъан –
Орамында, сууунда
Сабийчикле ойнагъан.

Сынджырында къазанда
Ёгюз этле къайнагъан,
Къамаланы терс салыб,
Джаллы аузу байлагъан.

Бычакъланы чыгъарыб,
Чабхан джауну санлагъан,
Эмиликле тутаргъа
Аркъанланы сайлагъан,

Тёрт ауушну тюрбюнде
Джашау этиб башлагъан,
Киши ашха сукъланмай,
Кеси ашын ашагъан.

Джамагъатдан Ыпчыкъ бла
Джюрюгенди халкъ кери,
Кетген затын тышына
Къайтаргъанды ичкери.

Джамагъатны хапары –
Къарачайны джырында,
Айтылады, кюу болуб,
Тау эллени барында.

Тохтатханды эмина
Къол къыйынын ашауун –
Джамагъатны халкъыны
Къурутханды джашауун.

Суймеклик да, ачыу да
Кёрюнеди ол джырда,
Бу шартланы тутханла
Бюгюн кёрде – кьабырда.

Джамагъатны ортасы –
Хуна буруу – Кьабырла,
Мени анам Хабий да
Кьабырлада кьабырда.

Ана деген – джан тамыр,
Джан тамырды джашауунг,
Къыйынды бек юзюлсе
Ол, кьабыргъа ташайыб.

Сеземе мен бюгюн да
Джан тамырны джокълугъун:
Табалмайма джарсыу кюн
Баш салыргъа тобутъун!

Сыламайды башымы
Джумшакъ кьолу анамы:
Сабийликде озгъанды
Ол кюнлени заманы.

Мени джауум кёрмесин
Джан тамырсыз бир кюнню –
Сабийликде-джашлыкъда
Киши кьолдан гюттюню!

Джамагъатны халкъыны
Джигитлиги назмуда
Айтылгъанды, кюу болуб,
Уллу халкъда – орусда.

Орус кюуню тизгини –
Сейир тизгин, алапат,
Джашнар энди, эл болуб,
Эминасыз Джамагъат!

Ариу джерди Джамагъат:
Юч къолу бла ауушу,
Ташдан-ташха секирген
Чокъракъ сууну тауушу.

Гаралы къол гарадан
Тыкъ-тыкълама болгъаны,
Назылы къол нызыдан
Къалгъанланы озгъаны.

Гараланы гарасы –
Гараланы анасы,
Джокъду аны, игиден,
Адам салыр багъасы.

Нызылыны нызысы,
Нызысында чайыры,
Джетген алыб чайнайды
Ол чайырны, айырыб.

Эки къолну наныгъы
Сынджыр-сынджыр салыныб...
Сени анда ким табар,
Къычырсанг да, абыныб!

Нызылы къол ауушу
Джюрютгенди онгунда,
Халкъны хата этгенни
Тыяр кибик джолундан.

Муху аууш алайдан
Элтир сени Архызгъа,
Ариулугъу Архызны
Тебердиге бек къысха.

Тебердини эм алгъа
Кюню тиер алайгъа,

Билмегенча батарын
Джамагъатдан къалайгъа.

Ол кюн турур батмайын,
Къалгъан джерде батса да,
Тебердини адамы,
Заман джетиб, джатса да.

Джашау бичсе, адамынг
Кёбге тартмай болмайды,
Джашау деген къыйын иш
Аны сабыр къоймайды.

Кёб джыллагъа салынган
Джамагъатны джашауу
Кёбге барсын, тохтамай,
Ариу болуб ашауу.

Джамагъатны туурасы –
Ол джанында Гымышсырт,
Агъач деген битимден
Аны башы уллу къыт.

Гыдай малны башыча,
Гымышсыртны тёпбеси
Айырады, кёгериб,
Агъач белден хар несин.

Муху башы сыртлыкъла,
Джел ойната, чакъгъанын,
Излеб бир да тапмазса,
Муху сууну чыкъгъанын.

Хатипара Азгек бла
Дукъуш болуб башлары,
Къош ёсгенди аланы
Къалын агъач къашлары.

Муху сууну сёдегей
Азгек сууу кесгенча,
Кёрюнеди ол кеси
Тебердиден ёсгенча.

Джамагъат бла Мухуну
Аралары кьобу джер –
Беджен ишлеб тарында,
Кёл этерге хазыр джер.

Келир бир кюн алдагъы,
Кьобу джерни суу басар –
Джамагъат бла Мухуну
Ариулугъун кёл джасар.

Кьобу джерни тарлыгъын
Налгъа ушаш таш кьысар,
Мийик болуб, суу аллын,
Кёл болурча, ол тыяр.

Джамагъатдан Мухугъа
Биз джюрюрбюз кёпюр бла,
Джарыб, джашнар Джамагъат
Суу чыгъаргъан кёмюр бла.

Джерик деген ол кьобу
Чокъракъ суудан тыкъ толур –
Тебердини ортасы
Тенгиз болур – кёл болур.

Кёлден акъгъан тамчыла
ГЭС чархланы бурурла,
Ток чыракъла ёзенде
Джарыкъ джаныб турурла.

Джамагъатдан Мухугъа
Акъ катерле джюрюрле,
Кьууаннгандан, кьоншуда
Акъбаш таула кюлюрле.

Джерик деген кьобуну
Баш джанында кьайынла,
Кьайынлада болурла
Тюрю-тюрю оюнла.

Джерик кёлде – тенгизде
Форель чабакь кёб джюзер,
Бек ауурдан, семизден,
Кьармакь кьылла ол юзер.

Гитчекьолну мермери
Кюйгенледе джер алыр,
Кеси алай бош турмай,
Юйле джасаб, кьызарыр.

Боллукь кёлню – тенгизни
Джагъалары аламат,
Ёсер сахар былайда:
Орамлары – гокка сад.

Бу ёзенни ичинде
Тролейбусл джюрюрле,
Ахшылыкьны татыуун,
Бери келиб, билирле.

Санаторла Гарада
Нызылыда салырла,
Кьыш да, джай да тохтаусуз
Келиб-келиб солурла.

Тебердиде кёл кёбдю:
Бадук кёлле, Къара кёл,
Тау тюбюнде Тубанлы,
Ауушда да Бузлу кёл.

Бу кёллени табигъат
Джыйдыргъанды ёзеннге,
Тебердини буз сууун
Биз джыярча гёзеннге.

Джерик деген къобуну
Терен къазыб къыйгъанды –
Джангы кёлню къуарача,
Аллыбызны тыйгъанды.

Тебердини дагъыда
Кёбдю ариу джерлери,
Къарар кибик алагъа
Сейирсиниб, кёллениб.

Ёзен ичи талала,
Тау белинде тапхырла,
Кириш тутуб къаяла,
Суу бюркдюрген чучхурла.

Узунлукъдан-кенгликден
Ёзенлеге туракълаб,
Тебердини ичинде
Тюбейдиле къулакъла.

Эриги кёб къулакъны
Аягъында таласы –
Ма ариу джер, аламат,
Бир да джокъду хатасы.

Бу таланы тамагъы
Кёгетледен омагъын
Битдиргенди ичинде,
Джыяр кибик къонагъы.

Эрикли-къол-аягъы –
Бюгюн уллу вальерле,
Ичлеринде маралла,
Джугъутурла кёб джерли.

Юренселе бу джерге
Джугъутурла, маралла,
Хатипара башына
Кетиб-кетиб къалырла.

Хатипара экиди,
Огъаргъыны аягъы –
Ол да тала – ариу джер,
Чынар кючлеб къабагъын.

Хатипара тыхтенли,
Къара бетли дугъумлу,
Битген заты ичинде
Хар не бла тукъумлу.

Шумка чучхур шууулдай,
Тебердиге эришиб,
Джол ачханды кесине,
Ташны тешиб, кюрешиб.

Наз ичинде бугъунуб
Андан ары Мурутчу –
Къалгъанланы озаргъа
Ариулукъ бла умутчу.

Мурутчуну кёллери,
Кёкге къараб кёзлери,
Кюзгюдеча кёрюнюр
Кёллерини кёргени.

Хар бир кёлю – эчки кёз:
Кюн ариуда – кёк ала,
Тёгереди – къаралдым,
Ортасы да – кёк тала.

Къар тауланы сураты –
Кёк таланы къыйыры,
Кёрюнеди кёлледе
Мамукъданча къыйылыб.

Кёкле башсыз болгъанча,
Кёлле тюрсюз болурла,
Кюн игиде ичлери
Тыш тауладан толурла.

Бадук, Бадук – тар ёзен,
Мында кёлле – къыз кёзле,
Джагъалары – кирпичли,
Орталары – чий кёзлеу.

Бу кёзлеуле – суюмеклик,
Кеслерине тартарла,
Джюрегингде – теренде,
Суюмекликча, батарла.

Шош аязны ойнауу
Бу кёллени юсюнде –
Насыбынгы ойнауу
Суюгенинги кёзюнде.

Суюсенг – кълал, суюсенг а – кет
Бу кёллени кълатындан –
Джюрек кълалмаз бош болуб
Бадук кёлле атындан.

Кёргенме мен кёллени
Сабийликде, джашлыкъда, –
Джожьду къларыу унутуб
Суратларын кълартлыкъда.

Кёлле, кёлле, тау кёлле!
Сиз кълалгъансыз джаш кёлде,
Зауукълуну насыбы
Сизни, барыб, бир кёрген!

Кепталаны кенглиги
Суугъа эджиу этеди,
Суу да аны кълаты бла
Джырын джырлай ётеди.

Сол кълору бла Гоначхыр
Онг кълондан Домбайны
Кълаты тутуб, ёзенни
Этедиле кенг айры.

Таб джолланы ауушха
Бош кьоллары аланы
Элтедиле суйгенни
Башларына таулары.

Аманаууз киришни
Тау бёксюню кьабланыб,
Сойланады айрыда,
Тебердиге айланыб.

Домбай джаны айрыны
Наз терекли, талалы,
Тюбюн ариу джасайды
Бели-ала-кьяяны.

Бели-ала-кьяяны
Ташы – кьара, кьары – акь,
Джангы тюшген ары кьар
Джатар анда, джелге сакь.

Кюн джылытыб, джел урса,
Юзююрле кьулакьла –
Ачылырла киришде,
Кёкге кьараб, таракьла.

Джоппу-джоппу булутла,
Буруб чыгьа, кьарала,
Ол джерледен тебрерле
Таракьлагьа тарала.

Балалагьа тарала
Кьалгьан кибиб анала,
Кьаладыла кьяяла
Булутлагьа тарала.

Бу зорлукьгьа чыдамай,
Кюнде кьызыб, джыларла,
Таралгьанын джыр этиб,
Кьулакь суула джырларла.

Суу ызыны агъачы
Тынгыларчан, кырылыб,
Ташны ташха ургъаны –
Сёзю сууну джырыны.

Шууулдагъан тауушу –
Макъамыды ол аны.
Кече-кюн да тохтамай,
Тартыу этиб аланы.

Эджиулерин таб тартхан –
Бу ёзенни къобусу,
Тохтай-тына билмеген –
Къарачайны къобузу.

Булутланы джоллары –
Кёкню кенги мияла –
Не кюч билир аланы
Ол кенг джолда тыяла?!

Кёмюк сууну баргъаны –
Ташдан ташха секире,
Болурму ол чыкъмайын
Дангылланы кенгине?!

Домбай башы Алибек,
Алибекде буз шоркъа,
Буз шоркъаны джагъасы
Гокка хансдан чий окъа!

Гокка хансны онгсунуб,
Джугъутуру отлайды,
Хансдан тойса джугъутур,
Чокъракъ суудан уртлайды.

Ол сакълайды сюрююун,
Мийик джухха миннгенлей,
Ол джокълайды, джетмесе,
Санын санай билгенлей.

Ой, джокълама, джугътур,
Сен ётгюр эм иги мал!
Бизден санга хата джокъ,
Энди келир иги хал!

Аюлени заманы,
Бёрюлени заманы
Къурур энди, кёб турмай,
Джашагъанны аманы!

Шоркъасыны юсю бла –
Домбай сууну кёпюрю,
Домбай джуртдан ариу джурт
Барды десем – ётюрюк!

Сол бутагъы айрыны –
Секиртмели Гоначхыр,
Ычхыналсанг агъачдан,
Гокка ханслы тюз табхыр.

Эки джаны къаяла,
Мугур, гитче терекли,
Тюйюлдюле была да
Бир да кийик керекли.

Тубанлы кёл былайда,
Гоначхырны тюзюнде,
Кюзгю кибик, кёргюзе
Къаяланы тюбюнде.

Къалгъанланы барындан
Тубанлы кёл чабакълы,
Тюшген кибик чабакъла
Ортасына табакъны.

Чынгаб, джюзюб, тыбырдаб,
Ойнайдыла чабакъла,
Излегенча къабаргъа
Къурт чанчылгъан къармакъла.

Тубанлы кёл сыйдамды,
Миялача джылтырай,
Къаматады кёзюнгю,
Джелчик уруб, къалтырай.

Гоначхырны кёлюню
Джокъ суула бла толгъаны,
Бек къыйынды билмеклик
Аны къайры баргъанын.

Джокъду анга акъгъан суу,
Джокъду андан чыкыгъан суу,
Суу чыкымагъан, суу акымагъан
Тёгереди – къургъакъ, къуу.

Кёлюню сырты джер бла тенг,
Тёгюлмейди башы бла,
Кёрюнеди джарыкъдан
Кёлюню тюбю ташы бла.

Тубанлыны сол джаны
Джамагъатха эннген джол –
Ташлы, суулу, агъачлы,
Нызы битген ариу къол.

Тубанлыны онг джаны –
Тау ауушха баргъан джол,
Тау артына суюгенни
Аджашмайын элтир ол.

Гоначхырны буз сууу –
Ол барады сюзюлюб,
Бу суу баргъан ёзенни
Къар басады, юзюлюб.

Юзюлген къар ёзенде
Эримейин, кёб джатар,
Къыйырларын ол къарны
Джел кёлтюрген къум джабар.

Былайда да белгили
Кийиклени болгъаны,
Кёрюнеди аланы
Суугъа эннген джоллары.

Тубанлыдан баргъан джол
Аууш таба сёдегей,
Къабыргъаны барады
Ёрге тартыб ёргеден.

Бара-барыб, ол тау джол
Кёз туурадан ташайыр,
Джолдан кетмей барырча,
Аякъ басар таш айыр.

Джол тохтаргъа бошалыб,
Таугъа къараб, юйчюк бар,
Андан ары аууш джол,
Хар бир джаны – буз, таш, къар.

Буз, таш, къар джол ауушха,
Арымасанг, чыгъарыр:
Ачылырла аллынгда
Тау башлары, агъарыб.

Джаныуарны-джаллыны
Къалыб тургъан алгъындан
Мыллыгыча, киришле
Кёрюнюрле аллынгда.

Аууш деген тау айры,
Эки джаны – ёзенле,
Унутулмаз бу сурат
Муну келиб кёргеннге.

Гыйы ташча, къатханлай
Эски кардан бузлары,
Этегинден-дженгинден
Тамчы акъгъан суулары.

Тамчыладан суу болуб
Башланганы кёрюнюр,
Ичлери бла чатланы
Къулакъ суула тегюлюр.

Баурланыб тохтамай,
Чыгыб, кириб ташагъа,
Къошулурла бир-бирге,
Ёшюн уруб ташлагъа.

Чучхурланы башындан
Суу букъулай чынгарла,
Учуб тюшюб чауулгъа,
Суула болуб чыгъарла.

Суу секирген чучхурла –
Кюн турушда джанкъылыч,
Ёрю озсанг – буз гыйы,
Эниш озсанг – суу алыш.

Къабыргъада таш гыйы –
Суу мылылыкъ териси,
Джылтырайды мылыдан
Аргъысы эм бергиси.

Ёзен башы – габула,
Бир-бирине къабышыб,
Излейдиле къыт ашау,
Таш сыртлагъа джабышыб.

Джер тебрениб къатышхан –
Тегерегинг буз тала,
Буз талада батыкъла,
Батыкълада ауана.

Гебенлеча дупбурла,
Джелле уруб, титиле,
Сюнголеча, джылтырай
Джел билеген джитиле.

Кёкню кенги ачылыб,
Тюз башында кёгере,
Тюрлю, сейир джылтырай
Кёз къаматыр тегерек.

Ол джанында – чат чегет,
Андан ары – тенгизле,
Бу джанында – чат чегет,
Андан ары – кенг тюзле.

Ёзенлери – къобула,
Къобулары – тауушулу,
Тауушлары кёб тюрлю
Зынгырдатыр ауушну.

Тенгизлери – толкъунлу,
Толкъунлары – чал башлы,
Чал башлары аланы
Джууар, келиб, суу ташны.

Ёзенлери – сабанлы,
Сабанлары – къылкъылы.
Сабанлары джатарла,
Комбайн джетиб, къырккъылыб.

Кёрюнеди узакъда
Минги тауну айрысы,
Тынчды халы-джапысы –
Бюгюн болмаз къайгъысы.

Сюрючюню сюрюуле
Алгъан кибик тёрт джанын,
Басыбдыла къар таула
Минги тауну тёрт санын.

Тегерекден басынган
Къар таулары къатлары –
Иссилеген сюрюуде
Акъ къойланы сыртлары.

Къой сыртлагъа аралаш,
Кёрюннгенча къой башла,
Кёлтюрюле сыртладан
Джити, дупбукъ тау башла.

Ол башланы къаясы –
Къочхармюйюз гыйыла,
Сен къарайса алагъа,
Сан болгъанынг къыйыла.

Шахар башы тауланы
Чегет болур чатлары,
Къобан болур сууланы
Бу чатладан акъгъаны.

Джити, кириш башлары
Теберди бла Къобанны –
Бир-биринден айыргъан
Тамырлары тауланы.

Кёрюнеди узакъда
Архыз тауу алаша,
Кёз къысады таулагъа,
Минги тау бла таныша.

КЪОБАН ЁЗЕН

Мен барама, ныхытдан ныхытха ёте,
Къобан ёзенни акъыртын ёрге,
Къобан да келеди, таш бла ташны тюрте,
Чыгъайым дегенча келгенни кёре.

Шоркъадан юзюлген суу кюлтеле
Ойнайдыла тюрлю чынгаб ёрге,
Джанкъылычны джаясына тюртюле,
Тамчы болуб, тюшедиле кёлге.

Джанкъылычла, кюнде сёнгюб къурумай,
Турадыла къуршоу болуб ёзеннге,
Кюн туурадан ары-бери бурулмай,
Тамашалыкъ боладыла кёргеннге.

Къобан сууу, гырмык кибик бурула,
Тюбюн къаза, ташын эгей, чайкъала,
Эрикгенча былай этиб туруудан,
Ташаяды джол тюбюнде къаягъа.

Бир-бирледе дорбунлагъа киреди,
Сюздюреди сууун терек тамыргъа,
Шоркъасын да шаууллагъа силдейди,
Унаса деб тамчы тауда къалыргъа.

Чауул да скюреди зыгъырын суугъа,
Къалдырмайын сыннган ташла тюбюнде,
Суу джатсын дегенча солургъа къумда,
Саркъдырады тамчыланы юсюнден.

Суу джагъада тал терекле, джерикле
Къарайдыла шоркъалада сейирге,
Аулайдыла тамырла бла кёмюкле,
Сюйгенлеча суу татыуун билирге.

Суу татыуун билдиреди алагъа,
Юслеринде чапракъларын кёгерте,
Тюблеринде тамырларын джогъалай,
Ёсюб тургъан топракъларын джожъ эте.

Ачыуланса, джулкъуб алыб тамырдан,
Уруб, булгъаб шоркъасында кёмюкге,
Элтиб кетер, мадар къоймай къалырдан,
Уялмайын муну былай кёрлюкден.

Мен ётеме бир кёрюмден бирине,
Хар биринде джангы затла кёреме –
Джанкъылычла суу шоркъадан тириле,
Къар тау башла узакъладан кёрюне.

Уллу ёзен ёзенлеге бёлюне,
Ёзенле да, къолла болуб, чачыла,
Ол къолладан къулакълары къыйыла,
Къулакъладан мийик чатла ачыла.

Чатла башы – гымыз сыртла, джалпакъла,
Джалпакъладан суу саркъгъанла, чучхурла,
Башланнганы – мырды суула, батмакъла,
Агъа келиб, боладыла суучукъла.

* * *

Мен атлайма алгъадан алгъа таш джолтун,
Тёгерегим – эмен, бусакъ, къарагъач.
Гиляч тала – суудан солтун, джолдан онгтун,
Эл джашагъан, бусагъатда – джаланнгач.

Ким джашагъан болур мында, бу элде?
Къайсы тилде, къалай тюрлю сёлешген?
Къайсы адет джюрюгенди бу джерде?
Не тукъумла къайсыла бла кюрешген?

Гиляч кюйюб къуругъанды дейдиле.
Кимди муну мукъут этиб къаралтхан?

Джаудан къачыб, бугъунганды дейдиле,
Кимди муну бу джерлеге чыгъартхан?

Мындан хапар айтхан джокъду адамда,
Къабырла уа, хар къайдача, тилсизле –
Джокъ алада хапар айтыб баджаргъан:
Къалгъандыла кеслери да кюйсюзлей.

Къайсы джары кетген болур къалгъаны –
Къутулгъаны отдан къачыб, бычакъдан?
Таугъа? Тюзге? Суугъа? Кёкге? Чегетге?
Джукъ айтмайды тюзден ургъан джел андан.

Къымсызды бек Къобан сууну баргъаны,
Къымсыздыла кёкден джаугъан джангурла,
Къымсыздыла къалын ёсген терекле,
Сагъышлары башдан басыб – ауурла.

Айтмайдыла эртде озгъан ишледен
Джарашдырыб, биз билмеген бир хапар,
Тёзалмайын, джюрегибиз излеген,
Аны сууутур кибиб, эте мадар.

Кёб булут озгъанды джылла бла бирге,
Таулагъа таратыб кеслерин, джюзюб,
Кёб суу да саркъгъанды шууулдаб тюзге,
Ташланы ашатыб, сууларын сюзюб.

Баргъанды заман да тохтаусуз озуб,
Шахарланы, тау эллени бузгъанлай,
Сууу бла, ташы бла азабны созуб,
Болмазлыкъ насыбына къозугъанлай.

Бири къачыб, бири сюрюб таулагъа,
Тау тюбледе, котурлада бугъунуб,
Тюзге чабыб, дерт джетдире джаулагъа,
Тургъандыла халкъла, таргъа сугъулуб.

Алын джашау кыйын эди, джарсыулу
Кёб кюрешиб, сёзле табыб, айтмазча,
Ол джашаудан сайладык да къачыуну,
Джангы джашау джетди, кюню батмазча.

Бир борчу болгъанды таулуну тауда –
Суу да ашасын юйюню тюбюн,
Къар да басдырсын ёзенни саудан,
Тубан да алсын тюшюн эм тюнюн –

Таулада тёкгенди ишлеген терин,
Тёкген кюню болгъанды кызыл къанын,
Эти бла тымлаб тургъанды джерни,
Бергенди таулагъа ол джангыз джанын.

Гилячда джашау да тюз ала кибик,
Сюргендиле джелле аны кьурумун,
Джангыргъанды къарачай эл, кюн тийиб,
Джангур джетиб, аны бла джууунуб.

Мындан болурму элдеде ариулукъ,
Тауу – агъачлы, суулары – шоркъалы,
Тау хауасы – чокъракъ, ёзени – чапракъ,
Чегети – наныкълы, джалпагъы – маллы,

Къаясы – чауул, чауулу – сыныкъ,
Чегети – дугъум, шкилди, наныкъ,
Ауушу – бузлу, кюртлю эм къарлы,
Джоллары – ташлы, къаялы, тарлы,

Джалпагъы – ханслы, ханслары – дамлы,
Бал четен – баллы, кьошлары – маллы,
Маллары – тууар, тууары – сютлю,
Къойлары – джюнюлю, джюнюлюсю – этли,

Тууарлары – сютлю, чибини – баллы,
Отджагъасы – къаты, къаласы – джити.
Талалары – ханслы, ауушу – къарлы,
Джурту – татлы, адамлары – бек тири?!

Юю – кьонакълы, кьонагъы – бетли,
Бетлиси – адам, адамы – тири,
Эллери – тойлу, тойлары – харслы,
Харслары – кьалакъ, кьалагъы – джассы...

Тауда ариулукъ болурму эрледен –
Ишде тегюлген мангылай терледен?

* * *

Барама алгъа, таулагъа кьарай,
Суу да келеди, толкъунун кьуууб,
Ёзенден ары – онг джары джанлай,
Ачылды ёзен, эрттеги Дуут.
Дуутну джолун башлайды кепюр,
Кьобанны баргъан, менича, ёрге,
Аны аллында, менича, керюр,
Башханы кермей, кепюрден ёнге.

ТАШКЕПЮР

Кьобан ёзен – тар ёзен,
Башланганы – Ташкепюр.
Сууну уруб баргъаны
Ташкепюрде – бек ётгюр...

Кьобан суу былайда –
Шоркъа, буруш, ачыулу.
Гыйы ташны, къаяны
Уруб, буруб, чачулу.

Салгъан джолу кесине
Кьобан сууну – таш, къая,
Къалай билген болур суу
Таш гыйыда джол сала?

Сууну баргъан джапысы
Бу джолунда огъурсуз –
Эмиликни кьызгъаны
Таш джагъаны буз да буз.

Келиб тийсе бирине,
Бир джагъагъа бурулур,
Кёмюк къатыш тамчысы
Таш джагъаны ур да ур.

Таш джолуну ёзегин
Эгею бла къыр да къыр,
Джолун аз кенг этерге
Суу ёшюнюн бур да бур.

Таш къая бла Къобанны
Бу джердеги турушу –
Къочхарланы джайлыкъда
Тынмай баргъан урушу.

Чабыб келиб, душманын
Уруб, чартлаб артына,
Къайыргъанча мюйюзюн,
Айланады ызына...

Уруб келген Къобан суу,
Айланмагъа секириб,
Бурулады тар джолгъа,
Солуу ала, кекириб.

Таш да тура, къараса,
Тебмегенлей сюелиб,
Суу да ура къадалыб,
Тырмашханча тюерге.

Къобан сууну тынмагъан
Къайгъысына къараргъа
Джыйылгъанча, Ташкёпюр
Салыннганды джагъагъа.

Къобан сууу тар джерден
Чыкгъан кибиб тюзлеге,
Тар ёзенде Ташкёпюр
Чыкгъан элди кенглеге.

«Хы, чыкъдым да мен сизден!» –
Деген кибик таулагъа,
Ол къарайды ёзенде
Къалыб кетген баулагъа.

«Къыйынлыкъда киргенсиз
Чыран тюбю чауулгъа,
Энди болду, чыгъыгъыз
Джашау этер къауумгъа!» –

Деген кибик, Ташкёпюр
Оджагъындан тютюнюн
Чыгъарады кёкlege,
Кёрюнюрча тюртюлюб.

Ташкёпюр эл – узун эл,
Ортасында – къаласы,
Къаласыны туурасы –
Къобан сууну шоркъасы.

Элни бойну – шоркъадан
Бери тартып, ёрlege,
Къуйругъу да ёзенде,
Джангы битген юлдеде.

Суу бла ташны сейири
Тутхан кибик, къаратыб,
Басыныбды таулагъа
Агъач деген, къаралтыб.

Башы – эмен, чертлеуюк,
Тюбю – джерик эм бусакъ,
Барыр суу былайлада,
Таш урушха болуб сакъ.

Агъач, шоркъа, сюзюлме –
Бу ёзенни сураты,
Тауу – мийик, сууу – сакъ,
Сейир тюрлю хар заты.

СЮЙМЕКЛИК БЛА ЗАРЛЫКЪ

(Таурухдан юзюк)

I

Эртде-эртде, бек эртде
Таула аллы тюз джерде
Малын кютген бир элде
Джашагъанды юйдеги.
Киши малгъа зарланмай,
Уруннганын аямай,
Кёбге-азгъа къарамай,
Табхан затын кюндеги
Ашха тергеб, къууаныб,
Ишге джегиб ууанык,
Сютюн ичиб, джубаныб,
Тутханды ол ийнегин.
Таула аллы джердеги
Джашаб тургъан элдеги
Адамланы юйдеги
Адетлерин эсинде,
Къыйынды деб, унутмай,
Ауурду деб, къурутмай,
Керек джерде булджутмай,
Тутханды бек кесинде.
Керек болуб, къоншула
Юйдегиге барсала,
Огъай дерге сылтауу
Болмагъанды бир кюнню.
Халкъдан артыкъ бир затым
Болсун деген муратда
Тыймагъанды джугъун да,
Къалыб турсун бу артха
Деген сёз бла юйдеги.
Джыймагъанды дугъум да.
Дугъум деген кёгетди,
Битген джери чегетди.

Чегетледе джаныуар,
Джугъун тыйгъан тенгинден
Болмаз бир да ангыбар.
Болгъан затын элинден
Тыймай берген адетди,
Адет тутхан эбинде
Ангыбарда адебди.
Иги болсанг – элинг бла,
Аман болсанг – кесинг бла.
Болсала да ала юч,
Кесимледе джокъду кюч.
Кесимледе кюч чачыкъ,
Эшиклери кенг ачыкъ.
Ачыкъ эшик душманнга,
Тыйгъыч болмаз чырт анга.
Кесим десенг – джанынг бир,
Ойнаб-къайнаб турса да,
Саны кючлю бурса да,
Тамырында къаны кир.
Быллай сёзле – ол юйню
Джашау тутхан джоругъу.
Джорукъ деген акъылды,
Джорукъ джолну тутханнга
Акъыл дженгил джолугъур.

II

Къууанчлыкъла, ачыула
Эл ичинде болсала,
Къууаннган бла биргелей
Къууаннганды юйдеги,
Ачыгъанны ачыуун,
Болмай андан къачыуу,
Ачыгъан бла биргелей
Кюрешгенди алыргъа.
Ачыуу бла къууанчы,
Джашау кюнде джубанчы
Юйдегини болгъанды
Халкъ бла бирге хар неде.

Къууанч деген адамны
Иши – толгъан джарыкъ кюн.
Джарыкъ кюнню къадары –
Халал джаннга сыйлы кюю.
Сыйлы кююю тенгинги
Джюрегинге джууукъду,
Джырламасанг сен аны,
Бузлатырыкъ сууукъду.

Сууукълукъдан сен кенг бол,
Джырын джырлаб элинги,
Тенглеринге сен тенг бол.
Ачыу деген – адамны
Алын кютген къыйынлыкъ,
Къыйынлыкъда кенг болсанг,
Ол туююдю тыйыллыкъ.
Тыйылмаса къыйынлыкъ,
Келе-келиб, сенден да
Тюшер тонлукъ – тыйынлыкъ.
Уннга дейбиз гырджынлыкъ,
Гырджынлыкъ да – ун аякъ.
Аякъ унну тыйгъан кюн
Кюйдюрмезми, къуууруб,
Къызгъанч джанны кюн таякъ?
Тишлик деген – бир джабхакъ.
Джабхакъ барды къой малда,
Бермесенг джабхакъ тенгнге,
Ат да къой адетлени
Аякъ тюбге сен малтаб.
Бичен деген – ол бир ханс
Тауда ёсген, талада,
Ханс ёнгкючлюк болмаса,
Болур джашау тубан-чарс.
Барыргъа деб отуннга,
Улоу керек ол болса,
Адетдеча, улоуну,
Барыб, тилеб, хаухлугъун,
Уялмайын алгъанды,

Къулакълагъа отуннга
Тартынмайын баргъанды.
Улоу деген – ол эшек.
Эшек туююл намыслы,
Намыссызны бермеген
Къалай болмаз ит-эшек?!
Отун деген – ол турукъ,
Чий терекле ичинде
Зынгырдагъан бир къурукъ,
Отха салсанг, джилтинлер,
Ашынг дженгил бюркюлдер,
Тыбыр ташынг къызарыр,
Юйле ичи бек джарыр,
Сууукъ санынг джылыныр,
Къыйынлыкъны санлары
Босагъада къыйылыр.

III

Юйдегини атасы
Сакълагъанды кѣб заман,
Къалыб кетмей къаратон,
Тууармы деб баласын.
Баласызды къаратон,
Тукъумсузду, юзюксюз,
Къартлыкъ кюню джетгенде,
Къалыб кетген юлюшсюз.
Бала деген – бал четен.
Бал четенни балы бар,
Балалыны налы бар.
Налы болгъан чырт таймаз,
Ызын къоймай джашауда,
Топракъ тюбге ташаймаз.

Тура-туруб, бир чакъда
Туугъандыла атагъа
Эгиз болуб эки къыз,
Тартарлача батаргъа
Джашауундан эки ыз.

«Джаш табмасанг, таш таб!» – деб
Айтылса да джангылыч,
Болуб къалды атагъа
Эгизлери джанкъылыч.
Къууанды ол мардасыз;
Къурманлыкъгъа ол ата
Къойла кесди, той этди,
Уча этди къой этни,
Багъанадан къоз бёркле
Тюшюрдюле джигитле,
Ойнадыла тоз бёрклю
Текеле да секиртме,
Тутуш болду алайда,
Сыналдыла гёджебле,
Ёчешгенден эл джашла,
Атылдыла къол ташла,
Ачылдыла ат чарсла,
Урулдула кёб харсла,
Айтылдыла махтаула,
Юзюлдюле антаула,
Сюзюлдюле джангызгъа
Баргъан джашла эм къызла.
Кёргюзтгенлей алымчы
Къызны чачы къалынын,
Ала эди джашладан
Билиб айтхан алымын.
Тойчу къызла джашыртын,
Эслетмейин башхагъа,
Ачыб-туйюб къашларын,
Марайдыла джашланы;
Ойнайдыла кёзледе,
Айтылмагъан сёзледе,
Шыбылача, терк джаныб,
Кёз джумдургъан джилтинле,
Бери чыкъ, бир тебсейик
Демекликни билдирген
Къашны-башны силкиуле.
Былай этген оюнду,

Оюн суйюм болдурур,
Суйюм болса, джашауну
Тёлюледен толтурур.

Тёлю деген – джаш кѡауум,
Ёсмекликни баш бауу.
Джаш кѡауумду джашауну
Алдан-алгѡа бардыргѡан,
Бюгюнлюкню юсю бла
Тюнене бла тамбланы
Бир-бирине байлагѡан.
Кѡарт кѡатынла – анала
Кѡарайдыла тынгылаб,
Озгѡан джылла оюнун
Бюгюннгюден ангылаб.
Кёрюнеди кёзлеге
Алгѡын болгѡан оюнла,
Тебсей келиб тёгерек,
Кёзле кѡысыб кѡоюула;
Кёз кѡысханны джилтини
Джюрек отну джандырыб,
Таукелликни силкиниб
Алыр кибиб кѡандырыб,
Эрге кетиб кѡалыула;
Ата тургѡан тангланы
Алларында баргѡанла –
Бата тургѡан кюнлеге
Чалбаш болуб кѡалгѡанла;
Нарт тёлюню ёсдюрюб,
Джолгѡа салыб тургѡанла,
Джангылгѡанны аджашмай
Джюрюр джакѡгѡа бургѡанла.
Майна ол джаш тебсейди,
Атасыча, сюзюле,
Кѡызгѡа ийиб кёзлерин
Ары-бери ийиле.
Ол кѡызчыкѡны кёрчю бир:
Анасыча атлайды,

Сюйчю мени дегенча,
Айтыр сёзюн сакълайды.
Бу экиси бир шексиз –
Атхан тангны чыпчыгъы,
Ойнай-кюле, тамблагъа
Джаш тёлюден чыкъчыгъы.
Алай эте, эшда, сиз
Тёлю тамал болурсуз,
Къарагъанча сизге биз,
Той артында турурсуз.
Той артында турмакълыкъ –
Озгъан кюнню ныхышы,
Тойда тебсей турмакълыкъ –
Боллукъ кюнню сагъышы.
Ныхышла бла сагъышла
Джууукъдула бир бирге;
Джазла – сагъыш-ныхышла –
Сууукъ отду къыш деген,
Аны билсин билмеген.

Къартла десенг, отоуда
Турадыла олтуруб,
Ичедиле бозадан
Гопбанланы толтуруб.
Бири болур оноуда
Къалгъанладан тамада,
Асыл сёзле айтдырыр,
Сайлаб алыб арадан.
Асыл сёзюнг акъылды.
Акъыл отда кюймейди:
«Джетген джерге джетгенме», –
Деб турургъа суймейди;
Акъыл сууда батмайды,
Исси кюнде къатмайды,
Сууукъ джетсе къаушатыб,
Къоркъуб, андан къачмайды,
Тотха кесин ашатыб,
Эски болуб джабмайды,

Болур болду манга деб,
Ёсююнден кълмайды,
Учхун болуб, хауагъа
Санын-джанын чачмайды,
Аманлыкъгъа эшигин,
Не болса да, ачмайды.
Акъыл деген бир мадар,
Ишде-кючде тууады,
Табсызлыкъны таб ишден
Аямайын къууады,
Игиликни юсюнден
Осаллыкъны джууады,
Тохтамаса осаллыкъ,
Джазыкъсынмай бууады,
Иги ишни игиге
Къошуб, сынаб, айырыб,
Ёсдюргенден-ёсдюрюб,
Тохтамайын барады,
Ёсюб келген ишлеге
Джангы борчла салады,
Толгъан борчну хыйсабын
Халкъ эсинде тутады.

Халкъ эсинде тургъан сёз
Къууанч кюнде, ныгъышда
Айтылады алгъышда...
Алыб къолгъа бозадан
Толгъан гоппан аякъны,
Узатады тамада:
«Сал да былай таякъны,
Айтчы бир сёз Къонакъгъа
Эгиз туугъан къызлагъа!»
Боза толу аякъгъа
Кёзюн ийиб, айырмай,
Тамадагъа джууабха
Айтыр сёзюн кълдырмай,
Тенгин-дженгин, танышын –
Бирин къоймай, сагъыныб,

Къарт башлайды алгъышын:
«Алгъыш айтхан кыйынды –
Мен туююлме устасы.
Алгъыш айтхан кѣб болсун,
Башха болмай хатасы.
Алгъыш айтыр кюнлери
Бизни халкъны кѣб болсун,
Кечелери, кюнлери
Алгъыш сѣзден тыкъ толсун!
Алгъыш айта келгенбиз
Халкъ ичинде, тийреде,
Алгъыш айта, джетейик
Алда боллукъ кюнлеге!
Джыйылгъанды былайгъа
Элни къарты, къонагъы,
Болмай къалсын биз халкъны
Сѣз билмеген туумагъы!
Сѣздю тутхан джорукъну
Халкъ ичинде, джашауда,
Кери болсун хар туумагъ
Халкъдан бугъуб ашаудан!
Къартла, сизни сыйыгъыз
Бек уллуду, узакъды,
Тута билмегеннге ол
Иш джарсытыр тузакъды.
Сыйыгъызны белгиси
Бу аякъды, бозады,
Тута билген аны таб
Хар не бла да озады.
Сыйны тутхан джашлары
Халкъыбызны кѣб болсун,
Ала туугъан юйлени
Джашаулары терк онгсун!
Оннга тергеб мени, сиз
Бу аякъны бергенсиз –
Чибин кибик онгсузну
Тау къушуча кѣргенсиз.
Онглу орнун тас этмей,

Онгсузугъуз баш болсун!
Быллай ишни халкъына
Теджемеген тас болсун!
Тюзелмеген бир джарлы,
Мен бозаны тутама,
Халкъым берген насыбдан
Мен чачаймай уртлайма.
Джарлыгъызны джарлысы
Менден джарлы болмасын!
Адамында джарлысын
Халкъы атыб къоймасын!
Къойса, къойсун аманны,
Халкъны сыйын унутуб,
Ангыларын заманны
Излемеген адамны!
Джыйылгъанбыз бюгюн биз
Къууанчына бу юйню.
Къууанч кюню кёб болсун,
Къылкъысыча сабанны!
Бюгюн кюнню къууанчы –
Эгиз къызла джубанчы.
Тамбласында къызланы
Уллу болуб кёрейик!
Ол къууанчха джыйылыб,
Боза аякъ төгейик!
Ызлары бла къызланы
Эгиз джашла туусунла!
Ол къууанчха, бюгюнча,
Келиб къартла турсунла!
Алгъышларын айтсынла!
Боза аякъ тартсынла! –
Къозу этле къабсынла!
Къозу этни тюгю бар,
Джаннган отда юйюсюн!
Отну тутхан юйлюсю
Къол берекет къабдырсын!
Табхан джашы юйлюню
Тарпан атла чабдырсын!

Халкы кюсеб турганны
Джаш халкына табдырсын!
Ата-ана сорганны
Бал кябынлай кябдырсын!
Хар бир кюню бу юйню
Бюртюгюча ма туюню,
Насыб санын кюзлатсын!
Берекетни тозратсын!
Бизни кибик кьартлагъа,
Кьолубузгъа тутдуруб,
Боза аякыла джалатсын!
Айтыр сезюн душманны
Айтдырмайын, чарлатсын!
Кез ариуда – джан ариу,
Джан ариуда – кьан ариу,
Кьан ариуда – сан ариу,
Сан ариуда – бет ариу..
Эгиз туугъан кызыланы
Ариу болсун кезлери!
Джанны шартын билдире,
Ариу чыкьсын сезлери!
Санларында кьанлары
Сабыр урсун, токь урсун!
Джан джюрютген санлары
Ариу турсун, тюз турсун!
Аманланы кезлерин
Кери бурсун, бек бурсун!
Ахшыланы сезлерин
Бери кьурсун, терк кьурсун!
Ариу кьанны ойнауу
Бетлеринден кетмесин!
Ойнай тургъан санларын
Кыйынлыкыла кесмесин!
Бай-бий деген кызыланы
Джумушуна джекмесин!
Зорлукь деген артыкылыкь
Эгизлеге джетмесин!
Кьууанч, насыб дегенден

Башха сёзню айтдыргъан
Эгизлеге бизни да
Джашауубуз этмесин!
Тойгъа чыгъыб, тебсеуде
Киши озмаз болсунла!
Эте тургъан ишлерин
Артха созмаз болсунла!
Ийнар айтыу, джыр джырлау
Къыз джыйында башланса,
Эгизлени озарыкъ
Не затда да болмасын!
Толгъан айны джарыгъы
Мутхуз болуб тохтарча,
Джарыкъ болсун бетлери!
Джыргъа салыб джырларча,
Мамукъ кибик акъ болсун,
Джумшакъ болсун этлери!
Джулдузларынг джырласын
Джангы джулдуз чыкъды деб!
Къараялмай къалсынла
Ол джулдузла кёкледен:
«Бек джарыкъдан эгизле
Къаматдыла кёкню!» – деб!»

Бу айтылгъан алгъышха,
Боюн бермей сагъышха,
«Амин, амин!» – дедиле,
Ичерлерин ичдиле,
Къабарларын къабдыла,
Хапарларын айтдыла,
Джырчы сайлаб, табдыла,
Джырчы айтсын джырын деб,
Тамадагъа салдыла;
Айтды анга тамада:
«Кёб билесе джырладан,
Биз билебиз ол ишни,
Айтчы бирин аланы
Ичлеринден, айырыб».

Джарашдырыб тамагъын,
Боза толу аягъын
Джерге салыб, аллына,
Джырын джырлаб башлады,
Кенгнге кериб къашларын.
Эджиучюле эджиуню
Тартадыла кёзюлю.
Кёрюнеди джырында
Ёзенледе тауладан
Шоркъа баргъан сууланы
Шуу-шуу деген тауушу,
Джайлыкълада бууланы
Таудан-таугъа ауушу,
Трула ичи джолла бла,
Агъач толу къолла бла
Тау атлыны озгъаны,
Джитилени башында
Киришлеге айланыб,
Тау къушланы учханы,
Аны кёрюб, тюлкюню
Таш тюбюне букъгъаны,
Гелеуледе кийикни
Тоюб, хансда джатханы,
Джугъутурну бийикде
Бурнун джелге тутханы,
Къой сюрююню джайлыкъда,
Терен хансха джайылыб,
Чакъгъан хансны джулкъгъаны,
Джылкъы башы аджирни,
Джылкъыладан айырыб,
Джауун тышха къуугъаны,
Кесин салыб джукъугъа,
Ана байтал къатында
Джаш тайчыкъны джатханы,
Тынчлыкъ джашау шартланы
Тау элдеде тургъаны,
Чалкъычыла, тизилиб,
Чалкъыларын биргелей

Онгдан солгъа тартханы,
Гымыш сыртлыкъ джерледе
Терен хансны джел уруб,
Ары-бери тартханы,
Чалкъычыла силкиу бла
Терен хансны дюрюле
Таба ариу джатханы,
Тизгин-тизгин дюрюле
Арта лыпбыр болгъаны,
Лыпбырладан сыртлыкъла
Джеппе-дженгил толгъаны,
Андан сора аладан
Гебенлени болгъаны,
Тюз джерледе сабанда
Оракъчыла оргъаны,
Орулгъанны ындырда,
Ёгюзле бла басханы;
Кёрюнеди ол джырда
Тау джайлыкъда маллагъа,
Анда тургъан къошлагъа,
Къош иеси джашлагъа
Душман аскер чабханы,
Ол хатаны хапарын,
Хахай этиб, айтыргъа
Къуугъунланы келгени,
Тау эллени адамы
Къуугъун ишге баргъаны,
Душманладан сыйырыб
Сюрюлгенни алгъаны,
Душманланы кеслерин
Экинчиде келмезча,
Уруб-кесиб къыргъаны,
Бирин къоюб ёлтюрмей,
Кесиб алыб къулагъын,
Уучуна салгъаны:
«Элт да бер, – деб, – бийинге!»
Сау къалгъанны къуугъаны,
Душман къанны тамгъасын

Бычагъындан джуугъанны:
«Энтда чабса, бийинги
Болур иши былайды
Деб айтырса», – дегени.
Андан, ёлмей барсын деб,
Джолгъа азыкъ бергени.

ТАМСИЛЛЕ

(Басни)

Анасы бла баласы

Табханды къарт киштик
Габдешде юч бала.
Этгенди хар нени,
Болмазча ач ала.

Балала кёзлерин
Ачхынчы, къарт киштик
Тутханды аланы,
Турурча сют ичиб.

Бергенди джылыуун
Алагъа аямай,
Джашарча балала,
Бир джукъгъа къарамай.

Тутханды сакълыкъда,
Къоруулай зарандан,
Джабханды юслерин
Аман кёз къарамдан.

Ийнакълаб тургъанды,
Джалаб ол башларын,
Бутларын, сыртларын,
Керирча къашларын.

Джылытыр джумшакъ
Ургъунчу алагъа,
Тургъанды къоймайын
Эриниб джаларгъа.

Эшитиб тауушну,
Къобхунчу къулакъла,

Кетмейин тургъанды
Габдешден узакъгъа.

Келиб иш кёрсе да
Кьоркъунчлукъ джууукъда,
Атханды кесин ол,
Этмейин буюкъгъан.

Тёнгереп чыкъсала
Уядан балала,
Этгенча хар къайда
Балагъа анала,

Келтириб болгъанды
Уягъа аланы,
Джетмезча балагъа
Палахны зараны.

Аланы кёзлери
Ачылыб башларгъа,
Тургъанды келтириб
Чычханла ашаргъа.

Къыйынды деб кьоркъмай,
Этгенди ол ишин,
Керекли затлагъа
Ургъанды ол кесин.

Джукъларгъа джатсала,
Къысханды кёзлерин,
Сюйюмлю мурулдаб
Айтханды сёзлерин:

«Сиз ючюн ёлюрме,
Артыма къарамай,
Бир кюн да турмазма
Мен, сизге джарамай.

Акь-къолан юсюгюз,
Мамукъча тюгюгюз,
Къулакъла джитиле,
Кёк-ала кёзюгюз.

Болурму сизнича
Башхада балала?
Болурму менича
Насыблы анала?

Менича, баласы
Бек ариу болгъанла...
Табылмаз джюреги
Къууанчдан толгъанла!»

Балала уллула
Болгъандан сора да,
Тургъанды къарт киштик
Аланы къоруулаб,

Айланыб, баулада
Чычханла тутхандан,
Къыйналыб ишлеуде
Къабынын джухандан.

«Къыйынды бу тукъум
Джашамакъ балагъа,
Этерме джетмезча
Къыйынлыкъ былагъа.

Не керек былагъа
Менича къыйналгъан,
Не керек былагъа
Баулада айланган?

Боллукъду ма мени
Къыйналыб тургъаным,
Итледен къоркъгъандан,
Ичими ургъаным.

Джашарма ишлеб мен,
Былагъа джубана,
Тёзерме кыйыннга,
Балама кьюуана».

Бу акъыл тутду да
Киштикни къарт башын,
Оздурду заманын,
Уягъа аш ташыб.

Аны бла джетдирди
Кесине кыйынлыкъ –
Тыймады заранны,
Баладан тыйыллыкъ...

Келиб ол къараса,
Кюнлени биринде,
Джокъ бала – джокъ джубанч
Габдешни тюбюнде.

Джер-джерге айланды
Къарт киштик чабханлай,
Джыяргъа габдешге
Аланы, табханлай.

Ол излеб, бир джерде
Табмады аланы,
Джарылды бу ишге
Джюреги ананы.

Чардакъда джюрюдю,
Макъырды, сарнады,
Айланыб, юй тюбно
Хар джерин къармады.

Кюню эм кечеси
Бир кибик болдула,
Кёзлери киштикни
Джылаудан толдула.

Ёмюрде джарашыб
Турмагъан итини
Къатында айланды,
Билирге итиниб.

Билгенин айтыр деб,
Ызындан марады:
«Айтсанг а!» – дегенча,
Кёзюне къарады.

Ашагъан эсе ит,
Къан тамчы болур деб,
Изледи арбазда,
Тохтамай, солуу деб.

«Табсала анала
Менича балала,
Къоймайын джашаргъа
Дунияда алагъа,

Чыгъады бир адам
Аланы атаргъа,
Багушлу уруда
Чыкъмазча батаргъа», –

Дегенча къарт киштик,
Аны да къармады,
Анда да, мында да
Джукъ табмай, сарнады...

Не мадар этерге
Билмейин тургъанлай,
Джетди бир макъыргъан,
Салкъын джел ургъанлай.

Чабды ол тауушха,
Несин да унутуб,
Джангыртыб табаргъа
Излеген умутун.

Келиб ол кьараса
Терезе тюбюнден,
Баласын эследи,
Кёргенча тюшюнде.

Бойнунда лентасы
Бант болуб кьызара,
Къарайды кьойнундан
Бир кьызны ол алай.

Сылайды, эркелеб,
Кьолу бла кьыз аны,
Сюйгенден, кьоймайын
Берлигин кьызгъаныб.

Баласын кёргенлей,
Къарт киштик макъырды,
Кел бери дегенча,
Ол аны чакъырды.

Баласы анасын
Кьойгъанча танымай,
Къарады ол анга,
Къууанмай, эс бурмай.

Киштикни джюреги
Ачыды эм сынды,
Ашады, кемирди,
Тохтады эм тынды.

Унутду къарт киштик
Ючюнден экисин,
Арсардан сормады
Хапарны кертисин.

Кьойнунда ол кьызны
Ташайды баласы,
Къайгъылы къарады
Ызындан анасы...

Бир ауукъ замандан
Эс джыйыб, анасы,
Къандырыб болалмай
Джюрекде джарасын,

Терезе табагъа
Ол кесин атады,
Юйдеги болумгъа
Сейирден къатады...

Кюйюзле тагъылыб
Тёрт джанда эм полда,
Эшикле ачылыб
Онгундан эм солдан.

Джастыкъла, джабыула –
Оруну баланы,
Къууанды бу затха
Джюреги ананы.

Ананы баласы
Сюйгенин ашайды,
Къыйналмай, джылыда
Къызла бла джашайды.

Къызланы хар бири
Баланы къучакълаб,
Джатады орнунда,
Эркелеб, ийначакълаб.

Сууукъгъа джетдирмей
Баланы аягъын,
Салады аллына
Сют бла табагъын.

Береди джылытыб
Баланы къабарын,
Кёреди балачыкъ
Зауукъну хар барын.

Кетеди кьарт киштик
Былайдан кьууаныб,
Келирча энтта бир
Кёрюрге, айланыб.

Келиб бир кьарайды,
Кёб кюнле озгъанлай,
Титиреб тохтайды,
Сууукъ джел ургъанлай.

Кёрмейди баласын,
Джастыкьла джокъ тура,
Терезе ачылыб,
Ичине джел ура.

Киреди кьарт киштик
Ол юйню ичине,
Тюбесем дегенча
Баланы кесине.

Табалмай чыгъады
Баласын ызына,
Не палах болгъанды
Адамны кьызына?

Кьарт киштик, эс джыйыб,
Кьычырса макъырыб,
Чыгъады тауушу
Баланы, чакъырыб.

Атады кьарт киштик
Тауушха мыллыгын,
Сюймейин баласы
Аджымлы кьаллыгъын.

Юй тюбле. Юй башла.
Чардакьла. Буруула.
Тауукьла. Бабушла.
Арбазда урула.

Сюргени итлени
Ызындан, хырылдаб,
Терк джетди къарт киштик
Балагъа джырылдаб.

Тохтайды къарт киштик
Тауушха тынгылаб,
Тебрейди баланы
Айтханын ангылаб:

«Чычхандан топ-толу
Къарангы гёзенде,
Турама мен джазыкъ,
Ёлеме тёзгенден.

Кёрюб мен болмайма
Ийисли чычханны,
Турама джукъ къабмай,
Гёзеннге атханлы.

Киреди анасы
Тешикден гёзеннге,
Къууаныб баласын
Сау-эсен кёргеннге.

Минеди баласы
Секириб анагъа,
Айтхынчы къарт киштик
Бир сёзюн балагъа.

Тутады анасы
Чычханны мюйюште,
Салады аллына
Тутханын, ийисгеб.

«Ма буду бек суйюб
Киштикни ашары,
Къоркъма да, алгъынча,
Чайна да, джут ары».

Тюшеди баласы
Ананы сыртындан,
Джаратмай кетеди
Чычханны къатындан.

«Бу тюкю чычханны
Мен къалай ашайым,
Къалгъан киштиклуча
Мен къалай джашайым?!

Бетими бу аш бла
Мен къалай джояйым?
Юсюю кирлиге
Мен къалай бояйым?

Тепсини юсюнде
Табакъ джокъ аллымда,
Неда бир адам джокъ
Ашатыр къолундан.

Ким сюртер аузуму,
Мен ашаб бошасам,
Чычханны, сенича,
Мен тутуб джашасам?

Къалмазмы болгъаным
Сенича кир болуб?
Чычханмы къалгъанды
Ашладан бир болуб

Менича балагъа –
Отоуда джашагъан,
Къызланы къолундан
Сют башы ашагъан?

Огъай, мен бу затха
Тёзаллыкъ болалмам,
Ашха деб, айланыб,
Чычханла туталмам...»

Арсарлы болду да,
Тохтады анасы,
Тюшюнде кѳргенча,
Сѳлешди баласы.

Кѳб затны тюшюрдю
Эсине кѳарт киштик:
Чычхандан юлюшлю
Нек болду бедишлик?

Хар киштик насыбха
Тергеб тургъанды
Кѳрсе чычханны,
Сюйюб кѳуугъанды.

Джетмеди кѳарыуу
Ананы билирге
Эштген сѳзлерин
Баланы тилинде:

«Неди бу айтханынг,
Билмейме мен аны?
Табылса гѳзенде,
Тутаргъа чычханны,

Не болур кереги
Бизнича бир джанны,
Табылса былайда
Кѳабаргъа тутханын?»

«Табханса сен мени
Джашаргъа насыбда –
Элт мени ойнаргъа
Кюйюзде, джастыкъда!

Кѳуш джастыкъ болурча
Балангы джашауу,
Сют башы болурча
Балангы ашауу.

Артыкълыкъ тюлмюдю
Былайда джашагъан,
Менича балагъа
Чычханла ашагъан?

Сюйселе, чычханны
Башхала тутсунла,
Тюгю бла, башы бла,
Ма алай джутсунла!

Мен а, кёр, туугъанма
Джубанчха, оюннга,
Алсынла, салсынла,
Алгъынча, къююннга!

Ма тюгюм, ма башым,
Къуйругъум, къулагъым, –
Мен, кирге булгъаныб,
Айт, къалай турайым?!» –

Дегенча, балачыкъ
Ачыулу къарады.
Не дерге табмайын,
Анасы джылады:

«Къой ол бош сёзлени,
Ол затны сагъынма,
Чычханны тутаргъа
Алай бек тартынма.

Алай бошдан тюлдю
Гёзеннге тюшгенинг –
Бу санга насыбды,
Бар эсе билгенинг.

Сени бу гёзеннге
Атханла – обурла,
Джарасын бир джукъгъа
Деб атхан болурла.

Бир джукъгъа джарамай
Джашаргъа болмайды,
Алай джашагъанны
Мураты толмайды.

Сен, къал да былайда, –
Деди ол джашына, –
Джарачы, джаратчы
Гёзенни башынга...»

Кёб айтды, кюрешди
Анасы балагъа.
Огъай деб къарады
Баласы анагъа.

«Джокъ эсе болумунг
Гёзенде джашаргъа,
Кел мени ызымдан,
Кетейик ташагъа», –

Дегенча, тебреди
Аллында анасы,
Баралмай тохтады
Ызындан баласы.

Аузу бла элталмай
Баласын, анасы
Кёргюздю балагъа
Кесини аркъасын.

Тырнакълаб, джарашды
Баласы аркъагъа,
Анасы ёрледи
Гёзенде аркъаугъа.

Андан да чардакъгъа
Ол чыкъды акъыртын,
Кетерча габдешге
Итледен джашыртын.

Чардакъдан анасы
Секирди буруугъа,
Чыгъарча таб джолгъа
Гедешге барыргъа.

Хырылдаб, ит джетди
Бурууну къатына,
Илгениб ол итден,
Къарамай артына,

Анасы секирди
Къатында терекге,
Чартлады баласы,
Чыдамай кесекге.

Ит – къусуб джиберлик
Анадан ичгенин,
Баланы сермеди,
Джетдириб тишлерин.

Кёзлери къарангы
Этдиле ананы, –
Атылды ол итге,
Къоруулай баланы.

Анасы, сызгъырыб,
Итге къайырылды,
Ол халны кёрюб, ит
Артха ыхтырылды.

Баласын ёсдюрген
Урунуб-түйюлюб,
Алай бла къутхарды
Баласын, сүйюнлюб.

* * *

Бардыла анала
Баланы аягъан,
Юретмей алгъада,
Озгъанда джарсыгъан.

Бардыла балала
Ишлерге суймеген,
Урунуу джолунда
Сагъышха кирмеген.

Анала, къркъмайын,
Баланы ишлерге
Ийигиз, билирча
Ишлеб ол тишлерге.

Ишлерге юреннген
Къайда да иш табар,
Ач болуб, къыйналса,
Табханын ол къабар.

Балала, айыбды
Хаулеге бой бериб,
Джукъ этмей туругъа,
Ишлеуню бош кърюб.

Ишлеудю чыгъаргъан
Адамны багъасын,
Сау этген джюрекни
Къанагъан джарасын.

Июнь 1960 дж.

КЪАРГЪА БЛА КЪЫЛЫЧ

Къазды да багушну бир арыкъ къаргъа,
Тот кесген къан къылыч чыгъарды андан.
Несин да унутуб, къууанды анга:

«Энди уа тоярбыз биз адам къандан!»
Ол къаргъа тюшюрдю эсине кёбню:
Аузундан къылычны акъгъанын къанны,
Аны бла биргелей, къучакълаб джерни,
Къырылыб джатханын адамны-джанны,
Къоркъгъан джокъ, юркген джокъ,
– къаргъала, келиб,

Хазыр ашны ашыкъмай джухтанларын,
Бирин бек джаратмай, айлана кетиб,
Бирсилени кёзлерин джыртханларын,
Джаны чыкъмай, ойсураб тургъанланы
Юслерине къонуб, сакълагъанларын,
Солуй келиб, кёзлерин къакъгъанланы
Юслери бла къоркъмай атлагъанларын...

Эсине тюшюрдю быланы барын,
Къууаныб, секирди, къанатын къакъды:
«Къара! Къара!» – деб, чакъырды къаргъаларын .
Джыйылгъан къаргъалагъа ол аузун ачды:
«Къарачыгъыз бу бычакъгъа-къылычха!
Муну кючю адамлагъа уллуду:
Къолларына алсала, ынгычхаб,
Хар ишлери – бир-бирлерин урууду.
Къылыч алыб, бир-бирлерин урсала,
Бизге джашау, бизге ашау тюшеди, –
Алай эте, хар джыл сайын турсала,
Урушлада бизге азыкъ бишеди.
Бизге джетген ачлыкъланы кетерин
Сюйген, табыб, къылычланы келтирсин,
Бизге этген къуллугъуну хатерин
Кёрюб, къылыч джылтырарча этилсин».
Къаргъа джыйын багушлагъа джайылды,

Андан-мындан ол кылычла чыгъарды.
Хар табылгъан джерге-джерге чанчылды,
Ауузлары къаргъалагъа ачылды.
«Къой, – деди кылыч къаргъагъа, – къой мени:
Озгъандыла аллай къанлы заманла, –
Джарсытыу бла джыярла ырбыннга сени, –
Кылычларынг сени уруб, къармарла!»
Къызгъан къаргъа унамады къояргъа –
Къаргъаларын барын тизиб ызындан,
Умут этиб кылычла бла ойнаргъа,
Ары озду, бери чабды кызыудан,
Кылычланы ауузларын джалатды,
Ариу кёрюб, сылаб-сыйпаб, къууанды.
Кылыч деген аууб кетиб, къанатды
Къаргъаланы, бирин къоймай, тууратды...

* * *

Кёбдю алкъын адам бетли къаргъала,
Къан төкгенден энтда тоймай тургъанла,
Уруш тюлдю изленнген деб, къаргъана,
Тобла къураб, халкъ табагъа бургъанла.

Уруш ишни суймейди халкъ туугъанлы.
Аны шарты айтылгъанды ныгышда:
«Адам деген джер юсюнде тургъанлы
Кылыч силкген ёлюм табар кылычдан!»

УКУ БЛА КЮН

Ким да биледи, эртдеден бери
Шуёхладыла бек Уку бла Джукъу –
Джукъу джукъласа эртденнге дери,
Къатыб сакълайды джукъуну Уку,
Уку джукъласа ингирге дери,
Джукъу кетмейди Укудандан кери...
Дунияны басыб, джукълатса Джукъу,
Тынч табылады Укугъа ултху,

Тонарын тонаб бошаса Уку,
Дженгил хорлайды адамны Джукъу.
Аны себебли эртдеден бери
Шохладыла ол Уку бла Джукъу,
Джукъласа Джукъу эртденнге дери,
Къатын сакълайды Джукъуну Уку,
Уку джукъласа ингирге дери,
Джукъу кетмейди Укудан кери.
Быллай зорлукъгъа болалмай тѣзюб,
Джылтыраб-джаныб чыкъгъанды да Кюн,
Зорлукъну уруб, джандыргъан кѣзюн
Бургъанды ол Кюн Джукъугъа бютюн.
Джыйгъанды Джукъу этегин-дженгин
Укугъа тоноу тюшген джерледен.
Кергенди ол Кюн джашауну чегин,
Толгъанды хар не джырчы ѳнледен.
Керилиб-къобуб, Кюнде тырпылдаб,
Ачмайын болмай Джукъудан кѣзюн,
Джырын джырлайды булбул чырпыда,
Къалгъан чыпчыкъ да этеди эджиу.
Чыдамай Уку чырпыда джыргъа,
Ачыудан соруу сорады былай:
«Неденди бу иш, тынчлыкъны бузгъан?
Къайдан чыгъады бу дауур саулай?»
Арыгъан болур, джукъламай, Джукъу,
Кюнню тиерин суймейди Уку:
Къарыусуз болса биз билген Джукъу,
Къайдан да чыгъар Укугъа къоркъуу.
Джукъу алмаз деб басыб джангыдан,
Башын сакъларча этгенди хар джан,
Джылтыраб-джаныб хар не джангыдан,
Болады турмуш маджалдан-маджал.
Уку излеген къара кечеле
Къысхарадыла хар кюнден-кюннге,
Джукъу тюбюнде Уку кесерле
Аязадыла, къууаныб кюннге.
Табалмай Уку алгъынча ултху,
Джанады тынмай, Кюннге чамланыб:

«Бурурма кюлге мен сени тутуб,
Хата этмезча манга айланыб,
Ашарма сени, ичиме джутуб,
Чырмау болмазча манга байланып!»
Къагъады Уку къанатын ачыб,
Гылын кёзлерин ачыб джабады,
Кетерин излеб къоркъгъандан къачыб,
Кюннге мыллыгын атыб чабады.
Сан этиб, Кюн да къарамай анга,
Барады чыгъыб кёкледе тёрге,
Урунган халкъла къууаныб тангнга
Къобадыла тутуп башларын ёрге.
Баргъанда учуб Кюн таба Уку,
Кюннге къарады – кёзюн къаматды,
Уруб бутакъгъа, сындырды бутун,
Къабама деди – бурнун къанатды;
Къанат тюклерин чырпы Укуну
Джыртыб алды да, агъачха чачды,
Чамланыб баргъан Уку, джукъунуб,
Джаным къалсын деб, ызына къачды.
Терек къуушха кирди да Уку,
Эсин бир джыйды, солууун алды,
Келлик болур деб джангыдан Джукъу,
Кесин сакъларгъа ол акъыл салды.
Аны бла болмай, табды бир мадар
Кюн бла кюрешген гылын къуш – Уку:
«Джарыкъ джанса да бюгюн не къадар,
Джокъду Кюн деген, басыбды джукъу!» –
Деди да, Уку къанат тюбюне
Ол батыкъ бурнун бек терен сукъду,
Гылын кёзлерин кирпич тюгюнде
Дуния джарыгъын кёрмезча джумду...

* * *

Кюрешеди, дейдиле, ачаргъа
Уку джангыдан гылын кёзлерин,
Кюрешеди, дейдиле, джыяргъа
Джангыдан Уку уку тенглерин...

Кюнню джарыгы кьоймайды, дейди,
Аны джюрегин тынчлыкъ табаргъа,
Кьолтукъ тюбуне киреди, дейди,
Кюнню таягы, баргъа санаргъа...

Барады болуб джарыкъдан-джарыкъ,
Джашай джашнайды, айныйды турмуш,
Табылмаз бир кюн Кюнню джыгъарыкъ,
Не кёб этсе да ол Уку кьуш-муш.

ДЖАХИЛ ЭШЕК

Джайны исси кюнюнде
Тау джолланы биринде
Джюкю атны аллына
Эшек чыкъды, абына.

Ат кьоркъады джюгюне.
Ауурлукъдан бюгюле:
«Джол бер, – дейди, – эшекге
Мен тилеген кесекге!»

Кесин тыймай эм чочуй,
Келеди эшек, окъуй!
Да не этсин эшек джазыкъ,
Адам аллыкъ андан джазыб
Мындан сора джокъ джугъу:
Ишленгенден ол кьуру!

Муну кёрюб, джюкю ат,
Джол джанында тохтаб таб,
Боз эшекге джол берди,
Сёз да айтыб, эс бёлдю:

«Озчу, джаным, оз былай:
Сенде «джюкню», айт, кьалай,
Алалмазма мен саулай!
Мен, сенича, санга кьарай,

Джолда нёгерими марай,
Келалмазма, ёлсем да,
Сенича минг кёрсем да!»

Бара тургъан джолуна,
Тохтай-тохтай, джубана,
Ат тебреди, ауур солуй.
Чочуй келиб эм окъуй,
Эшек кетди къаядан,
Окъ кетгенча джаядан!

* * *

Айтылгъанда магъана –
Дагъан, тиреу, багъана
Ишленмеклик хар бир джаннга:
Манга, санга эм анга!

5-чи январь 1969 дж.

ТЕБСЕУЧЮ МАМУРАЧ

Иван Хемницерден
Аю тебсей юреннгенди,
Баш бауда кёб джюрюгенди.
Бир кере къачыб кетгенди,
Аюле таба келгенди.

Анга тюбеген аюле
Аны бек ариу кёрдюле,
Таныдыла олсагъатдан,
Кёб болду алгъыш сёз айтхан,
Узакъ созгъан хапарларын,
Джууукъ этиб шох джанларын.

Хар бир аю башхасына,
Айтды хапар, татлыкъсына:
«Мамурач чегетибизге
Къайытханды кесибизге!»

Бу хапардан чегет толуб,
Атлы да, джаяу да болуб,
Келгендиле бар келалгъан,
Джан-джанындан терк джеталгъан.
Мамурачны кѳргендиле,
Упба-чупба этгендиле.

Алгъышлагъандыла!
Ийнакълагъандыла!
Эркелетгендиле!..
Бир-биринден
Тил этгендиле!

Аюле кѳууаннгандыла,
Сора сагъышланнгандыла –
Сыйларгъа керек кѳонакъны,
Хар нени салыб омагъын...

Къайда къарыу ол кѳууанчны,
Къайда къарыу ол джубанчны
Болгъаны кибик джазаргъа!
Киши сыйынмай арбазгъа,
Мамурачны салыб тѳрге,
Чабышыб энишге-ѳрге,
Тансыкъларын ала, къарай,
Сора сорадыла былай:
«Хапарларынгы айтсанг а!
Кѳзюбюзню джарытсанг а!
Тебсеб да бир кѳргюз бизге,
Бизни да юрет тебсерге!»

Билгенинден джугъун кѳоймай,
Аюлени бошна соймай,
Мамурач хапар айтханды,
Сора тебсеуге къайтханды.
Тебсеген да кѳб этгенди,
Аю кѳлlege джетгенди.
Мамурачны ариулугъун,

Тебсеулеге фахмулугъун
Аюле махтагъандыла,
Тебсеб да башлагъандыла...

Ала алай этгендиле,
Ала былай этгендиле,
Болса да, Мамурач кибик,
Тебсерге деб, умут этиб,
Тебсеелмей къалгъандыла!
Аны джеталмагъандыла!

Къуп-къуру тиш тургъанлары –
Алаамат эталгъанлары,
Сора уа джыгъылгъанлары –
Аланы усталыкълары.

Мамурач, бу затны кёрюб,
Билгенин саулайын тегюб,
«Кюлкюлюкге» къалгъанды,
Кеси да бек талгъанды.
Шохлары болуб джаула,
Зарлыкъ кючлерин саулай
Мамурачха бургъандыла,
Быллайла кычыргъандыла:
«Келгенингча, кет былайдан!
Не излейбиз налат малдан?!
Сен бизден онглу болурча,
Ненг барды, сен да аюса?»

Барысы да Мамурачха –
Бек фахмулу аю джашха
Бирден болуб чабхандыла,
Бир кёб аман айтхандыла,
Джашар онг къоймагъандыла,
Джангыз да соймагъандыла.
Мамурач да къачханды,
Башха ышыкъ табханды.

* * *

Муну магъана-мураты –
Джашауну керти сураты:
Башха билгенни билмесем,
Башха этгенни этмесем...
Аны чуруму билгенде,
Игиге аман дегенде:
Билген – мени къанлы джауум!
Буду мени зарлыкъ дауум!

КЁЧЮРМЕЛЕ

(Переводы)

Т. Г. Шевченко

КАВКАЗ

Мени ачыкъ джюрекли Яков де Бальмениме

Ким берир мени башыма суу,
Кёзлериме джыламукъ кезлеу,
Джылайма мен кече да,
кюн да ёлгенлеге...

Иеремейден, 9-чу башы, 1-чи стихи

Таула артында таула, ачыу урлукъ себилген,
Булутлагъа чырмалгъан, къанла эрши тёгюлген.

Прометейни ол туугъанлы,
Таш бурнун сукъгъанлай ары,
Къара къуш этин джулкъады,
Джюрегин табыб, джыртады.
Не бек джыртса да, санындан,
Джашау кетмейди. Къанындан
Кюрешеди, ичалмайды
Анга ёлюм бичалмайды.
Джюрег а болуб кюлюрге...
Тенгизча, аны тюбюнде
Джут киши сабан сюралмаз.
Джаныбыз алай бош чыкъмаз!
Джюрек кючюбюз сууумаз,
Ёлмез джанны киши буумаз,
Айтылгъан сёзню хорламаз,
Джашаб тургъан унутулмаз,
Ёмюрлюк Аллахны атын,
Аны ёмюрлюк сыфатын
Къаугъа тюбге киши салмаз,
Аны бла махтау алмаз.

Гурушха башлау төре туйюлдю.
Бизге джетгени джылауду-кюудю,
Башха зат джетмейди бюгюн бизге –
Джыламуць бла гырджын джибитирге.
Артыкылыгыын тохтатмайды джалдат,
Иги эди сынджырланы атсакъ.

Эсирикден, джукъуданмы –
Тюзлюк кёзюн ачалмайды.
Ол адам а джукъунады,
Джукъунады, къачалмайды.
Айт, къачан уянныйса сен,
Муну кёрюб тургъан Аллах?
Эм къачан джатарыкъса сен,
Арыб-талыб тургъан Аллах?
Сагъайырыкъса къачан сен
Бизни джокъларча джашауда?
Сен, Аллах, – дуня иеси,
Санама бу сёзню даугъа.

Кече да, кюн да ийнаныб
Джан салалгъан къарыуунга,
Зорлукъ кёбден а къыйналыб,
Къараб турабыз аллынга.
Билебиз биз, тюзлюк къобар,
Бизге берирча эркинлик.
Зорчуланы дуня табар,
Орнатылыр шохлукъ, тенглик.
Сени къатынга, зауаллы,
Дуня халкъла келирле,
Узунуна ёмюрлени
Джангы джашауну кёрюрге!
Бусагъатда уа – агъач, суу,
Къызыл къаннга боялгъан суу!
Таула артында таула, ачыу урлукъ себилген,
Булутлагъа чырмалгъан, къанла эрши тёгюлген.

Аллахны сёзю бла андан,
Джалангачдан эм джарлыдан,
Сыйыргъанбыз биз болгъанны,
Къадар бизге буюргъанны –
Баш бошлукъларына дери
Алгъанбыз барысын бери.

Сора дагъыда джангыдан
Бир зат излейбиз аладан:
Къозутабыз эм джукъабыз,
Эркинликге къутулабыз.
Аз солдат себмеди сюек,
Ашайдыла ала джюрек.
Джарлыланы байла-бийле
Тургъандыла джеге, туюе.
Аз джыламукъ тегюлмеди,
Аз джюрекле эримеди,
Къызыл ала къанла къатыш!
Аны керек болур айтыш.
Суусаб императорланы,
Уллу бийлени, байланы
Барысын да къандырырча!
Кез суулада батдырырча
Тул къатынны джарсыгъанын,
Сабийлери абчыгъанын.
Кечеги чакъда тюзелиб,
Джашырын джылай юрениб,
Къызла ийген джыламукъла,
Шыбыртсызлай, тыншчыкъ агъа,
Азмы тегюлдюле джерге?
Кимди аны келген тергей?
Ала, ачы джыламукъла,
Ата-ана джыламукъла,
Къандан болгъан джыламукъла,
Къайдадыла тыярыкъла?!
Ала болурламы суула,
Келиб, джагъаланы джуугъан?

Тюйюл джагъасыз тенгизле,
Къыб-къызыл джаннган тенгизле!..
Махтау, махтау эгерлеге,
Махтау башчы итчилеге,
Махтау атабыз падчахха,
Махтау, бек башы, – Аллахха!
Махтау!

Махтау буз тубюнде букъгъан
Таулу джигит джашла, сизге!
Махтау Аллах унутмагъан,
Ётгюр, джигит джашла сизге!
Бой бермегиз, хорлагъыз!
Душманланы онглагъыз!

Аллах сизге болушады,
Кючюгюзге кюч къошады.
Сизни блады бирге тюзлюк!
Юлюш алалсагъыз, юзюб.
Сизни блалла бар махтаула,
Сиз – батырла эм тулпарла!
Сизни блалла хорланмазлыкъ,
Бир заманда бой салмазлыкъ
Гырджыныгъыз, юйюгюз да,
Джырларыгъыз, кюуюгюз да.
Сеникиди, къоркъма, бары,
Эркинликни бетин таны:
Киши бугъоуламаз сени,
Ол затха бурсанг эсинги –
Окъууну уллуду кючю!
Гырджынынг, юйюнг да ючюн,
Бери тынгылагъыз, алан,
Хар не да келеди андан:
Окъуу-билим билген да биз,
Аллах сёзюн суйген да биз,
Казарма, тюремеден башлаб, –
Иги къарачы сагъышлаб, –

Ариу кийимле киебиз,
Дагъыда башха сыебиз.
Андан тоймай, зат сурайбыз,
Биз башха джашау къурайбыз:
Кел, бизден юрен окъургъа!
Джашау джокъду де сокъургъа!
Юретирбиз суйюб сизни
Багъасына туз гырджынны.
Артха бир да туралмазбыз,
Биз, хау, христианлабыз:
АлаMAT къалала, школла
Сакълайдыла джашау джолда
Сизни, дуня биздеди.
Башхады хар зат да энди.
Кёлюбюзню аурутхан а,
Джюрек ачыу танытхан а,
Бездиреди, бездиреди –
Къуру джангыз юй сиздеди!

Айт, нек турады ол сизде?
Нек тиеди бу кюн сизге?
Биз тургъан чакъда буюрмай,
Бизге да бир зат сорулмай?!
Гырджынны артха атмазбыз,
Нек десенг, христианлабыз,
Бютюнда тюрклю туюлюбюз, –
Петербургдады юйюбюз.

Кёб керек туюлюдю бизге...
Тонатсагъыз кесигизни,
Бизни бла шох-тенг болсагъыз,
Дау этгенни бир къойсагъыз.
Кёб затлагъа юренирсиз,
Сибирь тюзлерин кёрюрсюз,
Ол ишлеге кенг, бош джерле
Учсуз-къыйырсызды бизде –
Къарангы, сууукъ тюрмеле,
Къарыулу, кючлю аскерле –

Ол затла, айтайыкъ сёзден,
Кетмейдиле падчах кёзден!
Молдавандан финнге дери
Тилле бары тилсиздиле!
Сёз айтмазча, кымсыздыла.
Шошладыла, тымсыздыла.
Святой чернец библияны
Ачыб, окъуйду алайны,
Ууакъ-ууакъ, къалдырмайын,
Бу затланы унутмайын:
Падчах бурун тонгуз кютдю,
Тос къатын иш да джюрютдю,
Аны эрин да ёлтюрдю,
Туура джаннетге тюшюрдю.
Алайды бизде адетде,
Тюшерге сойсенг джаннетге!

Сиз барыгъыз – окъуусузла.
Святой крест бла болумсузла...
Ол затлагъа юретирбиз!..
Билмегеннге тубетирбиз!..
Урла, тырна,
Джулкъ да, ташы, –
Болурса сен джаннет джашы!
Джууугъунгу барын келтир,
Ол да кеси джюгюн элтир.
Къайгъырмаз,
Биз билмеген бу дуняда
Джукъ табылмаз.

Эрикгенден джулдуз санаб,
Французланы сёгюб, талаб,
Тары сюрюб, аны тарта,
Нёгер, юммет, адам сата,
Неда карт оюнла эте,
Барады кюнюбюз кете.
Плантаторла туюлбюз биз,
Ала кибик кёрмегиз сиз,

Кюбчелеча, сатыб-алыб,
Урланнганны тюбге салыб
Юренмедик, болалмадыкъ,
Алсакъ, закондача алдыкъ –
Тартыб алдыкъ, сыйырыб,
Тёгерекден джыйылыб.

Файгъамбарла сёзю иги:
Сюйюгюз сиз тенгни-дженгни!
Эки сёзлю, эки бетли,
Аллах сизни андан этди!
Адамны джанын унутуб,
Турасыз юйюн кьурутуб,
Закон бла эмесиз къан,
Закон бла аласыз джан,
Къызларыма деб – саугъагъа,
Джашларыма деб – джашаугъа,
Къатыныма – бууунлукъгъа...
Джаным суйген къахмелеге
Эм гыбышы сабийлеге...

Кимле ючюн асхан элле сени,
Аллахланы джангыз джашы – тенгни?
Алыр ючюнмю кесинг аладан –
Бизни кибик, азаблы джанладан
Сансыз болгъан, ауур гюнахланы?
Ауурлугъу басады аланы!
Огъесе, термилтиргеми суйдюнг? –
Тюзлюк излегенле бла кюйдюнг.
Не да артыкълыкъ кьурумасын деб,
Азатлыкъ чархы бурулмасын деб,
Анданмы асдыла ала сени?
Да алай окъуна болур, керти –
Кетмезлик иш – джюреклени дерти.
Урлау ючюн, джулкьуу ючюн, къара,
Тёгюледи къызыл ала къанла
Сени тюрсюнюнгю тюз аллында.

Арымагъан-талмагъанла,
Алдагъандан къанмагъанла,
Эки бетли, эки сёзлю
Баш уруугъа къалай тёзгюн?!
Джау чыракъла, чарс тютюнле,
Килисала эм храм юйле,
Къараб тургъан иконала, –
Барысы да шагъат ала:
Ма бу джабыу – джалдат берген,
Ёртенден урланыб келген.
Кёрдюгюзмю! Тартыб алгъа
Кюрешебиз биз къачаргъа
Ариу кюннге, джарыкълыкъгъа,
Сокъурлагъа кёз ачаргъа.
Арта кесигиз кёрюрсюз,
Зинданлагъа тёгюлюрсюз,
Сибирь тюзле сууукълукъда,
Къара кюннге джууукълукъда
Кесигиз этген бугъоула
Тагъылырла да, сиз оула,
Аланы да зынгырдата,
Джюрюрюксюз терен къарда.
Кесигизге сыбыртхыла
Эшерсиз, джыгъыла-къоба.

Хар нени да билирсиз сиз,
Хар нени да кёрюрсюз сиз.
Аны ючюн деб а бизге
Керек боллукъсуз берирге
Туугъан тауларыгъызыны,
Башха къалгъаныгъызыны –
Тенгизлени, тюзлени... –
Алгъанбыз биз юзерни.

М. Ю. Лермонтов
ГЁТТЕДЕН

Тау башлары джукълайдыла
Кечеликге чулгъаныб,
Шош ёзенле толубдула,
Кёз байлаугъа булгъаныб.

Букъуламайды джолчукъ да,
Къымылдамай булчукъ да,
Турсанг сен да бир кесекни,
Солутурса сан-джюрекни.

А. С. Пушкин

КАВКАЗ

Кавказ мени тюрюмде. Мен джангызлай арлакъда
Сюелибме, къарла башы киришледе, тау джикде.
Аргъы таудан кётюрюлюб уллу къуш да туурамда,
Къанат къакъмай, сюзюледи кёз тюртюлюр къарамда.
Мындан къараб, мен кёреме тау сууланы туугъанын,
Къулакъ сайын къар юзюлюб, тохтамайын тургъанын.
Ётедиле булутла да, тюрюмтюн бек бой салыб,
Солугъандыла кече, къаяда джатыб, къалкъыб.
Ран къаяла андан тюрю, гыйы ташла, чауулла,
Къуу чырпыла андан ары, таш къабукъла, габула.
Энишгеси, андан тюрю, – субай агъач салкъынлыкъ,
Ичи десенг ол агъачны – кийик малла табыллыкъ.
Андан ары, тёберлакъда, джангы къобхан адамы,
Отлайдыла акъ къойлары токъ тешледе къадалыб.
Кёлекгели джагъаланы Арагви суу талайды,
Сюрюучю да ёзенлени кенглерине къарайды.
Терк суу да ойнайды, хорлатмайын тарлыкъгъа,
Джакъсыз атлы бугъунады кёз туурадан арлакъгъа.
Ойнайды Терк суу, улуйду, джагъаларын ашайды,
Ашлыкъ малны эслеген джаныуаргъа ушайды.

Файдасыз душманлыкда кесин ташха урады,
Къаяны тѣшюн джалай, толкъунларын бурады.
Бир хатерсиз къысадыла аны тилсиз къаяла,
Эшда-эшда! Къайдадыла анга ашлыкъ къангала?!
Законла бла къыйнайдыла кючлюле эркинликни.
Болмагъандан бери джолу азатлыкъны, тенгликни,
Аланы тюблеринде кийик халкъы джарсылуду,
Шош Кавказны болуму тѣзюмсюздю, ачыулуду.

ДАУУМ БЛА КЪОНАКЪ

(Ханар)

Къатыны Дауум бла Къонакъ сабийсиз кеслери эдиле. Аланы къайсылары къаратон болгъаны белгили туююл эди. Ала кеслери да ол чурумну къайсыларында болгъанын, сан этиб, излеген да этмез эдиле. Къонакъ, ары-бери кетиб, кёб къалгъан болса, Дауум иги тансыкъ болуб, сакълай эди. Тансыкъ болгъанын кишиден джашырыб да кюрешмей эди. Бугъагъа тургъан джаш мал киби, Дауум, юйде олтуруб чыдаялмай, эшикге дженгил-дженгил чыгъа эди, орамтын ёрге-энишге бара эди, тегерегине къарай эди, кюрелириги болмай тургъан бауну не джабманы, арбазны кюрей эди. Отунланы джангыдан къалай эди, сауулуб, орнуна джарашыб тургъан ийнеклени къатына барыб, бу мени былай къыйналгъанымы ангылай болурму дегенча, кёзлерине къарай эди, тауукъ орунну эшиклерин ачыб, джангыдан эте эди, юйге кириб кетиб, урчугъун алыб, джюнчюк ийириге да кюреше эди, алай болгъанлыкъгъа, кесине бир тынчлыкъ табмай эди. Муну былай этиб тебрегенин хоншулары эслеселе, бир къауумлары: «Ай уялмаз а, кёремисе аны ол этиб айланнганын!» – деб, айыб эте эдиле, алай тышларына чыгъарыб, сёз айталмай эдиле. Бир къауумлары уа: «Ол эрши Къонакъ мынга кесин былай къалай сюдюрген болур?!» – деб, сейирсине эдиле. Хоншуланы бу эки къауумунда да муну былай этиб тургъанына зарланган да, къууанган да болур эди, алай киши не Къонакъгъа, не Дауумгъа алай-былай деб, джукъ айтмай эди.

Не заманда да келсин Къонакъ, Дауум, аны аллына чыгъыб, кёзюне джити-джити къараб, ауругъаны зат болурму дегенча, сынай, атындан тюшюрюб, неда ёгюзлерин къантарыб, атдан неда арбадан алынныкъ затны алыб, Къонакъны къолун да бир затха джетдирмегенлей, кесин несин да джарашдырыб, ташыллыкъ джерине ташыб, юйге кириб, Къонакъны тешиндириб, чабырын-ышымын алыб, джайыб, аякъларына юй габашларын джылытыб бериб, юсюне да юйде кийиучю габарайын кийдириб, от джагъада олтуртуб, аллына джылыныб тургъан ашарыгъын салыб, кеси да, энди уа не керек болур деб, аны ашагъанына къарай эди, эринлерини, джаякъ суюклерини, мыйыкларыны къымылдагъанларын,

богъурдагъыны ашарыкъны джухтан заманда ары-бери баргъанына скойуб къарай эди. Къонакъ ашаб бошагъанлай, Дауум аны аллындан тебсини салыныр джерине элтиб салыб, печге, Къонакъ келсе деб, сайланыб тургъан къургъакъ отунланы от джагъагъа келтириб, отну ышыра, эрини сол джанындан олтуруб, кёзлерин отха чыракъ ие эди. Къалай болдунг, кимни кёрдюнг, неге тубединг, къыйналдынгмы, ишинги толтуралдынгмы зат деб джукъ да сормай эди. Нек десенг, Дауум биле эди: Къонакъ, солуб, бир кесек тынчайгъанлай, ол сорууланы барына да кеси джууаб этерик эди.

Къонакъ да Дауумгъа алай эте эди. Суулары бир узакъ эди да, джоллары да бир табсыз эдиле да, Дауум суу алыргъа кетсе, ташдан тайыб, суугъа джыгылыб кетер деб, Къонакъ ызындан къарагъанын къоймай эди. Аны суугъа джибермез ючюн, сууну кеси ташыб да турлукъ эди, алай Дауум: «Дунияны эр кишиси этмеген ишни сен къалай этерсе?!» – деб, урушуб къойгъан эди да, аны бла да болушалмай эди. Къонакъ керекли ишни тынмай тургъанын эслеб, этиб тебремез ючюн деб болур эди, Дауумну юйюнде суу, отун, ашарыкъ, киерик керекле бары хаб-хазыр болгъанлай, кеслерини орунларына джарашханлай туруучан эдиле.

Дауумгъа хата этмесин деб этген болур эди, сютю иги болгъан, мюйюзлери бла уруучу ийнеклерин сатыб, Къонакъ бир тынч ийнекни алгъан эди. Джабмада, бауда, арбазда тюзюб кетиб, Дауумгъа хата этер деген затланы барын Къонакъ орунларына бегитиб, джарашдырыб кюреше эди. Андан-мындан келгени болса, Къонакъны Дауумгъа, не да болсун, бир саугъа келтирмей келгени болмай эди, юсюне-башына, аягъына-бойнуна керекли затлагъа несин да аямай. Ала экиси да бир бирлерине, бу джазыкъ джаннга былай къарамасам, къыйналлыкъды дегенча, алай къарай эдиле.

Джылы къач кюнлени биринде Къонакъ, юйге келиб:

– Колхозну ёгюз арбасын бередиле. Мен, барыб, отун келтирейим ансы, отунсуз къалыб кетебиз, – деди.

Дауум, балтасын, джибин да чыгъара:

– Мен да барырма эдим биргенге? – деди.

– Сен барыб не этериксе, кесим да боллукъма, – деди Къонакъ.

– Бир джукъ къаба бар сора.

– Ач туююлме, – деди да, Къонакъ, балтасын, джибин да алды да, кетди.

Дауум, кесинги сакълаб кюреш, терек тюрюнде къалырса дерге деб, ауузун ачды, алай, орамгъа чыкъгъандан сора, къалай кычырыб айланайым деди да, тартынды.

Кюн батды. Къарангы болду. Къонакъ кърюнмейди. Дауум, хар не ишин да толтуруб, этиучюсоча, Къонакъны аллына къараучу болду.

Ары-бери озгъан джаш, къарт да, аны эслеб:

– Къонакъ ары-берими кетгенди, джолгъа былай дженгил-дженгил нек чыгъаса? – деб сорургъа къалдыла да, Дауум, юйге кириб, бир кесек да турду, алай, кесине орун табмай, дагъыда орамтын ёрге-энишге да барыб, аллына къарады, сууну ол джантын келген джолгъа чыгъыб.

Аллына барайым деб да бир тебиреди, алай хоншуланы джити-джити къарагъанларын эслеб, арбазына джыйылды. Ийнегине, бузоууна да къарады, тауукъларыны эшиклерин да джабды, юйге кириб кетиб, урчугъун къолуна алыб да кърдю, аны къоюб, хазыр этиб тургъан ашарыкъчыгъына да къарады, алай джюреги бир деб бир тынчыкъ табмады. Не болгъан болур, терек юсюне аууб, тюрюнден чыгъалмай тура болурму, арбасы аууб, ол да тюрюнде къалыб, бир хата болгъан болурму, ёгюзлери кетиб къалыб, туталмай айлана болурму дегенча, Дауумну кълюне кёб затла келиб, аллына барайым деб, кийиниб, арбазгъа чыгъаргъа, Къонакъны: «Та, хайырсызла!» – деген тауушу чыкъды да, Дауум кълюн басдырды, чабыб кылыч эшикни кенгнге ачды. Къонакъ арба бла арбазгъа кирди. Дауум иги къараса, Къонакъны юсю суу болуб, кесини да бети-къуту да кетиб, башында да бёркю джокъ тура. Дауум ауузун ачыб бир зат да соргъунчу, Къонакъ хурджунларындан, арбаны юсюнде бёркюнден, арбаны юсюнден алыб, алмала, кертмеле, такъюзюк джоппула, шхылди джемишле алыб бере:

– Ма быланы санга деб келтиргенме, – деб, Дауумгъа узатды.

Дауум, не айтыргъа билмей, аланы къолундан алыб, юйге элтиб, чыгъыб, арбаны къотарыргъа болушду.

– Мен быланы колхозну арбазына элтиб келейим, – деб, ёгюзлени башларындан тутду.

– Мен элтир эдим, – деб, Дауум аллына турду, алай Къонакъ:

– Огъай, мен кесим элтирме. Юйюнге къара, – деб, ёгюзлени сюрюб кетди да, къайытды да кетди.

Дауум, кийимлерин тешдириб, юсюне къургъакъ кийимлерин кийдирди, аллына тебсисин салды да, къараучусуча, кёзюне къараргъа болду. Къонакъ, ашындан бир-эки къабды да, кюлюб:

– Не болгъанды деб нек сормайса? – деб сорду.

Дауум, джыламукуь кючлеген кёзлерин да сюрталмай, Кьонакъны кёзлерине къарады. Кьонакъ, кюлгенин да тыйыб, Дауумну кёзлерине къараб туруб, аллында ашха къарады да, тебсини ары тюртуб:

– Былай этме... Эр кишиге не да болады... Иште-кючде ол, бу болгъаны азмыды... Андан не? Джашау алай бола барады, – деб, Дауумну кёзлерине дагыда къарады.

Дауум, джыламукуьларын сюртерге да унутуб, къарагъаныча, Кьонакъдан кёзлерин айырмай тура. Кьонакъ ол кёзледе Дауумну: «Да сен мен сорубму айтыучанса, айт, нек айтмайса?» – дегенин окуьду, джунчуду, кертиси бла да, мен, хапарымы айтмай, быллай бир нек кыйнайма деб:

– Агъачда чынар, чертлеуюк, такъюзюк, шхылди бир кёб эди. Аладан санга бир кесек джыя келейим деб, мырдыгъа батханма. Ол мени джутуб кьоя эди, хадауус, тубсюз кёре эдим... Аягъымы тирерча, бир къаты заты джокъ эди... Башымдан салыныб тургъан бир бутакъ болмаса, къалыб кете эдим, – дерге, Дауум, бети агъара келиб, кесин Кьонакъны юсюне атыб, белинден къучакълаб, башын эрини бутларына кысыб, джылагъанын, кьууаннганын да билдирген тауушланы ауузундан чыгъарды.

Кьонакъ, бу былай этмеучен эди, мынга не болгъанды дегенча, не этеригин билмей, башындан сылады. Дауум, аны кьолун тутуб, джыламукуьу бла джибите, упба этди. Дауумну солуюу Кьонакъны бутларын джылытды, санлары кыйылыб, боюна аны джумушатхан бир хал кириб, Кьонакъ Дауумну сырт джанындан имбашларын къучакълаб, башын аны башына салды, онг кьолу бла ары дери сезилмеген, чепкенини тубюнден джылыуу чыкъгъан сыртыны джумшакъ этин, ичи онгсунуб, сылады. Джюрегине бир джылылыкъ, хар нени да унутдургъан бир сейир хал кирди. «Муну былай джумшакъ, былай сейир-тамаша болгъанын мен бюгюннге дери къалай сезмей тургъанма!» – деб, кеси кесине айыб этериги келиб, андан да бек къучакълады, кёкрегине кысыды, чачын-башын, бойнун, билегин упба этди, мен, ёлюб кваллыкъ болсам да, муну бюгюнден сора былай кыйнамазма дериги келе:

– Тур, орун эт, джатар заманыбыз джетгенди, – дей, Кьонакъ Дауумну имбашларындан ёрге тартды.

Дауум, джыламукуьларын сюрте, тири кьобуб, бетин джашыра, орунну джарашдырды, къатына келиб, сюелиб тургъан Кьонакъ-

ны тешиндириб, джатдырды, төгерегин кысыдырды, джастыгын кыагыб, тешиниб, аягындан кириб джатды, суууксураб тургъан санларына кесини джылы санларын кысыб, джылытыргъа кюрешди. Къонакъ, аны алай джатханын онгсунмай этген болур эди, кесини джастыгын алыб, Дауумну джастыгъыны кыатына салыб, ол джанына джатды. Печде джана тургъан кёсёуле атхан келеккеле кыабыргъада ойнайдыла, столда Къонакъ келтирген такъюзюк джоппула кыызарадыла, кертмеле бла чертлеуюкле кыатышыб кёрюнедиле, от джагъада юсюнде да ашы таусулмай тургъан тебси, кыатындагы шиндик бир джанына ауубду, юйню ортасында салынган шыбыла чыракъ джана туруб, акырын джукъланады, ачыкъ терезени тубюнде ийнекни солугъан эм кюушенген таушу чыгъады...

Асыры арыгъандан джукълаб квалгъан Къонакъны кёкрегине башын салыб тургъан Дауум, аны джукълагъанын эслеб, акырын джастыкъланы, кенделенине кетген джууургъанны тюзетеди, Къонакъны башын сылайды, уятыб кюймазча, мангылайын, бетин, кёкрегин кёзюу-кёзюу упба этеди, солугъанына тынгылайды.

Къонакъ, отуннга кетиб, кёб сакълатханына, андан джибиб келиб, айтхан хапарына, келтирген саугъаларына, джюрегини джумшакълыгына, ингирли бери анга алай джумшакъ келлю къарагъанына болур, Дауумну джукъусу тас болгъанды. Кёзлерин кысыб да кёреди, алай джукъалаймайды.

Дауумну эсине кёб тюрлю затла тюшедиле: Къонакъны джангы кёргени, Къонакъ Дауумдан, Дауум Къонакъдан уялыб, бир-бирлерин суйгенлерин бир-бирлерине кыалай айтыргъа билмей айланганлары, чалкыда Къонакъны сау санларын кериб, чалкыны эркин-эркин тартханы, дырын джыйгъан кыызланы кыатлары бла дюрю башына ётгенлери, кёзлери Дауумда тургъанлай, башха кыызлагъа накъырда этерге кюрешгени, суу алыб келгенлей, аллына чыгыб, челеклерин алыб, кыабхакъ башына дери чыгъаргъаны, кюеу джёнгерле барыб, Къонакъны юйюне алыб келгенлери, биринчи кече, уяла-уяла, кириб келиб: «Сау кел!» – деб накъырда этерге кюрешгени. Бир айлары да озгунчу, Осман, Дауумну суйюб, ызындан айлана келиб, кыуру кыалыб кетген Осман, чабыб, Къонакъны ургъаны, нёгерлери кыан джугу бети кыызара, алыб келиб, кесини, асыры кыоркыгъандан, кёзлери кыарангы этиб, джыгъылыргъа аздан квалгъаны... Аз затмы келеди,

кесинг кече арасында, джукъунг келмей, сагъыш этиб, болгъанны, болмагъанны да эсинге тюшюрюб айланган заманда!

Къабыргъада сынджыр сагъат тик-тик дейди. Кечеге аязыны терезе бла ойнагъаны, ийнекни ынгычхагъаны, башын силкген заманда баш бауу бла илкич бурууну джызылдагъаны Дауумну илгендиредиле. Хар илгеннгени сайын аны илгендирген зат чыкыгъан джанына къарайды. Бир заманда терезе ауузундан киштикча бир зат секириб, юйге тюшгенча кёрюндю да, Дауум къычырыкъ этди. Аны эшитиб, илгениб, Къонакъ:

– Не болуб къалды?! – деб, секириб турду джатхан джеринден.

– Киштик болур дейме, не эсе да кирди юйге терезе бла!

– Кёзюнге-зат кёрюнген болур... – дей, Къонакъ чыракъ джандырыб, тегерекге къарады.

Къараса, стол тюбюне бугъуб, бир гитче мынчакъкёз агъаз балачыкъ къалтырай тура эди. Баям, ол Дауумдан да бек къоркъгъан болур эди. Алайлай Дауум джангыдан къычырыкъ этди – терезе ауузунда уллуракъ киштик кёрюндю да, артха бахча таба секирди.

– Анасы баласына тынгысыз болуб келгенди, – деди да, Къонакъ, ачылыб тургъан терезеге келиб, агъаз баланы къолундан акъырын бошлады.

Андан бери кёб заман озгъанды. Алай ол кечени Дауум бла Къонакъ бир заманда да унутмайдыла. Нек десенг, ол кечеден сора, ауур бола келиб, Дауум тогъуз айдан бир тулпар джашчыкъ табды. Ызы бла экинчисин, ючюнчюсюн да...

Агъазны бу иште къаллай къошумчулугъу болгъанын айтхан къыйынды, алай, нек эсе да, бу келген игиликле агъаз балачыкъгъа ала джан аурутхандан келген сунуб, Дауум бла Къонакъ анга бек разыдыла.

БИЙНЁГЕР

(Музыкальная пьеса)

(Беш актлы музыкалы грама)

ОЮННГА КЪАТЫШХАНЛА

Бийнёгер.

Матай, бийнёгерни атасы.

Тотай, бийнёгерни анасы.

Къайсын.

Умар, бийнёгерни къарындашлары.

Пачахан, къайсынны къатыны.

Кябахан, умарны къатыны.

Чачмахан, бийнёгерни къатыны.

Джюнюс, къубадиыланы джашлары.

Айджаякъ, джюнюсю къатыны.

Акъбащ, джюнюсю атасы.

Гяусар, айджаякъны бла джюнюсю джашчыкълары. Афенди.

Гошту.

Хайыркъыз.

Апсаты.

Байдымат, апсатыны къызы.

Къартла, эллиле, сюрюучюле.

1-чи АКТ 1-чи СУРАТ

Кюз ишни заманы. Узакъда агъач къыйырында дуру ызла; будай, бичен лыпбырла; Черенле. Сахнаны онг джаны табада ындыр басхан джер, бир бичен башлы шатыр, сол джанында бир талай да бичен башлы шатырла. Шатырланы алларында джерге чанчылыб чалгъыла, шатырлагъа сюелиб сенекле, басхала. Танг аласы. У м а р, кеси джангыз сагъышлы олтурубду

У м а р

Бийнөгер а джетген джерде айланады...

Тау элдеде ол кимден да сайламады.

Душманладан къоруулайды аланы,

Джигитликди хар урушха баргъаны...

Къайсын Бийнөгерге бек зарланады...

Бийнөгер да ол затдан абынады...

Уялгъандан, не этерин билмейди,

Алай аны ол джарсыуу иймейди.

Атам Матай эслемейди, къарт болуб,

Башха къайгъы-сагъышы топпа-толу.

Ол зарлыкъны ачыуундан бу арбаз

Толуб къалыб, ачыу – уллу, къууанч – аз.

Менме ишни тюзетирик-онгдурлукъ,

Бу арбазны разылыкъдан толтурлукъ...

Экиси да джаратырыкъ сёзле бла,

Ала джокъда, къарам бла, кёзле бла...

*(Не этерге билмей, башындан тутуб, ары-бери чайкъалады,
сагъыш этеди.)*

Джыртышсала, кёкде тюбөб, эки къуш,

Садакъчыгъа андан да тюшер юлюш!

Гурушхала тохтамаса арада,

Къалай болур, экен, манга, Умаргъа?..

Этерме налатлыкъ, таб болса манга,

Этерме адамлыкъ, таб болса манга...

Онг шатырдан М а т а й чыгъады. Умар сол шатырны арты бла ичине дженгил киреди

М а т а й

(таууш этдирип эснейди, кериледи, чыпчыкь джююлдеген тауушлагъа тынгылай, кёкге къарайды)

Кёкде баргъан толу ай,
Бара-барыб, батар чакъгъа джетгенди,
Джетегейли джети джигит, кёз джума,
Къуу-шуу этген сол джитиге миннгенди...
Джудузлагъа бешик джырны эджиуюн
Чыпчыкь сюрюу терекледен этеди.
Адамланы ишге къобар кёзюую
Атыб келген танг джарыкь бла джетеди...

(Кёб джаншаб, заманны ийиб къойдум дегенча, кёзюу-кёзюу эки джанына да къараб, кеси чыкъгъан шатыргъа айланыб кычырады.)

Ый, бир уян, заман кетди, анасы!
Бери бир чыкь, манга болуш, эт мадар!
Тау башында кюнню туугъан табасы
Ашыгъышлы джарып келед, танг ата!

Т о т а й

(юйден Матайны кычырыгъына чыгъа)
Не болгъанды, не болгъанды, атабыз?

М а т а й

(бир кесек чамланаракъ, гузаба)

Къарайма да, джокъду сизни хатагъыз!
Къайгъырмайсыз джетиб келген ишлеге,
Джокъду сизде заман бла эришген,
Боллукъ ишни азретмейин, создайын,
Ашыкъгъандан, чийлей, джарты къоймайын,
Хар затны да заманында биширген...
Чабчы, къатын, шатыр таба, джашланы
Къобар бери, джукъу басхан башларын...

Т о т а й

(Эри сёлеше тургъан заманда «тебиреди джаншаб» деген бет къанны тутдуруб, къачан бошарын ашыгъыб сакълайды)

Сен сёлешиб бир тебресенг, а киши,
Терсге кетиб, бузуб къояса ишни...

М а т а й
(ачууланьб).

Бусагъатда менме мында эр киши!
Эр сен болсанг, сен айтырса сёзюнгю,
Къатынланы нечик азды тёзюмю!

Т о т а й
(этерик джумушуна ашыгъа)

Хо-хо, джаным, ачууланма, сен – къала!
Бусагъатдан уянадыла ала...

У м а р
Не болгъанды, не дауурду бу, анам?

Т о т а й
(илгениб, артха тура)
Ала эдинг да джюрегими, балам!
Тынчайтмайды, къобугъуз дейди атанг...
(Шатырлагъа ычхынады.)

К ъ а й с ы н
(шатырдан джукъусураб чыгъа)
Не даууурду, не болгъанды, атабыз?

М а т а й
(накъырда эте, къууанаракъ эникелей)
Тынчайтмайды, къобугъуз деб, анагъыз!

К ъ а й с ы н
(гурушха эте)
Гурушханы, урушханны къояргъа,
Ишни къюуб, бу джукъудан тояргъа
Джокъду амал Гезохланы арбазда...
Дауур сёзле, къайгъыла да къоймаздан...

М а т а й
(ачуулу сейирсиниб)
Къалай-къалай? Неле дединг? Айт энтда!
Мени кибик, бу джыл саннга бир джет да...

Умар

(Къайсынны бир джанына тюрте)

Бош затланы гырылдай турады бу,
Кетиб къалмагъанды алкъын джукъусу.

Къайсын

(Умарны айтханын ушатмай)

Нек сугъаса къашыгъынгы сен бери?!
Джокъду бастанг сени мында, кет кери!

Умар

Тохта, бир тын, болмай къалдынг къаугъасыз!
Кюн чыгъады деб ашыкъды атабыз...

Къайсын

Бизни уятхан болуб тюшю-тюню...
Тынчлыкъ берген болмай барад бир кюню ...

Умар

(Матайгъа)

Джукъусурабды да, не да айтыр ол...
Джетдирсенг а мынга, атам бирде къол!

Матай

(Къайсыннга)

Хапарланы къой да, барчы сен ары,
Чалкъы ал да, кюн тийгинчи чал тары.

(Умаргъа.)

Джый сен бери сенеклени, басханы...
Ишлечигиз, озар кибиб башханы.

Къайсын гырылдай, Умар кюле, Матай аланы ызларындан ачыулана кетедиле.

Тотай

(шатырдан чыгъа)

Чыгъыгъыз чыкъ, мычымагъыз, чыгъыгъыз,
Быстырланы букбуларын къагъыгъыз.

(Кеси тургъан шатыргъа кетеди.)

К я б а х а н

(джаулугъун кыса, чыгъады)

Тыбырынг къуруб, къакъгъа эдинг быланы –
Битден толу, ийисли быстырланы!

П а ч а х а н

(дженглерин тюзете, чыгъады)

Къагъыб, джыйыб не табарыкъма мындан?
Алай къалай къутулгъун анабыздан?!

Ч а ч м а х а н

(тюймелерин эте, чыгъады)

Турадыла бизге бары кюлгенлей,
Болалмайбыз къайын анам суйгенлей.

П а ч а х а н

Ашаб-ичиб, этибизден тоймады,
Кече-кюн да бир тынчыкълы къоймады.

К я б а х а н

(шатыргъа кириб кетиб, андан быстырланы бери ата)
Кир чаппала, ма кёрюгюз, быланы...

Ч а ч м а х а н

(быстырланы ызына, ары ата)

Къакъчы кесинг, сую эсенг, аланы...

К я б а х а н

Къакъ дейме да, эринг атыб къоярыкъ!

Ч а ч м а х а н

Нек къояды?! Сени къойсун, къорарыкъ!
Къуруталмай тураса битлеринги!
Менден артыкъ кёргюзчю этгенинги!

К я б а х а н

Битинг-къуртунг джожъ эсе да, ма, сени
Айланады тойдан-тойлагъа эринг...

Ч а ч м а х а н

Джырчыды да, чакъырадыла аны...
Тау эллени джокъ этди душманларын!

П а ч а х а н

Хо бир да, ол болур элле сакълагъан!
Аллах кесиди аланы джокълагъан!
Мал кютюб, юйде турур орнуна,
Айланады, кесин джырчы сундура...

К я б а х а н

(кёкрегин тюе)

Ох, ох, ох! Керилди мени джюрегим...
Ол къыллы къалса эди уа эллерим...
Ол эл сакъларгъа джюрюген сунма сен,
Джюрюйдю ол тойлагъа, бир къыз кёрсе...

Ч а ч м а х а н

Сыйлыды да, чакъырадыла тойгъа...
Чакъырсала, демез эд эринг «огъай».

П а ч а х а н

Тургъанд джюрюб бизни эр да тойлагъа...
Тура туруб, тойдан, заман озгъанлай,
Къайытханды, сыйгъа санап, къойлагъа...

К я б а х а н

Сени эринг суйсе сени, бир сёзсюз,
Джашар эди, тосу болмай, бир сёзсюз...

Ч а ч м а х а н

Болгъа эди кесинги эринг тослу,
Эл ичине сыйынмагъан кир услу!..

К я б а х а н

Тос тутмайды мени эрим аныча,
Джылдан юйде эки кече къалырча!

Ч а ч м а х а н

Сен айтханча, мени келед айтырым,
Кьоймайдыла ансы намысым, сыйым.

П а ч а х а н

Тьфу!
Тюкюрейим сени намыс-сыйынга,
Ол керексиз айтылыб тургъанынга...

Ч а ч м а х а н

Нек болалла ала манга керексиз?!
Бу арбазгъа сыйлы келген менме да,
Барынга да берне берген менме да!..

М а т а й

(ызына къайыта, ачыуланыб)

Не гырылдаду былайда, неди, не?
Къаргъалача, гыр-гыр эте, кериле,
Бир биринги бедишлерге кюреше,
Танг атдырмай, не эсе да юлеше!
Сизни арбазгъа джыйгъан а – мен, джазыкъ,
Не затыгъыз этеди сизге азлыкъ?!

*(Келинлени, кычырыкъ этдире, таягъы бла кзуады,
кеси уа шатыр аллында арыб олтурады.)*

Анда – дауур, мында – дауур! Нек, неге?!
Къор болугъуз барыгъыз Бийнөгегре!

Т о т а й шатырдан таууш этиб чыгъады.

М а т а й

(аны кёрмей, келинледен бири сунуб)
Нек этмейсиз айтханымы сиз мени?

(Тотай болгъанын кёрюб.)

Кыыстаргъа керекди бу келинлени!
Барчы ары, айт энтда келинлеге,
Къарасынла маллагъа, ийнеклеге....

Тотай кетеди.

М а т а й

(солургъа шатыргъа кире, кеси джангыз, Аллахдан тилегенча).

Джашым, джашым, джырчы джашым Бийнѳгер,
Келе бир кир, болуб бизге сѳз нѳгер,
Къырдынг бизни барыбызны тансыкъдан...
(Шатыргъа кириб кетеди.)

2 – ч и С У Р А Т

Кюн тийиб, къыздыра. Биягъы джерде Умар бла Къайсын шатырланы
артларында ашлыкъ суурадыла. Арлакъда ѳгюз сюрген тауушла.
Джамчысы, башлыгъы, ушкогу бла да Бийнѳгер сахнаны сол джанын-
дан, шатырланы артларындан, чыгъады. Къарындашларыны ишлеген-
лерин кѳрюб, шыкъыртсыз джамчысын тешиб, кюрекни алыб, эслетмей,
аланы орталарындан кириб, джырлай, ишлеб тебрейди.

Б и й н ѳ г е р

(хор бла)

Ой, эрирей деген къууатды,
Джарлыгъа берген сууабды.
Джарлыгъа берген – джан ючюн,
Ой, байгъа берген – мал ючюн...

*(Къарнашлары, сейир болуб, заран болмай, анга къошулуб,
джырлайдыла. Болгъан джыр болады, джарыкъдан толады.)*

Ой, байла-бийле – санга къор!
Аны не болгъанын манга сор!
Эрирей бла батсын кюнюбюз,
Эрирей бла атсын кюнюбюз!
Эрирей айтылыр эл бла,
Кире суутхун джел бла...

М а т а й

(къууаныб, чыгъа)

Келиб турады да Бийнѳгер джашым,
Босагъада сагъынылгъанлай башынг...

(Джашын кзучакълайды.)

Къалайд халынг, джарасызмыса, къансыз?
Къазауатха кирген болмайды ансыз...

Б и й н ё г е р
Джокъду мени сиз кыйналыр бир хатам.

Т о т а й
(къууаныб, чыгъа)
Къалыб кете эдинг да кёбге, балам!
(Бийнёгерни къучакълайды.)

К я б а х а н
(уяларакъ чыгъа)
Сау кел, а джаш, къалай келиб къалдың сен?!

Б и й н ё г е р
Сау бол, келин, турамысыз сау-эсен?

П а ч а х а н
Кёб сакълатдың бу джол, джашчыкъ, кесинги...

Ч а ч м а х а н къууаныб, кенгден къарайды.

М а т а й
Айтчы, джашым, бизге бир хапарынгы,
Къурутубму келесиз хаталыны?

Б и й н ё г е р
Этдик элге экинчиде кирмезча,
Бери келиб, бизге оноу этмезча...

У м а р
Къалай-къалай? Къалай дединг, Бийнёгер?
Кёбмю эди анда тийишли нёгер?

Б и й н ё г е р
Ишде къалыб асламы, адамларым,
Бир кёб болду бу джолну сынагъаным.
Джыйыным бла тебреген эдик болуб
Хаталыны ызындан, дертден толуб.

Джетген эдик аны Шхайты бузунда,
Болгъан эди атыу-чабыу кызыула...
Тутулгъанланы ызына келтирдик,
Хаталыны баш сюегин джибердик
Атасына, бир кёрсюн деб болгъанын,
Эге сала бу ишлерин кюярын.

М а т а й

Кюруда былайды сени хапарынг –
Кюле, ойнай, бизге джарашдыргъанынг.

Т о т а й

Алайды, атабыз, алайды джашынг,
Нени да айтады ол, джабыб башын ...

Б и й н ё г е р

Айтыб муну, неси барды айтыры,
Бирни айтыб турурча къайытарыб.
Эй, туругъуз, ишни кюлгъа алайыкъ ...

М а т а й

Огъай, огъай, кел солургъа барайыкъ.
(Чачмаханнг.)
Кирчи, келин, сен юйге, джер эт джашха.

Чачмахан кетеди.

П а ч а х а н

(Кябаханнга эшитдире)

Не уа табар эдинг сен бир сёз башха!
Ол солусун, биз ишлейик, биз – ташла!

К я б а х а н

(Пачаханнга эшитдире)

Талауму тиерикди, ишлербиз биз!
Тауусулгъунчугъа тюнкюлерибиз!

Умар

Тыныгъыз бир, аман гяур кьаргъала!
Къарачы сен, къарачы сен былагъа!

Матай

Барыгъыз да, болушугъуз бир затха,
Бюгюнюгюз къайытыб келмез артха.

(Бийнөгерге.)

Кел, Бийнөгер, бир джукъ къаб да, бир солу,
Букъусун да къакъ бу къазауат джолну.

Бийнөгер

Огъай, атам, айыб этме сен манга,
Къайда заман манга джатыб турургъа?!
Заманыбыз бош кетмесин, ишлейик,
Ташдан сыгъыб суу чыгъара билейик.

Матай

Сен, былача, атанг бла даулашма...
Ол айтхандан бир заманда да къачма...

Атасы Бийнөгерни алыб кетеди. Къайсын къайытады.

Умар

(кетгенлени ызларындан къараб туруб).

Джукъ сездингми, Къайсын, сен былайчыкъда?
Айтчы манга бир, кърнашым, ачыкъдын?

Къайсын

(өрге къобуб, кюрекни ала)

Да не сезери барды, Умар, аны?
Атабызны Бийнөгер бла джаны...

Умар

(къобуб, кюрекни алыб, сууура)

Алкъын мылыды бу, тейри, мылыды,
Ууалса уа, джел сууурмаз тылыды.
Баса-баса турсакъ, дженгил ууалыр,
Алай андан бизге не хата-хайыр?!

Къ а й с ы н

(сагъышлы)

Мылылыкъда джокъ эди уллу хата,
Джел хадауус урмайды аны тартар...

У м а р

(Къайсыннга хыйла къарай)

Алыкъа эртдеди джелле уругъа,
Сёзюм джокъду, къыйынды сууурругъа.

Къ а й с ы н

(сууургъанын тохтата)

Келчи, алан, бир суусабчыкъ тартайыкъ –
Ишчи джелни – шохубузну сакълайыкъ.

Экиси да салкъыннга олтурадыла.

У м а р

«Ишчи джелни – шохубузну сакълайыкъ ...»
Бек таб айтдынг, Къайсын, тейри, алайын...

Къ а й с ы н

(махтанаракъ)

Хатасы болгъан кибик, Умар, джелни,
Хайыры да кёб болады, ма, терге...

У м а р

Болушур адамыбыз бола тура,
Биз а джелни излейбиз болушлукъгъа ...

Къ а й с ы н

Къалай алай? Не айтаса, не дейсе?

У м а р

Бизни бла юйде туруб ишлесе,
Не хата болур эди Бийнёгерге?..

Къ а й с ы н

Халкъгъа джарайд, ол да ишди, керекди.

У м а р

Сора ол да бюгюлмезлик терекди!
Аны кыяллы кыялыб кыалса халкыбыз...
Анга дери кыалай эди халыбыз?
Ёмюрледен бери келген таулу халкы
Андан сураб джашаймыды амал-хакъ?!
Мени этген акылыма кыарасанг,
Аны тюзге, кеп-кертиге санасанг,
Боллукъ эди, айланмаса Бийнёгер,
Тутуб кеси кибиб бир кыауум нёгер,
Ары-бери да сыйынмай, сугъулуб,
Пачахан айтханлай, кесин деу сунуб...
Ол этгенни ким да этер, керекде.
Не уа кыарачы сен бу телиликге.
Хоншу элге джау чабды деб, ат сойду,
Хоншу кыошну джау сюрдю деб, иш кыойду...
Мени сартын, бу ишледен джокъ хайыр,
Кыайсын, терсни-тюзню сен кесинг айыр ...

Къ а й с ы н

Бош кыарайса сен алай Бийнёгерге,
Джокъду бизде кыарыу алайды дерге.
Андача джигитлик сенде, менде джокъ,
Экибиз да суутмабыз келген окъ...
Кыыйын болса иште-кючде бир кюнде,
Кюсейбиз биз Бийнёгерни кёрюрге,
Сакылайбыз биз аны келиб джырларын,
Ишге кёре джыр джюгерин, тагыарын...

У м а р

Джырла джырлай, ат ойната, кыабыныр
Андан сора бир адаммы табылыр...
Иш кыуру анда да тюлдю, Кыайсын, хау...
Атабызгъа айтама мен бюгюн дау.
Нек болгъанды бизге ол быллай бир тик?
Ким болур аны сагышларын биллик?

Къ а й с ы н

Нек къадалгъан болур бизге къарт Матай?
Сер болупму къалгъанды ол, кѣб джашай?

У м а р

Огъай, тейри, сер болургъа кѣб анга...
Серлик джетер бизге андан да алгъа...

Къ а й с ы н

(гыбытдан агъач аякъгъа айран кѣуя)
Хо-хо бир да, сен айтханча уа болмаз...

У м а р

Къараб бир тур, ол бизни сабыр къоймаз.
Сер болгъунчу кеси, бизни сер этер,
Мюлкден-джерден юлюш бермейин кетер...

Къ а й с ы н

(илгенцирек)

Неле дединг? Неле дединг? Ачыкъ айт!
Алыкъына атабыз тѣююдю сант!

У м а р

(ѳрге къоба)

Сен билмезлик зат да айтмам былайда,
Болгъан ишге кесинг шагъатса, къара.

Къ а й с ы н

Таб, болса да сен айтханча, биз къалай...

У м а р

(ары-бери къарай)

Былайлагъа адам келиб, тынгылар...

Къ а й с ы н

(ары-бери къарай)

Не айтырынг келеди? Сен бол ачыкъ.

У м а р

Шеклилигим барды бир кесек, азчыкъ...
Барды мени санга айтыр бир сёзюм,
Къалмагъанды, аны айтмайын, тёзюм...
Келчи, былай арлакчыкъгъа барайыкъ,
Тёгерекге-башха эслеб къарайыкъ...

Къ а й с ы н

(аны ызындан тебиреб)

Керек эсе, айтмазма мен огъай деб,
Къарнаш къарнаш айтханны этген – адеб...

Экиси да кетедиле

К я б а х а н

(тёрт джанына къарай, чыгъады)

Къуяйым да кесиме бу къапчыкъдан,
Адам-зат келиб къалгъынчы, суусабдан,
Кюйюб барама, бир кесек тогъуюм,
Сора былайчыкъда чёгюб, солуюм...

Кябахан гыбытдан айран къуюб, ичерге тебрегенлей, афенди келеди.

А ф е н д и

(шатыр артындан чыгъа)

Кюнюнг ахшы болсун, ариу Кябахан!
Танг джудузгъа, джангы айгъа ушагъан!

К я б а х а н

(ёрге къоба)

Сау бол, афенди! Сен да кёр ахшылыкъ!
Сени уа бери не зат аджашдырды?

А ф е н д и

(олтура)

Бир суусаб ичирсенг а, къызгъанмай сен,
Турамыса, джан туккулум, сау-эсен?

К я б а х а н

Къызгъаныб, несин къызгъанникъма муну –
Къош айраннга къошулгъан шаудан сууну?!

(Афендиге суусаб аягъын береди.)

А ф е н д и

(айранны тогъуб)

Ох, ох, ох! Таулула суйген къош айран,
Келгенди бу саугъа болуб Аллахдан!

(Аякъны бир джанына сала)

Не эте турасыз, джаным, Кябахан?

Ким барды арбазда эр киши атха?

К я б а х а н

Атабыз бла кичи джашы юйдеди,

Экиси уа мында иш юсюндеди.

А ф е н д и

Бийнегер а къайытдымы къуугъундан?

Не билесе аны айланыундан?

К я б а х а н

Къайытханды, келиб бизге былайда,

Джарыкъ этиб кетгенди, айтыб джырла...

А ф е н д и

(бир джанына)

Ол джырлары къачан тохтарла аны?!...

(Кябаханнга.)

Болгъан эди зикир айтыр заманы.

Джырла аны ахшылыкъгъа элтмезле,

Къыямат кюн бетин джарыкъ этмезле...

Мени юсюмденми джырлай эди ол?

Джаныма бир бек тийген эди о джол...

К я б а х а н

(бир джанына)

Сенде уа джюрек тамыргъа джетгенди!

Аны уа иги окъуна этгенди!
Эрикгенбиз сени ётдюре төрге!
(Афендиге эшитдириб.)
«Эрирейни» джырлады, ишге кёре...

А ф е н д и
(ёрге кьоба)

Масхаралаб, кьоймайды мен джазыкъны...
Ислам динни билмегенден, базыныб...

К я б а х а н
Нек кьобаса? Солу энтда бир кесек...

А ф е н д и
Солур эдим, бош, солургъа деб келсем...
Кете барсам болур манга да энди...
Къазауатдан джырчы къайтыб келгенди...

Афенди кетеди.

К я б а х а н
(гыбытдан кесине айран кзуя)

Къатын маталлы, санга уа джыр этмей...
Былайлада тура болурму кетмей?!
(Башын созуб къарайды.)

Оюм этиб, сагъыш этиб, къарасам.
Бийнёгерни иги ишлери аслам...
Джырлай билген тезалырмы тынгылаб,
Сен джазыкъны бу халынгы ангылаб?..

Кябахан айранны ичерге тебрегенлей, Хайыркъыз киреди.

Х а й ы р к ь ы з
(айран аякъны Кябахандан сыйыра)

Кюйдюм, бишдим, ичим къайнаб, ёлеме,
Былай бир тут, бу кьош айран кёреме!

Арытханма аягъымы, кьолуму,
Муну тогъуб, бир кесекчик солуюм...
(*Айранны ичеди.*)

К я б а х а н
(*ачыулу къарай*)

Къайдан чыкъдынг сен а бери, Хайыркъыз?
Ишсиз-кючсюз нек салгъанса бери ыз?

Х а й ы р к ь ы з
Ох, ох, ох!
Сууудум! Джаным-тиним – таулу айран,
Бютюнда, сиздеча, кьумалы малдан...
Мени кьой да тынч турмагъа былайда,
Сюе эсенг, кесинг да тур айлана...

К я б а х а н
Ол дегенинг?! Айлан кесинг терсине!
Сыйны-сырны излемеген кесине!
Тилинг байланыб да, ачылмай турлукъ...
Сенсе да ауруб, тартыб, кьарны бурлукъ!

Х а й ы р к ь ы з
(*эки кьолун джан сюеклерине салыб*)
Кесинги байлансын тилинг а, худжу!
Къайда болса айланган угу-джугу!
Нек байланыргъа керек эди тилим?
Кёб кере этгенди ол санга тигим –
Ол тюлмюдю аджалладан сакълагъан?
Керек джерде ариу айтыб, акълагъан?
Кёрсем эди, санга джетиб кыйынлыкъ,
Ёлгенинге сау джамагъат джыйыллыкъ!..

К я б а х а н
Келмей къалгъан сен окъу бол, керахат!
Сенде уа бар кёреме да, турма, айт!

Х а й ы р к ы з
Санга айтыб не этеме, суубыдыр?!

К я б а х а н
Нек айтмайса айтычунгу, тил гыр-гыр!..

Х а й ы р к ы з
Джюнню джунден айырмагъан, телика,
Кимге кётюре болурса сен кака?
Сыйсыз къртурлу, кюлсырт, сора... къарабет...

К я б а х а н
Къаратон, сууджилик сен а, айыб эт...

Х а й ы р к ы з
Сен а, Кябахан, къуусюек, чыгыртюк!
Химилкёз, джукъаарт, сёзюнг – ётюрюк!
Эфендини тос къатыны, тур алай,
Ол къатын кёллюню аллына къарай!

Хайыркъыз кетеди. Кябахан, не этерге, не айтыргъа билмей, ары-бери чабады, не эсе да излейди. Сора, аякъны ашыгъыб алыб, айран къуюб, ичерге тебирейди. Г о ш т у киреди.

К я б а х а н
(Хайыркъызны ачыуун андан ала)
Узунтил, тели, сыйсыз, къртурлу, кюлсырт!

Г о ш т у
Ол дегенинг?! Манга бир айт айыртыб ...

К я б а х а н
Къарабет, къаратон, къара химилкёз!
Джигит эсенг, айтчы манга энди сёз!

Г о ш т у
Къара мынга! Не хадагъа этейим?
Башымы алыб, мен къайры кетейим?!

К я б а х а н

Не айланасыз, сюрюб бири биринги?!
Излейми келгенсе сен кёлеккенги?

Г о ш т у

(не айтыргъа билмей, айран аякъны сыйыра).
Не болгъанды, нек къаргъайса сен мени?
Алай ауурму кёрюндю келгеним?
Къаргъалып турлукъ сени юйюнг-башынг!..
Ёксюз къаллыкъ сенсизлей къызынг-джашынг!
Юйю къуруб, эшиклери джабыллыкъ,
Аман джерде аман бла табыллыкъ!
Юрюлюрюк отджагъада насыбы...
Бир кёб боллукъ, бошалмазлыкъ джарсыуу...
Тюшюмдегин къолум бла тутайым!..
Кюйюб кетдим, кесими сууутайым.
(Айран ичеди.)

К я б а х а н

(бир кесек сабыр болуб)

Не кёргенсе, Гошту, джаным, тюшюнде?

Г о ш т у

(айран ичиб бошаб, кесине)

Башладымы соруу эте, кючсюне?!

(Кябаханнга эшитдире.)

Ох, ох! Бишиб къала эдим иссиден...

(Бир кесек сабыр болуб.)

Тюшюмде мен аман затла кёргенме,

Аны ючюн чабыб бери келгенме.

Сизни ючюн заманымы бёлгенме.

Къайда болур Тотай джазыкъ, айтайым...

К я б а х а н

Бусагъат мен аны да чакъырайым.

Анга да айтырса, манга алгъа айт...

Нек эсе да, кюн къыздырыб, болдум сант...

Г о ш т у

Юйюгюзге мен от тюшюб кѳргенме.
Умар ичинде болгъанын билеме...
Бийнѳгер да арлакчыкъда джыр сарнай,
Айландыгъыз барыгъыз да, кюл къармай...
Раубазыны этмесегиз сиз разы,
Барыгъыз да болурсуз бирден джазыкъ.
Кетерикгиз дуниядан тюб болуб,
Джерни башын, кюнюн, джулдузун къюуб...

К я б а х а н

(башын тюе)

Ой, мен джарлы, мен хариб, не этейим?
Бу джашаудан къалай ары кетейим?!

Г о ш т у

Хай-хай-хай-хай, алай къалай айтаса?
Кертиси бла, бюгюн бир бек сантлыса?
Раубазы, сизге чамланса, къурамаз,
Къурманлыкъны алыргъа да унамаз...

П а ч а х а н

(ачыуланыб кире)

Хы-хы, хариб, сен, ишлемей, салкъында,
Ашар-ичер къайда болса да, анда...
Джокъду мени кетеригим былайдан...
Ишлеу эсе, бирге ишлеб джашайыкъ,
Ашау эсе, бирге келиб ашайыкъ...
(Олтуруб, джаулугъун тешиб, къысады.)

К я б а х а н

Уллу келин, нек этесе аллайла?
Не болгъанын билемисе былайда?

П а ч а х а н

Этеринги этиб бошаб сен мында,
Неле айта тураса, къара мынга?!

К я б а х а н

Огъай, джаным, огъай, джаным, кьой, кьой, кьой,
Бизге боллукъ болуб турады, ой-ой!
Гошту бийче тюшюн айта келгенди,
Къан джауады юйюбюзге дегенди...

П а ч а х а н

Не кѳргенсе, Гошту, айтчы тюшюнгде,
Муну къалтыратхан, Аллах ючюннге?

Г о ш т у

Юйюбюзге мен от тюшюб кѳргенме.
Умар ичинде болгъанын билеме...
Бийнѳгер да арлакъчыкъда джыр сарнай,
Айландыгъыз барыгъыз да, кюл къармай...
Раубазыны этмесегиз сиз разы,
Барыгъыз да болурсуз бирден джазыкъ.
Кетериксиз дуниядан тюб болуб,
Джашауну – игини, аманны кьоюб...

П а ч а х а н

(ѳрге кьоба)

Оу, мен джарлы, мен хариб да, мен джазыкъ...
Келчигиз бир, анабызгъа айтайыкъ...

Ючюсю да чабышыб кетедиле. Сахнагъа къарт киши чыгъады. Ары-бери
къарай келиб, эй деб, таууш этеди. Ол тауушха Матай чыгъады.

К ѳ а р т

Кьолайлы болсун ишигиз, деу Матай!

М а т а й

Джууукъ бол, сау бол! Ичкери солуу ал...

К ѳ а р т

Ашыгъышды ишим, солуй турургъа...

М а т а й

Не болгъанды, не чурум ашыгъыргъа?

Къ а р т

Бийнөгерни келген хапарын билиб,
Мени бери келечи этиб ийиб,
Эл ичинде къартларыбыз сагъышда
Сакълайдыла Бийнөгерни ныгъышда.

М а т а й

(кеси кесине)

Тынчлыкъ джожьду Бийнөгерни санына...
Къурман болсун аны джырчы джанына!

(Къартха.)

Олтур былай, тынчай бу салкъын джерде...
Бийнөгерни уятайым мен сеннге.

Къарт олтурады, Матай кетеди.

Къ а р т

Джырла джырлаб, иште-кючде ол бизни
Джарыкъ эте турады эсибизни.
Къылыч алыб къолларына, ол бизни
Сакълайды душманладан элибизни.
Той-оюнда Бийнөгерсиз кюн тиймез,
Кюн тийсе да, тыкъыл болур да, иймез
Кюн джарыкъны ичибизге ойнаргъа,
Къаныбызны ариу, дженгил къайнаргъа.
Бийнөгерден эрикмеклик къачады, –
Джарыкълыкны юсюбюзге чачады.
Насыб тюлмюд быллай джаш элибизге!
Джарыкъ хапар айтыр ол, келиб, бизге.

Б и й н ө г е р алгъа, ызындан М а т а й сахнагъа чыгъадыла.

Б и й н ө г е р

Хош келигиз, атам, юйге киригиз!
Сыйланыгъыз кириб, суусаб ичигиз.

Къ а р т

Сау бол, сау бол, джигит туугъан Бийнөгер!
Келечиге, айыб этме, бир сөз бер.

Б и й н ё г е р
Айт, айт, атам, Аллах айыб этмесин,
Ол шарайыб Къарачайгъа джетмесин.

К ъ а р т
Сени бери келгенинги эшитиб,
Хапар айтсын джигитликден келиб деб,
Тилейдиле ныгъыш толу акъбаш къарт,
Къазауатдан алагъа бир хапар айт.

Бийнёгер къалай этейим деген муратда Матайгъа къарайды.

М а т а й
Элли къартланы сакълатма да, тебре,
Айтдырма бу затны экинчи кере.

Б и й н ё г е р
(шатыргъа кириб чыгъа)
Келигиз, тебрейик, чыгъайыкъ джолгъа,
Къарт айтханны керекбиз толтурургъа.

Къарт, Матай эм Бийнёгер чыгъып кетедиле.
У м а р алда, Къ а й с ы н аны ызындан сахнада кёрюнедиле.

У м а р
Ма, биягъыла, бир-бирни табханлай,
Барадыла, тойгъа чакъырылгъанлай.

К ъ а й с ы н
Къайда? Къайры дейсе?

У м а р
Майна, къара, кёр.
Бу джетмеген джокъду не эниш, не ёр...

К ъ а й с ы н
(бузулуб)
Алдагъаннга ушайды ол айтханынг...
Къарайма да, Бийнёгер къайытханлы...

У м а р

Огъай, Къайсын. Мен болалмам алдаргъа.
Келмез къолумдан адетни малтаргъа.
Алай этер адамланы такъыры...
Къарт Матайны мен айтханчад акъылы...

Къ а й с ы н

Къалай этер къарт адам ол затланы,
Бизге сормай, кеси джангыз кёл алыб?..

У м а р

Илеш тана эки ана эмеди,
Туура затны кёзю болгъан кёреди.
Кука джырчы кирибди джюрегине,
Къарачы аны бла джюрюгенине!
Ол этдирмез къарт Матайгъа зат болмаз,
Ийнан, Къайсын, Матай бизге чёб къоймаз...

Къ а й с ы н

Алай эсе... не этейик энди биз?

У м а р

Энди бизни джангызды этерибиз...

Къ а й с ы н

Неди? Айтчы, айта кирчи, къарнашым...

У м а р

Бийнёгерди да туудургъан даулашны...
Бийнёгерден бир джанлыла болургъа,
Кесибизни, юйюбюзню къорургъа
Керекбиз биз, Къайсын, аны эсде тут!

Къ а й с ы н

Болурламы ол экиси алай джут?!
Айырылсакъ, айыб болур сау элден...
Бизге не дер ол затны кёзю кёрген?

У м а р

Бара-барса, унутулур ол айыб,
Джыгъылмасакъ, керекли ишден тайыб...

К ъ а й с ы н

Унамаса Бийнөгер, не этербиз?

У м а р

Къаты болсакъ, биз ол кюннге джетербиз.
Хапар-таурух туман кибики эрирле,
Танг атханда джукъу кибики кетерле.
Бийнөгерге унатырма мен аны...

К ъ а й с ы н

Къыйналлыкъды, алай болмаса, джаным...
Аллай тукъум ачы сөзле бардыла,
Көк да, джер да ала ючюн тардыла,
Мени тели башыма бютеуюнлей
Келедиле, хайда, турма дегенлей...
Аланы сен сагъынсанг, джюрегими
Бютюн да терк болады эригени...

У м а р

Бийнөгерге болуб турсакъ биз къулла,
Аны излейдиле экиси ала ...

К ъ а й с ы н

Огъай, огъай, мен, ёлсем да, унамам
Мал кютюб, анга къул болуб туралмам.

У м а р

Бийнөгер да тюлдю алай хатерсиз,
Ол затлагъа эс бурмазча адебсиз.
Ол ангылар, биз айтханны айырыр...
Атабыз да айтханындан къайытыр...

К ъ а й с ы н

Алай эсе табы, джокъду огъайым,
Бар да, сөлеш Бийнөгерге...

Умар

Айтайым.

Ишни табы, Къайсын, анга келеди,
Ол хар нени бизден иги биледи ...

Умар кетеди.

Къайсын

(не этерге билмей, саггышылы болуб турады)

Нек турама былай этиб мен мында?
Нек тѳеземе мен быллай артыккылыкъга?
Тѳзеклигим манга гырджын къабдырмаз,
Ач болгъан кюн кереклими табдырмаз.
Боллукъ бирди джашауда, бирт да бирди,
Бир кюн туууп, ѳлмезлик, айтчы, кимди?..
Ары барыб, ѳлюрмеми? Къалырма!
Не болса да, юлюшюмю алырма.

(Къызыб кетеди.)

2-чи АКТ

1-чи СУРАТ

Ныгъыш. Сахнаны эки джанындан эки эски топракъбаш юйню аллы.
Арт джанында къабакъ эшикле, хуна, хунадан ары – орам, андан ары –
эл, мийик къарлы таула, агъачлы ауузла. Онг джанында юйню аллын-
да джабма тубюнде къартла. Аланы биргелерине, тырхыкга олтуруб,
афенди, Матай. Бийнѳгер аланы аллырында сюелиб турады.

Къартла

Аллах, Аллах, келди джигит Бийнѳгер...

Афенди

Тутуб, алыб келсе эди Бийнѳгер
Душманладан къауумун бери, ѳрге...

Бийнѳгер

Сюрюб келир ючюн аланы андан,
Керекди ол зат да келирге къолдан –

Къарыу керек эди, керек эди кюч...
Биз а бола эдик сау джыйында юч...

А ф е н д и

Эшда, эшда, ай юйюнге, Бийнөгер!
Азмы эди санга согъушда нөгер?!
Джокъму эди адамларынг джетерча,
Аланы къауумун тутмакъ этерча?!

Б и й н ө г е р

Кёб болса уа адамым мени анда,
Келтирир эдим сизге тутмакъ саугъа...

А ф е н д и

Мен керекли тюлме аллай саугъагъа,
Кюрешмейме харам къанла дауларгъа.
Сау бол, джигит, айта эдим, Бийнөгер,
Халкъ къолу бла дерт джетдирир дегенден.
Шеригъат излегенча, урулагъа
Керек эди малгъунланы къуяргъа...

Б и й н ө г е р

(масхараб)

Сен джаш болсанг, этер эдинг нөгерлик,
Джетишген кюн сермешге таукел кирлик!

А ф е н д и

Хазыр эдим сизни бла тебрерге,
Къазауатха, согъушха да кирирге...

Б и й н ө г е р

(хиликке эте)

Соруб-сураб, сени киши табмады,
Излеменген тешигибиз къалмады,
Аны ючюн джортууулгъа алмадыкъ.
Сени аллыбызгъа сюеб бармадыкъ...
Тиширыу этек тубледен сора, биз
Къармамагъан болмады бир джерибиз.

Къартланы сыйлары тѣппемде мени,
Сен а джигитлерисе джигитлени...

А ф е н д и
(ачы болуб)

Бу сѣзлени къалай айтдынг, уялмай?!
Къоймазса сен джюрегими къыйнамай!

Б и й н ё г е р

Уялыргъа болур эдим мен керек,
Алай бу иш кеппе-кертиди десек...

М а т а й
(Бийнѳгерге)

Уял, бир тын, тамадала къатында!
Бош айтама мен джигит деб атынга!

Б и й н ё г е р

Кечерлерин тилейме мен къартланы,
Сагъыннганым ючюн быллай затланы ...

К њ а р т

Къойдукъ, къойдукъ ол затланы, айт хапар,
Душманла бла согъушдан, къазауатдан.
Джокъду хата, тутуб алыб, аланы
Элге алыб келмегенде. Джауланы
Иги эди анда къырыб келгенинг,
Бери урдурмагъанынг ийислерин.
Сен этгенни биз этгеннге санайбыз,
Санга, махтау, алгъыш эте, къарайбыз.

К њ а р т л а д а н б и р и

Аперим, машалла, джигит Бийнѳгер...

(Ёрге къобуб, къолун тутта.)

Сау бол, джашаулу бол, ѳтгюр Бийнѳгер...
Элибизни сен ачыудан къутхардынг,
Джашаб турур ѳмюрлеге деу атынг!

Къартла, Бийнегерни кьолун тута, кетедиле. Афенди кьолун Бийнегерге суймей узатады. Матай аланы ашыра чыгъады. Бийнегер, сагъышлы болуб, аланы ызларындан къарайды.

2-чи СУРАТ

Матайны арбазы. Чачмахан тырхыкда боза аякъланы джыя турады.
Арбазгъа Бийнегер киреди.

Чачмахан

Иче-иче, бошадыла болгъанны,
Алагъа дебми этгенем бозаны?!

Бийнегер

Нек кьоймайса керексиз тырманынгы,
Кимге асырайса, айт, болгъанынгы?

Чачмахан

Нек кьояма, кьоюб мен а сёзюмю?!
Къысыбмы джюрююм эки кёзюмю?
Къойсанг а сен тос джюрюб айланнганны?
Дагъыда сенми этесе тырманны?
Не къамамай, не уялмай, бездирдинг,
Не бир да болмагъан эрледен эдинг...

Бийнегер

Не тос къайгъыды бу, кече, кюн кьоймай?!
Къалдын да бир мени къанымдан тоймай...

Чачмахан

Огъаймы дериксе керти сёзюме?
Ненча адам тутду аны кёзюме!
Тосунг барды демеген джокъду элде,
Андан тураса бери кете-келе ...
Джокъ эсе тосунг, мал кют да, тур юйде,
Къарнашларын, атанг джашагъан кюуде.
Нек айланаса сугъулуб джер-джерге?
Табамыса, не, алай-былай дерге?

Бийнөгер ачуланыб къарайды. Чачмахан айтырын айта кетеди.

Б и й н ө г е р

(юйге кириб кетген къатыныны ызындан къарай)

Антсызма мен, санга ачыугъа, къатын,
Табмасам кесинг айтханча тос къатын –
Дунияда джаратылыб болмагъан,
Бир адамны сансызлайын къоймагъан...
(Сагъышлы болуб, ары-бери бара.)

Безгенме мен джырымдан, кесимден да,
Кетер эдим къачыб экисинден да,
Кеталсам, айырыб джырны юсюмден,
Айтылгъан атымы халкъны эсинден...
Джырым – мени джюрегими джашаууд,
Тынч турмагъан акъылымы ашаууд,
Мен кьутурсам, джюрегими джашауу –
Джырым тохтар, тохтар ангны ашауу.
Келмейд мени къарыуумдан экисин
Айырыргъа бир-биринден, терк кесиб.
Халкъ эсинден кетермейди джырымы,
Унутмайын, ёсдюреди сырымы...
Сабийгеча къарайла анам-атам,
Иги затларын бютеу манга атай...
Къарнашларым суймейдиле бири да,
Андан къууанмайма, келсем бери да.
Кенгнге кетсем, мен ызыма къарайма...
Къайтыб келсем, кетерими марайма...
Джюрегими кемирелле ачуула,
Киши кёрмез узакъ джерге къачыуда...
Келедиле тюрлю затла эсиме...
Джер табмайма тынчайыргъа кесиме...

М а т а й киреди. Бийнөгер, аны эслеб, сёзюн тохтатады.

М а т а й

(Бийнөгерни къатына келе)

Къалайды, Бийнөгер, кефинг-къолайынг?
Манга да айт, мен да хапар сорайым.

Б и й н ё г е р

Джокъду джарсыб айтыр кибик бир хатам...
Мен – юйюмде, къатымда – атам-анам!
Уугъа чыкъсам, энди олду кереги,
Сен да тюлсе, атам, темир береги...

М а т а й

Хо, къайгырмаз, къачмаз уучулукъ сенден...
Тынч туююлдю къазауатдан сау келген...

Б и й н ё г е р

Уугъа тебирерге эди муратым,
Иерлениб хазырды барлыкъ атым.

М а т а й

Алай эсе, тыймам сени бошуна,
Бар сора, бар Апсатыны къошуна.

Бийнёгер, анасы-атасы бла саламлашыб, кетеди.

3 – ч ю С У Р А Т

Ингир ала. Биягъы Матайны арбазы. Б и й н ё г е р киреди.

Б и й н ё г е р

Эй, бармыды мында джолгъа къарагъан,
Келеди деб, уучу джашны марагъан?

Юйден М а т а й, аны ызындан Т о т а й чыгъадыла.

Т о т а й

Келиб къалдынг да, кёзюмю джарыгъы?
Ариу балам, ауазынгдан таныдым!

М а т а й

Толтурдуму къарт Апсаты саугъадан?
Не келтирдинг, джашым, бизге тауладан?

Б и й н ё г е р

Бир джугьутур, эки да буу – таулада
Апсаты берген огьурлу саугьала.

М а т а й

Кьайдадыла бууларынг, джугьутурунг?
(*Тотайгьа айланыб.*)

Неди, кьатын, сени былай турууунг?!
Чакьыр, марджа, келинлени, джашланы,
Этелмесенг да сен андан башханы...

Б и й н ё г е р

Джолда келе, эки буудан бирисин
Кьошчулагьа учагьа бердим кесим...
Экинчисин а агьач теренинде
Ийнан, атам, быкьыгьа кергениме.
Юй артында тынчаяды джабмада
Тогьайбаш джугьутур – санга саугьагьа!

М а т а й

Кьайда? Келчи, джашым, бир кьргюзт!..
(*Джабмагьа тебирейдиле.*)

Джугьутур тьуйюлдю бу – бешли ёгюз!
Не уллу затды! Кьара-кьара сен мынга,
Кьалай аудургьанса муну, таланнга?!

У м а р

(*арбазгьа кире*)

Не таб болду, ары озуб кетдиле,
Былайлагьа мени эркин этдиле!

М а т а й, бир кьолуна буу баш, бир кьолуна джугьутур баш алыб,
чыгьады.

М а т а й

Апсатыны саугьасыдыла была,
Энди, джашым, мен айтханнга тынгьла.

Бу башланы, кьурутуб, кьонакь юйде
Джарарыкьды тагьаргьа темир чюйге.

(Умарны кьрюб.)

Иги болду былай келиб кьалгьанынг,
Санга кьойдум союб, тери алгьанны.
Турма, ал да джугьутурну терисин,
Санын туура, анга устаса кесинг.

У м а р

Джугьутурму келтиргенди Бийнёгер?

М а т а й

(башланы кьргюзте)

Келтирмей а! Сейир этерча кьрген!
Кьарачы сен бу башлагьа, былагьа!
Кьояргьа джарамаз соймай тамблагьа...

Матай, башланы да алыб, джабма таба кетеди.

У м а р

Сакьлаб турдум кьарнашымы кьайтырын...

(Бийнёгерге.)

Мени санга бар эди бир айтырым ...

Б и й н ё г е р

Не айтырынг барды, айт, тынгылайым.

У м а р

(мангылайын сюрте)

Терлегенди кьызыуда мангылайым.
Кьайсын, дейме, этдиреди бек кьайгьы...
Чамланыучу башы акьылдан тайды!
Юй ачытыр оюмланы джыяды,
Ала бла кьартланы да кьыйнайды...

Б и й н ё г е р

Не болгьанды? Не болгьанын ангылат,
Башыма кирмейди, былайды деб зат.

Умар

Не боллукъду болуб а, джукъ да огъай,
Айланады, дейме, къартланы къыйнай...

Бийнегер

Не бла къыйнайды Къайсын къартланы?
Неди, Умар, сени манга айтханынг?!

Умар

Сылтау этиб айланнганынгы сени,
Башха болайыкъ, джунчутмай бир бирни
Деб, Къайсын ол оюмланы тутханды,
Эки аягъыбызны бир уюкъгъа сукъгъанды.

Бийнегер

Алай къалай тюшгенди да эсине?
Нек этеди мени сылтау кесине?

Умар

Сен ишлемей, айланыб тураса деб,
Кесинге уа мюлк-зат да сурайса деб...

Бийнегер

Ол да тюздю, бошамайма ишлерге,
Кюрешеме джуртубузну кючлерге.
Аны ючюн деб, адетни бузаргъа
Къалай джарар Гезохланы арбазда?

Умар

Мен айтхан да олду, тейри, ийнансанг,
Къалай джарар чюре ишни башласанг?!
Айыртыргъа кюрешгенме анга да...
Алай... не да айт терсине тартханнга...
Танг атханлы, бу эртденни аяусуз...
Сен да бир айт, эслеб, тынч, сабыр, даусуз.

Б и й н ё г е р

(къайгъылы болуб)

Болсун, болсун, мен да айтырма анга,
Тынгыласа къарнашлары айтханнга.

Умар джугъутурну терисин алыргъа кетеди.

Б и й н ё г е р

Къарайма да, алайды мында болум...

«Арып келдинг, – дейд атам, – джукълаб солу»...

Э-эх, кийиниб, ишге да бир барайым,

Неге джарарыгъыма бир къарайым.

Орамда ат аякъ тауушла чыгъадыла. Бийнёгер ары къарайды.
Д ж ю н ю с бир атха миниб, бирин адедж тартыб, къабакъ эшиклени
аллында тохтайды.

Д ж ю н ю с

Гезох улу джигит туугъан Бийнёгер,
Аламыса къонакъ не антлы нёгер?!

Б и й н ё г е р

Нек алмайма?! Ой, сау болгъун, сау келгин!

Къонакъ угъай, къарнашымса сен мени!

Къубадийланы деу Джюнюс, джаш Джюнюс!

Къазауатда, оюнлада баш Джюнюс!

Д ж ю н ю с

Къолай болсун этген ишинг, кёб болсун!

Бу арбазда алгъыш айтхан кёб болсун!

Бийнёгер шохун атдан тюшюрюрге деб чабады, алай Джюнюс атдан кеси
тюшеди, экиси да къучакълашадыла. Бийнёгер, аны атларын юй артына
элтиб къайытады.

Б и й н ё г е р

(Джюнюсюн джамчысын тешдире)

Тешин, тешин, кеси юйюнгдеча бол.

Къалай эди, къыйнадымы узакъ джол?

Д ж ю н ю с

(джамчысын теше)

Кыйналма, кесим тагъарма былайгъа,
Эрге неди, джолгъа чыкъса, узакъла?!
Бютюнда, менича, келсе шохуна...
Айланмайма мен да алай бошуна.

Джюнюс джамчысын быкъыгъа тагъады. Шкогун элтиб, Бийнегерни шкогуну къатына салады.

Б и й н ё г е р

Огъай, огъай, былай тутчу, тагъайым,
Неда былай... сыйлы джерге салайым...

Д ж ю н ю с

Хо да неди, сый неге керек анга?
Турсун ол да сеникини къатында...
(Тёгерекге къараб.)

Ушайса сен уугъа хазырланганнга...

Б и й н ё г е р

(эски юй таба тебрей)

Келгенлигимди, ант джетмесин санга!
Бюгюн келгенме мен тюшюб тауладан,
Апсатыдан алыб токъкёз саугъала...
Кел, къарнашым, юйге да бир кирейик,
Неле бла сыйлалыкъларын керейик...

Д ж ю н ю с

Эшда, эшда...

Юйге киредиле. Къолунда джугъутур териси бла арбазгъа У м а р чыгъады.

У м а р

Нечик уллуду бу джугъутур тери!
(Къартла тургъан юй таба кзычырады.)
Келин! Келин! Къайда къалдынг, чыкъ бери!

Ч а ч м а х а н чыгъады.

Ч а ч м а х а н

Не болгъанды, э джаш, неди бу хахай?
Неге къазауат этесе сен былай?!

У м а р

Ма терини, ауурду, табыракъ ал,
Тузлукъ эт да, бир джанына чулгъаб сал.
Мен а аны къалгъанына къарайым,
Санлаб-санлаб, къакъ этерге барайым.

Ч а ч м а х а н

Тутдур бери, не ауурду, э джаш, бу?!
Къарнашынг да къалай келтирди муну...
(Терини алыб кетеди.)

У м а р

От кюсеген джау джеринге эринги
Учургъанма мен исси джилтинлени,
Сюеме да. «Тюзлюк мендеди!» – дерге.
Джюрюгенлей турама мен суу джертин.
Адетди деб, махтау этиб, кесими
Булутлагъа чыгъаралмам эсими –
Джерде ёсген жерде къалыргъа керек,
Бош затла бла сугъармам, тюдю терек.
Башхалада иги адет айнытхан,
Намыс бетге – тау бетине къайытхан
Мен джегерме сюйгенимча хар кимни,
Кесиме теджей ахшыны, игини.
Ол джилтинден от тюшюрюме сизге,
Джагъа кетсем, саулай да элибизге...
Ол от манга аш биширир бир кюнде...
«Эки бетли, тилчи!» – деб да юркюрле...
Аны ючюн не боллукъду да манга?
Бетсиз кючню, Аллах, бер хар заманда!

Ч а ч м а х а н арбазгъа киреди.

Ч а ч м а х а н

Бери келчи, э джаш! Джугъутур этден
Манга буюрулгъанды тишлик этген.

Къалай суйсенг, алай эт да къалгъанын.
Кесиб бер къонакъгъа джарарын.

У м а р

Ким келгенди дейсе, келин, къонакъгъа?

Ч а ч м а х а н

Кърмегенме алкъа аллай омакъла...
Къубадий улу джаш Джюнкюс келгенди,
Атына ол киши алай дегенди...

У м а р

Танымадым. Ол дегенинг ким болду?

Ч а ч м а х а н

Ай юйюнге, узакъ джоллу, нарт джоллу...
Къубадийланы Джюнкюс деген бир джаш,
Къазауатда, оюнда да, дейди, баш...

Экиси да юй артына кетедиле. Д ж ю н ю с алгъа, Б и й н ё г е р да аны
ызындан юйден чыгъадыла.

Б и й н ё г е р

Да, билмейме не айтыргъа да санга...
Къартдан тиле, мен разыма барыргъа,
Ол бар десе, бек къууаныб чыгъарма,
Сени бла не затха да чыдарма...

Д ж ю н ю с

Къайдады да сени атанг – къарт Матай?

Б и й н ё г е р

Юйде болур, кел бери таба атлай...

Экиси да къартланы юйлерине киредиле. Ала кетгенлей, Умар бла
Чачмахан чыгъадыла.

У м а р

Къайсын, келин, ишни тюзюн излейди.

Айырылсакъ, иш алай табды дейди.
Къарт къолуна къарагъандан джокъ хайыр,
Ол затланы, оюм этиб, таб айыр.
Хар неге да тилейбиз биз эркинлик...
Киши орта болгъанда да, джокъ эрлик...
Алай эсе, керекмиди ол бирлик?
Бийнегер а унамайды энчини,
«Огъай» дейди орунуна «хау» дерни.

Ч а ч м а х а н

Нек унамай болур, э джаш, ол аны?..
Барды не эсе да бир букъдургъаны!

У м а р

Биз айтханча болгъан кюнде Бийнегер
Эркинлигин, азатлыгъын тас этер.
Той-оюннга алгъын киби баралмаз,
Джыр айтыу бла башын кечиндиралмаз.
Ишни суймейд, сен кесинг да кѳресе,
Ол затланы ачыуундан ѳлесесе...

Ч а ч м а х а н

Не этейим, этелмейме бир зат да!
Унамаса, тур сен не зат да айт да!

У м а р

Айырылайыкъ деб сен да бир къадал,
Андан сора джокъду анга бир амал.

Ч а ч м а х а н

Да кѳрюрме, унаса уа, айтайым,
Э джаш, сени акъылынга къатайын!

У м а р

Кече, кюн да арымайын, талмайын,
Тамбла-бюгюн деб болджалгъа салмайын,
Дууулдагъанлай турсанг къулагъына,
Ийнама мен аны унарына.

Ч а ч м а х а н

Агъа турса, суу тамчы да этеди
Ташда тешик, аны ким да биледи...

У м а р

Тюз айтаса, тюппе-тюссе, келин, сен,
Къарнашым бла да джашайса эслиден...
Аны юсюнден башхагъа сагъынма,
Мен а сени кёзюнгме, къулагъынгма!

Ч а ч м а х а н

(сейирсиниб тохтайды)

Нек? Сора нек джарамайды айтыргъа?

У м а р

Къоркъама мен алгъадан сагъайтыргъа.
«Тиширыу бла кенгешсенг, – дейди Къайсын, –
Чюресинден тут! Ма олду санга сый!»
Алай айтады къарнашым дайым да,
Тиширыуну сагъыннганы сайын да.
Бу бирисиди Къайсынны юсюнде.
Экинчиси уа – нартланы сёзюне
Кёл салыбды. «Ишлемеген – тишлемез», –
Дейди тынмай. «Мюлк этмеген – мюлк кёрмез»...
Айтханымча, бу сёзледен тоймайды,
Бийнёгерге мюлк бёлюрге къоймайды.

Чачмахан, ачыуланыб, алда, аны ызындан Умар юйге кириб кетедиле.
Уллу юйден М а т а й, аны ызындан Дж ю н ю с бла Б и й н ё г е р
чыгъадыла. Аланы Тотай ашырады.

М а т а й

Барсын, барсын, джокъду мени огъайым.
Аман тюлдю, кесинг кёрдюнг, къолайым.
Мен тыймайма энди сизни былайда,
Ашыгъыгъыз джумушла маджарыргъа.
Тутугъуз да джылкъыдагъы атладан,
Алыгъыз сизге керекли затладан,

Тебрегиз, кеч болгунчуна джолгъа,
Ишигизни алыгъыз таукел къолгъа...

Д ж ю н ю с

Джылкъыладан атла сайлай турургъа,
Эсибизни ууакъ затха бурургъа
Заман азды, кёрюб тураса, бизге.
Джукъ керек болмаз, атам, экибизге.
Ат хазырды Бийнёгерге, келтирдим,
Адедж тутуб, джылкъылада игими.
Джелни джерлеб учарыкъды, минелсе,
Джолгъа чыгъыб, джортууулгъа тебренсе.

М а т а й

Неле дединг, Джюнюс, манга ангылат,
Айтханынгдан айыралмагъанма зат...

Д ж ю н ю с

Адедж тутуб, Бийнёгерге бери ат
Келтиргенме дейме, бир къанатлы зат!

М а т а й

Ол этген телилигинги уа Акъбаш
Билемиди, аны да айт, джигит джаш?

Д ж ю н ю с

Огъай, андан ол билмейди бир джукъ да.

М а т а й

Аллай затны адам этмез будджуб да...
Насыб сизге – ол тюз алай болгъаны, –
Акъбаш аны билмегенлей къойгъаны.
Мени джашым ат керекли туююлдю,
Бу джерледе бек бай аны юйюдю!
Туугъанлы да болмагъанды ол атсыз,
Алай айлансын джарсыусуз, хатасыз...
Аты болмай, барыр джерден къалмады,
Ат юрете, арымады-талмады.
Ол минерча, кесинг кибики айтайым,

Мени да барды джел джерлерик тайым!
Атыңгы уа – адедж атны – биргенге
Элте бар, джашым, бирсинге нёгерге.

Къайсын, атха миниб, орамтын юй артына озады.

М а т а й

(аны кёрюб)

Ма акътуякъ, мин да бир кёр сен анга,
Тирилик бла ол оздурмаз бу атха...
(Джюнюс адедж тутхан атха къарайды.)

Д ж ю н ю с

Кечгинлик бер, адебсиз иш этгенме!

М а т а й

Хата джожкьду, мен да кебсиз тебгенме...
Тебрегиз сиз, кюн кеч бола турады,
Къарачыгъыз, Гымыхсыртдан ауады...

Бийнёгер да, Джюнюс да тебрейдиле.

У м а р

(Бийнёгерни къатына келе)

Къайры бараса, Бийнёгер, ашыгъыб,
Бошагъынчы тансыгъыбызны алыб?

Б и й н ё г е р

Чабханды джау дейле Къубадилагъа,
Болушургъа керекме мен алагъа.
Юйде къалсам, кёлюм чыгъар кесимден,
Андан атланама былай кечгиде...

Чачмахан, аны эшитиб, кереклерин чыгъарады.

У м а р

Да, джигит бол, болуучунгча, бол къаты!
Къайытыб кел, этиб душманны артын!

Бийнөгер

Бир да кьоркъма, кьарнашым, бугьуб кьалмам,
Ата-анамы, сизни да уялтмам.

Чачмахан

(Джамчысын юсюне ата)

Бармай, кьалсанг иги эди юйюнгде...

Матай

Нек бармайды? Ушамайды джигитге
Юйде кьалыб, этек тьубге кирирге!
Мен разыма, хорлам алыб кел бизге,
Сени бла ёхтемленнген тау элге.

Чачмахан юйге кетеди. Къайсын, келиб, Джюнюсю кьолун тутады.

Матай

(Къайсыннга)

Иги этдинг келгенинги, Къайсын, сен,
Алай керек эди ат бизге, билсенг...
Кьуугьун келиб турады Бийнөгерге,
Керек эди тюз аллай ат минерге...

Бийнөгер бла Джюнюс юй артына кетедиле.

Къайсын

Ат а кесиме да керекди мени,
Аны ючюн эди да келтиргеним...

Матай

Керек эсе, айтханынгда, ат санга,
Кёбдю джылкъы, бир тай сайлаб, мин анга.

Умар

(Къайсыннга, шыбырдаб)

Акьтуякъны Бийнөгерге береди,
Сенден анга тьыйшылакь кёреди...

Къ а й с ы н

Акътуйакъны, къарачы сен бу ишге,
Мен бераллыкъ тюлме, атам, кишиге!

М а т а й

Мен береме атны анга, сен угъай,
Кимди санга ол затны сора тургъан?!

Къайсын, ачыуланыб, юй артына чабады. Умар аны ызындан барады.
Арбаздагъыла ары къарайдыла. Юй артында дауур-суююрле чыгъадыла.

М а т а й

(таягъын силке)

Ай итден туугъан керти ит, уятсыз!
Не боллукъду, къалсанг а акътуйакъсыз?!
Джоуб къояса да бетлерибизни!
Не сунасыз экигиз кесигизни?!

Умар, Къайсынны къолларын артына тутуб, Бийнёгер аны ызындан
арбазгъа чыгъадыла.

Къ а й с ы н

Мен саулукъда, огъай, болмаз сиз айтхан!..
Мен иеме кесим ёсдюрген атха!

М а т а й

*(таягъы бла Къайсыннга кериле, Джюнкюс да, къартны
аллына туруб, уругъа къоймай)*

У-у-у, итден туугъан а, аман уу джылан!
Боллукъду бизге санга тынгылагъан!
Болмайды, башынгы джарыб къоймасам,
Сен аманны мен былайда джоймасам!

Къ а й с ы н

Ур, ёлтюр да, джокъ эт мени джанымы,
Джарыргъа да, хау, эркинсе башымы!
Былай эте тургъандан, ёлген ахшы,
Бийнёгерди, билеме, энчи джашынг!

М а т а й

(сууб, арлакъгъа бара)

Не керекди, джаш, айтчы ачыкъ санга?
Нек этесе къарнашынга быллайла?
Уялмаймыса юйюнгде къонакъдан?
Баш болургъамы излейсе Матайдан?!

К ъ а й с ы н

Баш эркинлик – кереклиси биринчи,
Мюлк эркинлик, тамадалыкъ – экинчи!

М а т а й

Сора санга мюлк эркинлик керекди?!
Огъай, огъай, болмай келген адетни,
Ёлюб къаллыкъ болсанг да сен былайда,
Этмем! Аны айтыб къояма санга!
Мен, джол ачыб, сени бошлаб къоялмам,
«Алай тюздю!» – деб турсанг да, унамам!

К ъ а й с ы н

(атасына кыза)

Джукъ ишлемей айланады Бийнёгер,
Мюлк этиуде бизге болмайын нёгер!
Чыгъар аны андан эсе тышына.
Бош эт аны, юй демейди, башына,
Мен, алайсыз, сени бла джашамам,
Кеси кыйынымы бёлюб ашамам!

Б и й н ё г е р

*(асыры ачыудан, къайры къарарын,
не айтырын билмей, кычырыб)*

Не аманы эдинг адамланы сен!
Сени кибиклени мен къараб кёрсем,
Бир бек келеди кычырыкъ этерим,
Башымы алыб, узакъгъа кетерим!
Джюрегими кемиреди бу ачыу!
Манга кереги джаланда бир – къачыу!
Тюбемедим мен айланнган джерледе,

Узакъ, джууукъ – бары таулу элдеде,
Сени кибик сыйсыз сёзлю адамгъа!
Бек аздыла Къарачайда быллайла!
Керек тюлдю сени атынг, башынг да,
Барды демем санга мен къарнашым да.
Ант этеме бармазгъа къабырынга,
Менден алгъа ёлюб, джерге салсала...

Бийнёгер бла Джюнкос хазыр атлагъа миниб кетедиле. Матай, не айтырын унутуб, арсар болуб, тырхыкга чёгеди. Къайсын, Бийнёгерни айтханларына тынгылай туруб, ары-бери чайкъала кетиб, ауады. Умар, Чачмахан да аны тутаргъа чабадыла.

3-чю АКТ

1-чи СУРАТ

Сахнаны ал джаны бла ташада аууш джол. Джолну ол джаны – мийик таула, ауузла. Джолну бу джаны – ташла, агъач тёммекле. Ат аякъ тау-ушла чыгъа келиб, Бийнёгер алда, аны ызындан Джюнкос, Джюнкосню ызындан дагъыда бир-эки адам чыгъадыла. Барыны да шкоклары, аркъанлары, джамчылары.

Бийнёгер

(энишге джолгъа къарай)

Озмазла алыкъа былайдан ала...

Барсанг а бир, Джюнкос, джолгъа къараргъа.

Джюнкос

(джолгъа эне)

Чыпчыкъ кибик, учуб джетдик былайгъа.

Болурламы ала бизни озаргъа?!

Да, не хазна, аллай къарыу джокъ анда –

Адамларын кёб тас этген душманда...

Бийнёгер

(Джюнкосню ызындан къарай)

Кёремисе, озгъандыла деб, ишан?

Къайры кетди, эслемейме, бу душман?!

Д ж ю н ю с

(*тюбюнден*).

Огъай, огъай, кёрюнмейди бир джукъ да.
Келмегендиле былайгъа джууукъ да.
Озмагъандыла душманла былайтын...
Солут бираз, арыгъан болур атынг...

Б и й н ё г е р

(*тёгерегине сагъышлы къарай*)

Бу ташны былайдан атсакъ биз джолгъа,
Аллары тыйылыб, тюшерле къолгъа.

Д ж ю н ю с

(*узакъгъа къарай*)

Джетдиде, джетдиде, къара, джетдиде!..
Худжу кеслерине аман этдиде...

Б и й н ё г е р

(*ары къарай*)

Хы да, келме къой, келме къой аланы,
Алагъа биз азабларын Аллахны
Сынатырбыз. Келме къойчу джууукъгъа,
Къайгъы этме энди, Джюнюс, сен джукъгъа.
(*Джашланы бирине.*)

Сен бери тур, джууукъ келсе джауубуз,
Биз алагъа таш джангур джаудурурбуз!
Тюртюрсе таш, заман болду дегенде,
Ала бизни туурабызгъа келгенде...
Аркъанларгъа кюреширбиз аланы –
Аны излеб, таугъа келген джанланы...
(*Джюнюсге.*)

Хазыр эт да, бери бер аркъанланы,
Бир кёрейик атыб-атыб аланы!

Джюнюс аркъанланы береди. Бийнёгер алыб, шкогун бир джанына,
аркъанланы да бир джанына таб джарашдырады

Б и й н ё г е р
Джигит Джюнюс, сен джатарса къатымда,
Ат десем, хазыр бол аркъан атаргъа.

Д ж ю н ю с
(Бийнёгер айтханча джараша)
Джетедиле, джетедиле, Бийнёгер!
Душман болсун быладан кёбню кёрген!

Б и й н ё г е р
(белги бере, шыбырдаб)
Тенгеретигиз, къарнашла, ташланы,
Къоркъутайыкъ келе тургъан душманны!

Ташла тёнгерейдиле. Джолда дауурла чыгъадыла. Бийнёгер, аркъанны атыб, тартыб, Джюнюсге береди. Ол бери тартады, дагъыда бир аркъанны атады. Аны джашланы бирине береди, ала да тартадыла. Сора Бийнёгер шок атады.

Б и й н ё г е р
(кюле)
Огъай, энди биз джашагъан джерлеге
Айланмазсыз, келиб хата этерге!
Сиз базмазсыз тау элlege кирирге,
Малла сюрюб, адам алгъа джесирге!

Бийнёгер бычагъын чыгъарыб, чабады. Джюнюс, аркъанны къыйырын ташха байлаб, Бийнёгерни ызындан къуулады. Бир кесекден ол Айджаякъны чыгъарады. Айджаякъ эси аууб, джатады. Джюнюс дагъыда чабыб чыгъады. Джашла Бийнёгерни урушханына къарайдыла. Бийнёгер бир кесекден, бычагъын сюрте, келеди. Джашла аллына чабадыла. Бийнёгер, арыб, ташха олтурады, мангылайын сюртеди.

Б и й н ё г е р
Огъай, энди бу джигитле чабмазла,
Биз эллене тиелеча къабмазла,
Къабсала да, уллу насыб табмазла.
Ызларына, къан агъызмай, къайтмазла.

Арлакъда Айджаякъ къымылдай келиб, къобады. Бийнёгер, аны эслеб, секириб туруб, къатына барады.

Б и й н ё г е р
Бек тилейбиз кечеринги, Айджаякъ,
Айыб этме, эсибизни аз бурсакъ.

А й д ж а я к ъ
Ой, Бийнёгер... Бийнёгер кеси келди...

Б и й н ё г е р
Хата джокъду сен къоркъар кибиқ энди.

А й д ж а я к ъ
Не къоркъуу барды, сен болуб, эллеге?!
Былай кетиб барсала уа келгенле...

Б и й н ё г е р
(джашлагъа)
Не этелле, къалайдыла джигитле?
Тынчайдыламы аман самыр итле?

Д ж ю н ю с
Джокъду жашлада биз айтырча хата,
Къайгъы этме сен, Бийнёгер, бир затха.
(Юйдегиси Айджаякъгъа айланыб.)
Къалайса сен, къалайды сени халинг?
Сизни ючюн уруш этдик биз залим...

А й д ж а я к ъ
Неден да бек Гяусарчыкъгъа джарсыдым...

Б и й н ё г е р
Хар неси да къайгъысызды, джашынгы.
(Джюнюсге.)
Энди джолдан таш табханны тёнгерет,
Джюрюй тургъан халкъгъа таб болурча эт.
Заран болмасын былайда башхагъа,
Абынмасын баргъан адам ташлагъа...

Джашла уруш баргъан джерде джолну ариулайдыла. Джюнюс тутмакъланы сюрюб кетеди.

Б и й н ё г е р

(Айджаякызга)

Аурутдунгму Айджаяк, сен джугъунгу?
Бу аманла бёлгендиле джукъунгу,
Солуругъунг келе болур, тѣз кесек,
Солурса сен, юйюнге къайтыб келсек.

А й д ж а я к ъ

Огъай, огъай, арымадым, Бийнёгер...

Б и й н ё г е р

Арымай а быллай бир затны кѣрген!
Игиди, джашырмай эсенг сен менден,
Тынч туююдю санга бу джолну келген.

А й д ж а я к ъ

Юйдегиле къалайдыла? Не этелле?

Б и й н ё г е р

Абызыраб эдиле, биз кетгенде...
Аллыбызгъа къарай болурла ала,
Къайгъы этиб, джюреклери къан талай,
Къайда къалыб кетгендиле деб джашла...
Эслеринде не болур андан башха?
Кѣбге къалдыкъ, тебрейик энди артха,
Минчи, джаным, санга деб тургъан атха...

2-чи СУРАТ

Матайны юйюню ичи. Сахнаны онг джанында юйню ал къабыргъасыны джаны, бери къабыргъада эшик; андан арлакъда оджакъны ичи бла къурум джугъу болуб тургъан агъач сынджырла, от джагъада шинтик орнун джюрюген тѣшекле, джастыкъла, тѣнгекле. Тыбырда табала, къысхач, арауан, оджакъны тапхырларында ууакъ сауутла; оджакъны аргъы джанында къабыргъада тебсиле, табакъла, тазла. Аладан да ары сахнада, арт къабыргъасында къонакъ юйге элтген эшик, сахнаны сол джанындагъы къабыргъада уллу джыйгъычла, аланы юслери тѣшекледен толлу. Кюйюзледен, джамчыладан, кюбюрледен, кюбюрчекледен толлуду. Оджакъ болгъан къабыргъадан баргъан базыкъ аркъаула, аркъаулагъа ичлери толлу

гыбытла, аланы башлары бла юйню башына тагъылыб да къакъ этле, териле, чабырлыкъла. Гыбытлыкъла.
Тотай от джагъада сабийлени тегерегине басындырыб, урчукъ ийиреди. Матай арлакъда сыйыртхыч бла къайиш ийлейди. От джана, къазан къайнай. Ингир аласыды.

С а б и й л е

Гелля, гелля, о гелляка, айт джомакъ!
Айтыргъа деген эдинг да, тынч турсакъ...
Айт, гелляка, айт, гелляка, джаныбыз,
Джомакъды биз сенден сакълагъаныбыз.
(Тотай, алагъа джууаб этмей, сагъышлыды.)
Гелля, гелля, о гелляка, джаныбыз,
Къаллай боллукъду бюгюн джомагъыбыз?

Т о т а й

Тыныгъыз тын, боллукъду, сиз уллула,
Алдырдыгъыз бу отоуну джубугъа!

С а б и й л е

Гелля, гелля, о гелляка, айт джомакъ!
Анда не да болуучуду бир омакъ!
Айт, гелляка, айта эсенг бир таурух,
Не заманы, аны сакълаб, тынч турдукъ...

Т о т а й

(сабийлени урчукъ сабы бла кыстаргъа кюреше)

Кетигиз кет, бездирдигиз джанымдан,
Не келеди сизге бу джомагъымдан?
Джомакъ, таурух демей, озмаз кюнюгюз,
Ол кереклимиди бюгюн юйюгюз?!

Сабийле, Тотайны къоюб, Матайгъа барадыла.

С а б и й л е

Аппа, сен айтсанг сюебиз биз жомакъ!
Айтсанг, биз да джубу этгенлей турмакъ.
Сейирдиле сен айтыучу джомакъла,

Учадыла кёкде анда акъ атла,
Къагъадыла алтын бетли къанатла...
Унамайды гелля джомакъ айтыргъа,
Тынгыларгъа сюебиз, аппа, санга!

М а т а й

(алагъа эс бурмай)

Нек джокъду, экен, бу джашладан хапар?
Этген болурламы душманнга амал?

Т о т а й

Къайдан билейим мен аны, атасы?
Аллах айтса, болмаз джашны хатасы...
Къайсыннга уа къыйналады джюрегим,
Тарлыкъ эте болур дейме кёкрегим...
Бийнёгерим мени эсге тюшюрсе,
Келир эди, къалмай эрттенден тюшге...

М а т а й

Къайсын этген – бедишлик иш, уятлы,
Бирден алыб, барыбызны уялтды...
Туугъанлы да болмагъан эди алай...
Сора джюрек ол затха тёзсюн къалай?..
Бизни юйню арбазында айыблы
Иш болгъаны саулай элге джайылды...

Т о т а й

Къой, сагъынма сен ол затны кишиге,
Сана да къой унутулгъан ишлеге...

М а т а й

Сагъынмайма. Сагъыныб а, не меннге? –
Бош алай адыргы этгенлигиме...

Т о т а й

Ауруууму тутхан болур Къайсынны?
Кёрдюнгмю сен ол кюн аны – ассыны?

Не айтырын, не этерин билмеген,
Бир тутханын, не десенг да, иймеген!
Ачыу кючлеб турады Бийнёгерни,
Табмай экисинден бирин нёгерге.

М а т а й

Сана, бюгюн төрт кюн джетиб келеди,
Бийнёгер а душманланы сюреди,
Ат чабдырыб айланады таулада,
Не буюрду Аллах анга саугъагъа? –
Хорлам бла келлигин а билеме...

Т о т а й

Аны уа мен хар кюн сайын тилейме...
Къайытмайды, нек эсе да, Бийнёгер...
Юреннгенди къазауатда къан төге...
Ол да бизни унутубму къойгъанды? –
Къайсын айтхан сёзден затмы тойгъанды...
Не бошайлмаймы турады джаудан?

(Бир кесек тынгылаб.)

Келмейдиле Къайсын, Умар да таудан...

М а т а й

Къошда ишни кёб заманыды, къайдам...
Бошай болмазла келирге да, баям.

Т о т а й

Болургъа болур шо алай окъуна,
Келалмайла ала бери бошуна...

*(Бир кесек тынгылаб, ийиргенин тохтатыб, сабийлени
башларын сылай.)*

Бийнёгер а келир эди къайытыб,
Къазауатдан иги хапар да айтыб...
Аны джюреги къайда джумшакъды,
Ниети да тазады, чыммакъ акъды...
Аман тюшле кёреме хар кечеде,
Керек эдиле бирлери келирге...
Ауруй болурму тамада, э киши?

М а т а й

(ачыуланыб)

Сени тышлеге ийнанган не ишингд?!

(Бир кесек сабыр болуб.)

Бийнөгерни джюреги ачыкъ, джалан,
Къайгъылыды ол, баям, къалгъанладан.
Болургъа болур, таб, алай окъуна,
Джыкъдырмасын ансы душман огъуна...

Келинлери джюн четенлери, таракълары бла юйге киредиле, Тотайны
къатына олтурадыла.

Т о т а й

*(келинлерини алай кириб келгенлерин ушатмай,
сабийлеге джомакъ айтады)*

Джангурла джаз не ючюн джаугъанларын,
Къачда тубанла неден басханларын,
Джарыкъ кюн кёзлени нек къаматханын,
Джылы кюн джерни къалай айнытханын –
Ол затланы сюемисиз билирге?
Айтайыммы тынгыларгъа сюйгеннге?

С а б и й л е

Сюебиз, гелля, сюебиз! Айт дженгил!

Т о т а й

Хар аллай зат табигъатда – бир белги!
Тынгылагъыз эс буруб манга бери ...
Келигиз, эшикге чыгъыб айтайым,
Хар бир хални энчилигин санайым...

Матайдан къалгъанла чыгъадыла.

3-чю СУРАТ

Биринчи кёрюмдюню декорациясы. Юй бошду, киши джокъду. Эшик ачылыб, юйге У м а р киреди. Ашыкъмай, ары-бери къарай келиб, шкогун, джамчысын тешиб, кюбюрлени юсюне атады. Ары-бери барады, бёркюн алыб, мангылайын сюртеди.

У м а р

Къайры тас болгъандыла была бары?
Нек кёрюнмейди арбазда ызлары?

М а т а й

*(къолунда къайиши, сыйыртхычы
бла къонакъ юйден чыгъады)*

Ой, хош келдинг, хош келдинг, Умар, балам!
Турамыды хапарсыз былай адам?!
Нек къалдыгъыз быллай бирни къошлада?
Табмыды хал анда тургъан джашлада?

У м а р

Сау бол, атам, сау бол, не да игиди,
Анда болгъан мында да белгиледи.
Къалайды мында уа ишле, табмысыз?
Къалай турасыз, токъмусуз-ачмысыз?

М а т а й

(джашын кзучакълайды)

Джокъду хата, кёргенингча, былайбыз –
Келемисиз деб, кюнлени санайбыз...
Кётюрем этдигиз бизни, сакълатыб,
Эртден-ингир аллыгъызгъа къаратыб.

У м а р

Джумуш кёбдю, къошну ишин билесе,
Учсуз-къыйырсыз болгъанын кёресе.
Къойланы керекди дженгил къыркъыргъа,
Тууарланы къышлыкълагъа джыяргъа,
Джылкъылыны къауданлагъа къууаргъа,
Ийнеклени, бузоу иймей, сауаргъа...

М а т а й

Ол айтханынг кеппе-кертиди тамам,
Кьошда төре иш тохтамайын баргъан...
«Кёл кьоркьакъ да, кьол батыр», – деб да андан
Айтхандыла эрттеде буруннгуда.
Джетишимли этиб турсагъыз аны,
Джокъду сизге андан башха кьалгъаны...

У м а р

Ол алайды... керти айтаса аны,
Көрмегенме мен ишни бошалгъанын,
Сабийликден бери келеме ишлеб,
Юйню-мюлкню бютюн бек этиб, кючлеб.
Джашау барда, бошалырмы иш, кьайдам...
Болур бизге да бир кюнде бир байрам...
Джарсыуум а – жокъду адам ишлерге,
Ол джумушну, бу джумушну этерге...

М а т а й

Ол дегенинг, кьалай болады алай,
Кьайсын кеси, мал нёгерле тургъанлай?!

У м а р

Кьайсын ауруйду, анга барды сылтау,
Сюе эди кеси да болургъа сау,
Болалмайды, этелмейди джумушун,
Таб кёрмейме аны кьошда турушун...
Джангыз кесим бла уа ишим толмайды,
Бийнёгер а айланнгандан озмайды...

М а т а й

Кьайсын ауруйдуму дейсе, кьайдады?

У м а р

Кьайсын, атам... келе турад, джолдады...

М а т а й

Сора бери алыб келесе аны?

У м а р

Не этейим, чыгъалмагъан бир джаны...
Ким биледи, бир болушлукъ болса уа,
Аман ауруу аны мында къойса уа?
Ишлей тура, кетеди эси аууб,
Сыбхарылыб, кетиб барады, ауруб...

М а т а й

Ол а аман иш кёреме да, тейри...
Сора аны бери алыбмы келдинг?

У м а р

(кзоркъаракъ, арсар бола).

Къууандырмайдыла, атам, бу затла,
Къалгъанбыз биз экибиз да азабха...

М а т а й

Ол айтханынг, неле дейсе, джаным, сен?
Аллах айтса, Къайсын болур сау-эсен...

У м а р

Иги эди алай болса, алай а...
Болмайдыла, онгмайдыла ала да –
Бийнёгеринг оуду, Къайсынынг а – шау,
Ол затлагъа айталлыкъ болмазса дау...
Мюлкюбюзню къайытыб керелерге,
Юйге-джуртха тамадалыкъ этерге,
Сен къарт болдунг, керекди да бир адам,
Мен боллукъма анга джарагъан, баям...

М а т а й

Да сора сен оноу этиб тураса...
Кёреме мен, ишни къайры бураса...

У м а р

Манга бер тамадалыкъны, тартынма,
Бермесенг да, не боллугъун айтырма...
Билесе ишни тюз джюрютюрюю,
Кюреширме, аямайын кючюю...

М а т а й

(джукъ айтмай, ары-бери барады)
Келмейдиле, къайда къалдыла была?
Бир чыгъайым алларына къараргъа...

М а т а й сыйыртхычы, къайиши бла чыгъыб кетеди.

У м а р

Бу умутум толуб къалгъанда мени,
Экисин да къоркъутур эдим, тейри!

Т о т а й

(эшикден кириб, джашын кзучакълайды)
Умар, джашым, сау кел, балам, къайдаса?!
Не заманлы арт буруб айланаса!
Къачан келдинг, айтчы манга бир хапар,
Къалайды къошугъузда къолай-мадар?
Ач болгъан болурса, джаным, акъыллым,
Ишчи балам, тынчаймагъан адыллым.
Келинле да, болгъандыла да ишге,
Кюрешелле, эс бурмайын кишиге...
Олтурчу сен былай, какчыкъ этейим,
Бусагъат сени кёлюнге джетейим.

У м а р

(тюб джастыкзгъа олтура)
Огъай, анам, ач тюлме мен, къыйналма,
Солу, тынчай, джумушну къолгъа алма.

Т о т а й

(чоюнланы дынгырдата)
Къайсын хариб а не эте турады?

У м а р

О л а, анам, ауруу тирмен бурады.
Алыб келе турабыз аны бери,
Ким биледи, джарашса уа келгени...
Дарман болуб къалса уа анга юю?
Сукъланырча тюлдю джашынгы кюню...

Тотай

(илгениб, чоюнну джерге иеди)

Ол дегенинг, джашым, ангылатыб айт,
Къарнашынг Къайсынны не заты къыйнайд?

Умар

Алай дегеним а, анам, алайды –
Къайсынны неси эсе да къыйнайды...
Бусагъат джете болурла, аллына
Чыгъайым мен болушургъа, къараргъа.
Сизге айтыб къояйым деб келгенме,
Сабыр бол сен, былай къаты илгенме.

Тотай

Тюшюмде да кёрген эдим мен аны –
Андан ачыб турады, айхай, джаным...

Къайсынны юйге сал этиб кийиредиле да, акъырын, от джагъагъа джамчы джайыб, анга саладыла. Аны ызындан мудах-мудах болуб, Пачахан, Кябахан, Чачмахан да сабийле бла киредиле. Тотай Къайсынны къатына чёгеди, башын сылайды.

Тотай

Башынг къызыб турады да, тамадам.
Не болгъанды, ненг ауруйду, баш балам?

Къайсын

(анасыны кълун сылай)

Нек эсе да къыйылыбды санларым,
Амалсыз этиб къойду ауругъаным...
Ачымагъан джокъду мени бир затым,
Къоймайдыла кълум-аягъым, башым...
Джюрегим да, мен айтханнга сыйынмай,
Къаты уруб турады, бир тыйылмай...
Тюйюлме мен, анам, тамам алгъынча,
Батан угъай, гебен кётюралырча.

Т о т а й

Къоркъма, балам, къоркъма, джашым, таб болур,
Тилек этсем, билеме, Аллах къорур!
Сау болурса, Аллах айтса, къобарса,
Къарыусуз тюлсе, Къайсыным, добарса...

К ъ а й с ы н

Джокъду, джокъду мени керти да хатам...
Къайда кёрюнмейди, айтчыгъыз, атам?

М а т а й

(эшикден кире)

Былайдама, къайда боллукъду атанг?!
Джокъ эди да эндиге дери хатанг...
Къара, къара, сен мынга къара, энтда
Джатыб тура болурса дейме, керт да.
Тур, бери тур да, къучакъла атангы,
Кёремисе, кёремисе джатханны!..

Къайсын туругъа кюрешеди.

Т о т а й

Бир заманда къалмаз сени оюнунг!
Кёрмеймисе тамадангы болумун?!
Ёлюр тюкле чыкъгъанда да, накъырданг
Озуб кетеди, э киши, мардадан!
Къой муну былай турмагъа, тынчайсын,
Къыйналмасын ансы, не кёб да джатсын...

К ъ а й с ы н

Урушма, анам, атамы аллында
Кёб терслик этгенме, джашдан, джангыла...
(Умаргъа терс къарайды.)
Кечеринги тилерик эдим, къобуб,
Сени аллында къор-садагъа болуб.

М а т а й

(джыламсыраб, бир джанына бурулуб)
Джат, джат, кимге керек болду кьобханынг!
Тамамды сени былайда айтханынг...

Къайсын, ахсыныб, ызына джатады.

Т о т а й

Къыйналма, балам, къыйналма, джатыб тур,
Акъылынгы иги затха тюзет, бур...
Къарт башында аллай затла къалмайдыла...
Ата-ана аны эсге алмайдыла ...

М а т а й

Хо, боллукъду бош затланы гырылдау,
Ким этеди анга, ол, бу деб да, дау?..
Усталаны чакъырайыкъ къараргъа,
Бир зат айтырла эсе уа дарманнга.
(Тегерегинен къараб, сабийлеге.)
Барчы, джашчыкъ, Хайыркъызны, Гоштуну
Бери чакъырыб кел, бакъсынла муну.

Джашчыкъ чабыб кетеди.

У м а р

Несине джарарла ала Къайсынны...
Чакъырыргъа керекди афендини.

М а т а й

Джараб тургъандыла, энтда джарарла,
Ала джарарларына ийнанганнга...

У м а р

Ийнанмай а, ийнанабыз алагъа,
Джарамай а, атам, айхай, джарарла...
Китаб ачар эди дейме, афенди,
Артыкъ болмаз эди аны келири...

М а т а й

«Джарты молла эл бузар» деб барды сёз ...
Палах джетсе, къайсына да бирча тёз...
Чакъырт, иши джокъ эсе, дууа джазар,
Ол да этерге кюрешир бир мадар.

У м а р

(Чачмаханнга)

Барчы, келин, сакълатма да, барыб кел,
Афендиге излейдиле сени де.

Чачмахан аны чакъыра кетеди.

Т о т а й

Неден кёресе, джашым, бу халынгы,
Былай къызыб, былай ауругъанынгы?
Не зараны джетген болур, айт, санга?
Дарман боллукъ зат а болурму анга?

К њ а й с ы н

Билмейме, анам, билмейме мен аны –
Не затдан болгъанын ауругъанымы...

М а т а й

(Тотайгъа)

Къой, анасы, кыйнама муну былай,
Этербиз биз тюз устала айтханлай.

Г о ш т у киреди.

М а т а й

Ма-а, анасы, Гошту! Ёт бери, олтур,
Ауруунг тас, бу джастыкъчыкъда солу.
Джарлы юйню джарсыууна бир джара.
Аман джашны ауруууна бир къара...

Тотай

(Гоштугъа къоба)

Ой, джанынга къурман болайым сени,
Нечик иги болду былай келгенинг!
Аурууунгу алайым, ёт былайгъа,
Керексе сен тамадама къараргъа...
Иги этдинг, джаным, сен келгенинги,
Бу кесимикиди дей билгенинги...

(Гошту ауругъанны къатына эркин олтурады.)

Джашны бюгюн келтиргендиле къошдан,
Мынга ауруу тийген болмаз да бошдан...
Къарыусузду, халын кёрюб тураса...
Не болгъанды, джаным, къалай сунаса?
Сенден сора ким болушур джарлыма?
Джыгъылайым, къурман болуб, аллынга...

Гошту

О, къой, Тотай, нек этесе быллайла?!
Болушаллыкъ болсам, аямам анга.
Къачан букъдургъанма мен билгеними?
Кёресе да чабханлай келгеними...
Къарыуум джетерча болса бир затда,
Къоймазымы билесе бу азабда...
Келгеним а... Кёргенме да озгъанын,
Аны ючюн джетдим бери, къозгъалыб...
Болмаса да, ары-бери чабарма,
Юй джарлылыкъларына къарарма
Деб, аны ючюн ашыкъгъанма мен бери...

Тотай

Иги болду, иги болду келгенинг!
Ой, джанынга къурман болуб къалайым,
Аурууунгу мен юсюнгден алайым,
Юй джумушха адам керекли болсам,
Башхаланы айтмагъанлай да къойсам,
Бардыла бизде ишсизле-кючсюзле,
Не айтаса, не этейик деучюле...
Аурууунг тас, Гошту бийче, сен келдинг,

Эсибизден кетмез чырт игилигинг!
Бизни юйде джюрюйдю бек намысын,
Болушалсанг, уллу боллукъду сыйынг...

Г о ш т у

(къолун Тотай таба силке)

Не болуб къалгъанды Къайсын балама?
Не ауруу тийгенди мийик къалама?

К ъ а й с ы н

(Гоштугъа къарай)

Билмейме, Гошту, билмейме кесим да...

Г о ш т у

Джериндеди, джашым, оюнг-эсинг да!
Джик тюшген болурму сени башынга?
Кёб айланаса таулада, тышында...

К ъ а й с ы н

Башдан-аякъ къыйылыбды санларым...

Г о ш т у

(къолун артына узата)

Хо, бусагъат аякъ юсге салайым...
Къараб турмай, манга сеbeb этигиз,
Биринчиден, бир къайиш бау беригиз.
Не белибау болсун, неда джиб болсун...

М а т а й

(къолундагъы къайишни излейди)

Къайры кетди? Джаханым андан толсун!
Бусагъат, джаным, бусагъат... былайда
Тура эди, ант джетмезлик, къолумда...
(Тёрт джанын тинтиб, табмай.)
Къайры сукъдум бу хайырсыз къайишни?
Кёрмейсе сен, аналары, бу ишни...

Умар

Не излейсе, атам, эте гузаба?

Матай

Не боллукъду излегеним – джиб тура!
Билиб тургъанча ол керек боллугъун,
Тюшде кёрюб тургъанча соруллугъун,
Бир джарагъан къайиш джиб алгъан эдим,
Ма былайгъа, аллыма, салгъан эдим...

Умар

Сен излеген къолунгдагъы болурму?

Матай

(къолуна къарай)

Атанг сени, асыл джашым, къорунгду!
Таб, ол огъунады, тейри, къайишим...
Ма алайды, Гошту, къартлыкъны иши.
Къолумдагъын излейме не заманлы,
Эслемей кёз чыгъара тургъан затны...
(Кюледиле.)

Къайсын

Эртте кишилей болгъанса, атам, сен...
Къартлыгъ а не – саулугъунг болса эсен...

Гошту

(къайишни къолуна ала, Тотайгъа)

Ёрге кётюр, бёркюн да теш джашынгы,
Джиги баргъа ушайды ол башыны...

Гошту, Къайсынны башын төрт джанындан ёнчелеб, белгиле этеди, неле эсе да шыбырдайды. Ол да алай эте тургъанлай, Хайыркъыз киреди, Гошту анга эрши къарайды. Хайыркъыз Къайсынны къатына Гоштуну тюртерек олтурады.

Гошту

Не тюртесе, олтурсанг а тюртюлмей,
Тюртюле турлукъ кече, не кюн демей...

Х а й ы р к ы з
(даггыда тюрте)

Нек тюртмейме, тюртмез кибик кимсе сен?!
Айланнга эдинг тюрт-мюрт эте кесинг...

Къайсын экисине да джити къарайды. Андан къоркъуб, экиси да тишле-
рин къысыб тохтайдыла.

Х а й ы р к ы з
Былай этиб кюрешесе бошуна,
Ауруууна джангы ауруу къошула...

Г о ш т у
(къайыш бла Къайсынны башын ёлчелей)
Джиги тюшсе, былай этиб кёребиз,
Сора анга кёре дарман беребиз.

Х а й ы р к ы з
Джиги тюшсе, башы аурур адамны.
Муну уа, кёресе, къыйнайды саны.

Г о ш т у
Не болгъан сунаса да, аурууунг тас?

Х а й ы р к ы з
Хар неге да болуб къаласа сен баз!
Джин хатасы джетгенди, кёзюм кёре,
Тюкюрюрге керекди бир юч кере.

Г о ш т у
Сора кирли тюкюрюгюнг дарманды?!
Ол Къайсыннга бютюнда бек аманды!

Х а й ы р к ы з
Бир зат билген адамчады сёзлеринг!
Чыгъыб кетсин сени къыйыкъ кёзлеринг!

Г о ш т у
Билмей эсек да, тюзю уа алайды,
Тюкюргенинг да не хазна джарайды...

Х а й ы р к ы з

Алай эсе, бир кёрейик, къараб тур,
Аллах, бу ишибизни табына бур!

Хайыркъыз Къайсынны башын кесини къолларына алыргъа умуту болады.
Къайсын ынгычхайды, ала бир кесек тохтаидыла.

Г о ш т у

Къоюб къойсанг иги эди, Хайыркъыз!
Атынг санга ушамагъан хайырсыз!

Х а й ы р к ы з

Нек къояма къоюб а, тюкюрейим,
Къайсынымы кётюрюлюб кёрейим!

Г о ш т у

Нек къоймайса, джарамазын билесе,
Джин хатасы джетмегенин кёресе.

Х а й ы р к ы з

Несин билесе сен тели уа аны?!
Адам угъай, агъачла джаныуары!

Г о ш т у

Нек билмейме, нени да билеме мен, –
Джарарыгъын, джарамазын тюкюрген...

Х а й ы р к ы з

Билмейсе сен бир аз да бу затладан!
Бездиресе ётюрюкле айтхандан!

Г о ш т у

Билмей эсем мен, ызымдан къатханлай
Нек джюрюйсе, атчы манга, чабханлай?
Нек киресе сен мен кирген юйлеге? –
Менден юренирге чексиз сюйгенден!

Х а й ы р к ы з

Мен чабмайма, сенсе чабыб айланган,
Гырджын бишген хар бир джерде абынган!

Г о ш т у

Мен чакъырылыб келгенме, сен а – бош!
Айтырыгынг бир кѳб эсе, энтда кѳош!

Х а й ы р к ы з

Сени уа ким чакъырлыкъ эди бери,
Мен бу элде тургъанлай! Оу, кет кери!
Мен келгенме чакъырылыб, сен алай,
Ызымдан тюшюб, мени марлагъанлай...
(*Матайгъа къарайды, Матай башын силкеди.*)

Г о ш т у

(*Матай бла Тотайгъа*)

Ким тюз, ким терс болгъанына къарагъыз,
Экибизден бирибизни сайлагъыз –
Кимди сиз чакъырыб келген былайда?
Ким керекди ауругъаннга къараргъа?

Матай да, Тотай да, баш энишге къараб, тынгылайдыла.

Г о ш т у

(*аны ангылаб*)

ѳресе да айтханларын, мен алгъа
Келгеними, джетгеними былайгъа?!
Чыгъыб кетсенг, ол игиди джанынга!

Х а й ы р к ы з

Нек кетеме, сени кибик айгъыргъа
Телимеми былайда хорлатыргъа?!
Сен джутулуб кетгин, худжу, дуниядан,
Мен кетгинчи бу арбаздан, былайдан!

Г о ш т у

Кетге эдинг кесинг джерге, джутулуб!
Не айланаса сен, таш ашаб, кѳутуруб?!

Х а й ы р к ы з

Таш ашагъан, къутургъан да – сен кесинг!
Ол затлагъа джетеди, къайдам, эсинг.

Г о ш т у

Сен болурса сау къалдыргъан дунияны,
Кет дейме да, къой багъаргъа бу джашны.

Х а й ы р к ы з

Кетерик тюлме мен санга ачыугъа,
Атыл, бузул, чачыл, чириген сохта!

Г о ш т у

А-а-а, кесинг атылгъа эдинг алай,
Гяуур чатчайдан туугъан гяуур чатчай!

Гошту Хайыркызыны чачына узалады. Хайыркыыз да андан артха къалмайды. Дуния аланы сейирлерине къарайды. Умар, чабыб, экисин бир-бирлеринден айырады.

Г о ш т у

(артын Хайыркыызгъа айландырыб, къоллары бла ура)
Ма, санга уа, аман хужу, ма, санга!

Х а й ы р к ы з

(ол да алай эте)

Ма, тут, аша, чыкъмай къаллыкъ сен тангнга!

Дауур эте, Хайыркыыз кетеди.

Г о ш т у

(бери къайытыб, Къайсынны башын тёрт джанындан да къыса)
Ичинг а ауруймуду, Къайсын, бала?

К ь а й с ы н

Турады, Гошту бийче, ашай-талай.

Г о ш т у

Тюйюлюрге боллукъду чегилеринг,

Кыйнаймыды, джаным, иегилеринг?
Тохта-тохта, берчигиз бери тартма!

Т о т а й
(Кябаханнга)

Чабчы, келин, сен, ариуум, бер тартма.

Кябахан тартма келтириб береди.

Г о ш т у

(тартманы туююмчек этиб, Къайсынны юсюне тешеди)

Тешил, тешил, чегиледе туююмчек,
Сени ючюн айтдым келиб эски чёк!
Тешил, джаным, кыйнама бу баланы,
Мындан кетиб, айлан Мара таланы...

Тешил, тешил, чегиледе туююмчек,
Тешилмесенг, айыб этер эски чёк!
Сен, тешил да, кыуандыр бу баланы,
Мындан кыачыб, джортхун Мара таланы...
Келирме мен ингирледе кечирек,
Кыйнаб турса энтда муну туююмчек.

Умарны кыатыны, ботасыны тубюнден чыгъарыб, Гоштугъа не эсе да береди. Гошту кетеди. Ол кетгенлей, Х а й ы р к ы з киреди.

Х а й ы р к ы з

Не этесе, хариб, Къайсын, турамыса?
Джарлы джанынг, ауруу тирмен бурамыса?

К ы а й с ы н

Не билеме мен, Хайыркыыз, ол затдан?

Х а й ы р к ы з

Джангыз кесинг тюлсе сен былай джатхан...
Джин хатасы тюл эсе бу кыйынлыкъ,
Муну санга ийген сан-сан джыйыллыкъ,
Мени санамагъыз дуня билгеннге,
Хайыркыыздан кёбдю хайыр кёргенле...

Хайыркъыз, ауругъанны төгерегине айланыб, ары-бери чынгаргъа кю-
решиб, джинлени Къайсындан къыстайды.
А ф е н д и юйге киреди. Умар, аны эслеб, афендини аллына болады.

Умар
(афендини кесине)

Иги этдинг келгенинги, афенди,
Тура эдик биз болушлукъ керекли.

А ф е н д и
Не болуб къалгъанды джарлы Къайсыннга,
Ушамай эди, хариб, ауругъаннга?

Умар
Къыйынды бек, джокъду аны айтыры,
Не бек сакъласакъ да артха къайтырын,
Болалмайды, кетелмейди аурууу,
Сыбхарылыб, кеси да тауусулду...
Китаб ач да, сен, афенди, дууа джаз,
Башха затдан мынга бюгюн хайыр аз.

А ф е н д и
Къолумдан келгенни бир да аямам.

Х а й ы р к ы з
(афендиге эшитдирмей)
Хо, болурса мен кѳрген сен къадама!
(Эшитдириб.)
Хо, къалыгъыз, Аллах жазсын игисин,
Туталмайды къарыуу аздан кесин...

Кябахан чыгъарыб, Хайыркъызгъа саугъа береди. Ол, анга къууаныб,
чыгъыб кетеди. Афенди Къайсынны къатына олтурады, бир кесек бетине
къарайды.

А ф е н д и
Адам сукъланырча тюлдю да халы...
Муну ол юйге элтигиз, ма, ары...
(Кѳргюзеди.)

Афенди, Матай, Умар, къатынла да Къайсынны башха юйге элтедиле.

М а т а й

Хо, турмагъыз тюз юсюне сюелиб,
Чачылыгъыз, бир кесек солуу бериб...

Умар алда, къалгъанла да аны ызындан, Матайдан бла афендиден къал-
гъанла кетедиле. Бир кесекден афенди да чыгъады.

А ф е н д и

Дууа джазыб, салдым джастыкъ тубюне,
Китаб да ачханма джашны кюююне.
Китабда алай джазылыб чыгъады.
Бу аурууну джангыз дарман джыгъады.
Союлгъанлай, къаны къара ёгюзню,
Сора сайлаб, акъ маралны акъ сютю.

М а т а й

Къара ёгюз табылыр эди анга...
Акъ маралны ким туталыр дарманнга?
Аны, тутуб, ким сауалыр сютюн да,
Апсатыны разы этиб бютюнда?

А ф е н д и

Аллай затла джазылмайла китабда.
Башха джанындан къарасакъ ол затха,
Аны тутарыкъ кесиди Бийнёгер,
Бёрю тутуучу ити болса нёгер!
Аны сауарыкъ да кичи уланды,
Акъ маралны сютю керти дарманды.

М а т а й

Уучу ити ёлгенди Бийнёгерни,
Ити джожьду, кеси джангызд келгенли.
Кеси да къонакъдады кичи улан...
Табар эди, Къайсыннга деб, ол дарман...

А ф е н д и
Ий, кимни болса да, аны чакъыра,
Джарамаз бу иште кечге къалыргъа.

М а т а й
Умарны иейим, барсын, чакъырсын,
Ауруб, ёле тургъанын айтсын Къайсын.

Экиси да чыгъыб кетедиле.

4-чю АКТ
1-чи СУРАТ

Акъбашны юйюню арбазы. Акъбаш арбазда, къайгъылы болуб, ары-бери барады.

А к ъ б а ш
Къалай болур хапарлары быланы?
Джукъ келмейди артларындан таулану...
Сюре барыб ызларындан джаулану,
Къалсала уа ала анда хорланыб?
Турсала уа зинданлада орналыб?
Огъай, огъай, алай а болмаз, болмаз!
Аласыз къуру кёрюнеди арбаз...
Джыйынымы алыб кетген ётгюрле
Джетдирмезле биз эллени ол кюннге,
Душман аскер чыкъса да джюзге-мингнге.

Айджаякъ эшикден къайын атасына джашыртын къарайды. Узакъ-да ат аякъ тауушла эшитиледиле. Акъбашны тышына чыгъыб кетгени, къайытханы да тенг болады.

А к ъ б а ш
(тири болуб, чабыб джолгъа къарай)
Ой, келинчик, Бийнегер келед чабыб,
Миннген аты да терлеб, кёмюк табыб...
(Айджаякъ чабыб къайын атасыны къатына келеди.)
Майна, майна, ай юйюнге, къарачы,
Ол ким болур, иги къараб, саначы...

А й д ж а я к ъ
Ушамайды Бийнөгерге ол атлы.

А к ъ б а ш
Да ким болур ол чабыб келген къаты?

А й д ж а я к ъ
Оу джюрегим, атабыз, ол джашынгды!
Башлыкъ бла байлагъанды башын да ...

А к ъ б а ш
Иги къара, джангылырса, келин, сен...

А й д ж а я к ъ
Джашынгды ол, къайытханды сау-эсен...

А к ъ б а ш
(кзууаннгандан, келинин кзучакълай)
Алай болмай, къалай боллукъ эди да!
Хорлам алыб, баш иенг да келди да?!

А й д ж а я к ъ
Иги болур хапарлары, хорламлы...
Иги эди баргъанларыны аллы...
(Кюледи.)

Акъбаш, кеси кесин сабырлай, арбазгъа къайытады.

Д ж ю н ю с
(арбазгъа кире)
Атам, атам, уллу кзууанч биздеди –
Аскерлерим хорлам бла келеди!

А к ъ б а ш
(Джюнюсю кзучакълай)
Неди хапарынг, къалай болуб келесиз?
Кзууанырча, бизге не келтиресиз?

Д ж ю н ю с
Бек игиди хапарыбыз, айтайым...

А к ъ б а ш
Узакъдамы келедиле джашларым?

Д ж ю н ю с
Аман тардан ётгендиле атлыла, –
Темир юзген, садакъ атхан къатыла!
Кетген эдим алгъа чабыб мен дженгил...
Джетедиле ала да, айхай, бери...
Къууандырыб, биз элни тала джерин
Ойната болурла ат аякъ тюбде...
Джетерле, джетерле бусагъат юйге...

А к ъ б а ш
Аллахха шукур... Сора уа, айт хапар...

Д ж ю н ю с
(суусаб ичиб бошаб)
Къылыч алыб келген а ёлюм табар!
Ала сюрюб келген малны, адамны
Агъызмайын джерге бирини къанын,
Къайтаргъанбыз ызларына, къошлагъа.
Атам, разылыгъынгы айт джашлагъа...

А к ъ б а ш
Ушайдыла къаты къая ташлагъа!
Махтау, махтау бизни джигит джашлагъа!

А й д ж а я к ъ
Къайда къойдунг Гяусарны уа, атасы?..

А к ъ б а ш
Къалайд Гяусар, аппасыны къаласы?!

Д ж ю н ю с
Туудугъунгу урлаб баргъан душманны
Уруб ийиб, башын тешди да аны,

Алыб келед, джесир этиб, Бийнөгер,
Гяусарчыкъ да аны бла биргелейд.

А к ъ б а ш

Ой сау болсун джигит туугъан Бийнөгер,
Тау элдеде джашау сакълагъан джигер!

Д ж ю н ю с

Көрге эдигиз Бийнөгерни сиз анда
Ойнатыуун душманланы аркъанда.

А й д ж а я к ъ

Къалай, къалай, энтда айтчы, Джюнюс, сен
Бийнөгерни юсюнден, Аллах ючюн!

Д ж ю н ю с

Аслан кибик, тюз ма алай ура эди...
Хар ургъаны төртню-бешни джыгъа эди...
Къоркъа билмей, кириб кетиб ичлерине...
Сейир этер эдинг сен джигитлигине...
Ол болмаса бизни энчи башчыбыз,
Къюлуур эд къара джерге башыбыз...

А к ъ б а ш

Ол а алайд, туугъанлы да алайды.
Халкъыбызны кёб затына джарайды.
Узакъмылла, нек келмейле ала уа?
Бир хапар бер, алларына къара да...

Д ж ю н ю с

Аман тардан ётгенлей ала бери,
Кетген эдим мен алгъа, болуб дженгил.

А к ъ б а ш

Джууукъдула сора ала былайгъа.
(Айджаякъгъа.)
Барчы, къара ашарыкъгъа, сырагъа...

Айджаякъ кетеди. Ат аякъ, адам тауушла келедиле. Джюнкус, чыгыб,
орамгъа къарайды.

А к ъ б а ш
Келемилле, кёремисе аланы?

Д ж ю н ю с
Ётгендиле ортасындан таланы.

Акъбаш да орамгъа чыгъады. Нёгерлери бла Бийнёгер кёрюнеди.

А к ъ б а ш
Ой, машалла сени табхан анагъа,
Къурман болсун джаным быллай балагъа!

Б и й н ё г е р
(Акъбашны аллына келиб, къучакълай)
Къалайды, Акъбаш, сени тюшюнг-тюнюнг?
Рахат болсунла тийре, арбаз, юйюнг?

А к ъ б а ш
Сен сау болуб, къайдан болсун хатабыз!
Сен ёстенли, биз тынчайыб джатабыз...
Бек игиди, бек игиди, Бийнёгер!
(Туудугъу Гяусарны кёрюб.)
Гяусарым а болаламыды нёгер?!

Г я у с а р
(чабыб аппасын къучакълай)
Бийнёгер къутхаргъанды, аппа, мени!

А к ъ б а ш
(джыламсыраб)
Урлаб кетген заманда джаула сени...

Б и й н ё г е р
(Акъбашха)
Сынамагъанча ачыу ёмюрюнге,
Кёз джашланы кёргюзме юйюрюнге...

А к ъ б а ш

Къууаннгандан төгюледила ала...
Келигиз, кел, кирейик юйге, бала ...

Б и й н ё г е р

(Акъбашха кёрюзе)

Бу бёрюню келтиргенбиз саугъагъа
Къазауатдан эсгериу этиб халкъгъа...

А к ъ б а ш

Адамды деб кийирилмез арбазгъа,
Атыгъыз аны итле болгъан баугъа.

Джюнюс аны буйругъун толтура, кетеди. Акъбаш, Бийнёгер, Гяусар, дагъыда башхала да юйге кириб кетедиле. Арбазгъа андан-мындан халкъ джыйылады. «Бийнёгер! Бийнёгер!» – деб къычырадыла. Бийнёгер да, Акъбаш да чыгъадыла. Эр кишиси, тиширыуу да Бийнёгерни къу-чакълайдыла.

А к ъ б а ш

Ма кёресиз Бийнёгерни, адамла,
Буду бизни къууандыргъан былайда...
Бийнёгер сизге алыб келген саугъа
Турады атылыб ит болгъан баугъа...
Къууаныгъыз, кёлюгюзню алыгъыз,
Чыгъарыгъыз, ортагъызгъа салыгъыз...

Т а у у ш л а

Къайдады ол? Бери беригиз аны!
Чыгъарайыкъ ёлюм излеген джанын!

Баула таба чабадыла.

Б и й н ё г е р

Ачыусунуб тургъан халкъны къолундан
Ычхыныб, кеталмаз къанлы джолуна...

А к ъ б а ш

Кертиди айтханынг, Бийнёгер, анга

Болгъан бюгюн болмай къалсын къаллыма...
Кел юйге кирейик, ауузлан, солу...
Алай тынч тюл эди сени да джолунг.

Экиси да юйге кириб кетедиле. Халкъ. Дауур эте, къолуна тюшген хатачыны да джазасын бере, Бийнӱгерни джырын джырлайды. Ол джырдан бу сӱзле эшитиледиле.

«...Душман чабмаз ол джашагъан таулагъа,
Бизни джаныбыз къурман болсун
Бийнӱгерни бизге табхан анагъа!..»

2-чи СУРАТ

Акъбашны арбазы. Арбазгъа Бийнӱгер бла Айджаякъ чыгъадыла. Ала бахча таба кетедиле. Бийнӱгерни излей келген Умар, аланы кӱрюб, бугъаргъа бла къалыргъа арсар бола, бир кесек мычыйды. Сора бугъуб, къарайды.

А й д ж а я къ

(тӱгерегине къараб, киши кӱрмей, Бийнӱгерге)

Кетиб къаласа деб, санга къоркъгъандан,
Джетиб турады да джаным чыгъаргъа,
Къыйылады, къалтырайды хар саным,
Кетиб къалсанг, биргенге барыр джаным...
Ол акъыл эсима келиб турады,
Эшитемисе, джюрегим урады?
Ийнан, джаным, мени ачыкъ сӱзюме,
Тюбешмезча кӱрюнеди кӱзюме...
Кетме, бир кесек тур энтда да бизде.
Джан аурутурму къадар экибизге?

Б и й н ӱ г е р

Не боллукъ сунаса, Айджаякъ, манга?
Тюбешмей а? Керек тюлдю къоркъургъа...
Алай... Джюнюс мени антлы тенгимди...
Аны алдау – кечилмез терслигимди.
Сылтауу уа – санга сӱймеклигимди!
Кюрешеме тас этмезге эсими,
Кючден тыя, къабха джыя кесими!

А й д ж а я к ъ

Юретесе мени къркъмай турургъа...
Акъылымы башха затха бурургъа...
Сени кибик иги адамла дунияда
Келмедиле насыб къолайлы бола.
Санга да къркъама... сал да бой,
Кетме, тансыгъымы алма къой...

Джюнюс Умарны юсюне чыгъады.

У м а р

(илгениб, сора эс джыйыб)

Салам алейкум, джигит! Арытыб джол,
Келгенме узакъдан, тутчу бери къол!

Д ж ю н ю с

(къонакъны къолун тутта)

Алейкум салам! Кел, юге джууукъ бол!

У м а р

Экинчиде къонакъ болурма санга,
Бу джол келдим, Бийнегер къарнашыма.
Амал джокъду манга, табмайын аны,
Айтыргъа саусуз болгъанын Къайсынны.
Къыйналсанг да, болуш аны табаргъа,
Аны ючюн разы болурма санга.
Мен атымы джерин ала турайым,
Сен терк болсанг, былайлада сакълайым...

Д ж ю н ю с

Не айтыры барды аны, табайым,
Бусагъат Бийнегерни чакъырайым.

Джюнюс бахчагъа кетеди.

У м а р

Кърургъакъ джерге джилтин атхан – билгеним,
Кёз туурада ариу айтхан – суйгеним!

Олду мени этген ишим, джумушум,
Анга кёре джашагъаным, турмушум...
Экисин да бирге кёрюр да Джюнюс,
Чыкъмай джокъду амалы уруш-түйюш ...

Бийнегерни бла Айджаякъны тауушлары чыгъадыла.

Б и й н ё г е р

Бар, Айджаякъ, джукълар заман болгъанды...

А й д ж а я къ

Къарачы ай къалай тюрлю толгъанды!..

Б и й н ё г е р

Мийик ёрлеб, ол да джолун къойгъанды...

Айджаякъ кетиб тебирегенлей, У м а р чыгъады.

Б и й н ё г е р

(Умарны эслеб, къатына келеди)

Сау кел, Умар! Къайдан чыкъдынг былайгъа?

Къайгъы болуб ишми келдинг бир затха?

Къалайдыла анда атам эм анам?

Бир джумушунг болуб келгенсе, баям...

У м а р

Тюз сезгенсе, сени излей келгенме,

Былайлада боллугъунгу билгенме.

Б и й н ё г е р

Нек келгенсе? Не зат болгъанды? Кимге?

Нек тюшгенди мени излей келирге?

У м а р

Къайсын ауруб, турады бек къыйналыб,

Ийгендиле къартла, санга ийнаныб.

Б и й н ё г е р

Боллукъ эди келмесенг аны ючюн...

У м а р

Ышандырыб кьартланы сени кючюнг,
Ийгендиле табыб, алыб келирге...
Керексе сен кьарнашынгы кьорюрге...

Б и й н ё г е р

Ол манга этгенлени атам-анам,
Эртде унутуб кьойгъандыла, баям...
Бош тилейсе, тюлме анга бараллыкь...
Аны кьорюб, разылыгъын алаллыкь...

У м а р

Алай дегенинг а неди, Бийнёгер?
Сен урушну, кьазауат джолну кьерген...

Б и й н ё г е р

Менден иги билесе сен болгъанны.

У м а р

Озду, кетди, не этесе, кьой аны...

Д ж ю н ю с

(солууун алыб, бахчадан чыгъа)

Къайда тасса, ай юйюнге, Бийнёгер,
Сени излеб келгенди кьарнашынг, кьёр!

Б и й н ё г е р

(Умаргъа кьарай)

Эшда, эшда, чыкьгъан эдим солургъа...
Излеген а бу боллукьду болургъа...

Д ж ю н ю с

Киригиз юйге, танг ата турады,
Джарыкь кьарангыны кьыстау кьууады...

У м а р

Сау бол, Джюнюс, джарамайды булджургъа,
Чыгъаргъа керекбиз ашыгъыб джолгъа.
Къыйын ауруйду Къайсын кьарнашыбыз,

Юйюбюзде бек тамада джашыбыз.
Устала бир сёзлю – анга джарарыкъ,
Бийнёгерди, дейле, – марал сауарыкъ.
Андан келдим, Бийнёгерни чакъыра,
Кечегиде, къарамай къарангыгъа...

Б и й н ё г е р

Ол этгенни манга унутуб, къырыб,
Чыгъаргъаamy керекме джолгъа къызыб?

У м а р

Бармазлыкъны башхадады сылтауу...
(Айджаякъ кетген джерге кёргюзтеди.)
Не дериксе, кимни бар анга дауу?..
Алай эсе, кете-кете барайым,
Къыйын кюнде юйде затха джарайым...

Умар кетеди, Джюнюс да, не айтыргъа билмей, юйге киреди.

Б и й н ё г е р

(арсар болуб, не айтырын, не этерин билмей)
Алай этиб, ол нек кетди, суюмегенча
Мени барлыгъымы ары, билмегенча...
(Анга чыгъыб келген Айджаякъны кёрюб.)
Эшитиб тургъанса, Айджаякъ, аны,
Айтчы, джаным, керекмиди баргъаным?..

А й д ж а я к ъ

(сабыр, басымлы)

Турдум эшитиб, кертиди айтханынг,
Таш бла ургъанны аш бла ургъанынг
Иги сунама. Этсе да ол аман,
Сен игилик этиб тур, джаным, хаман.
Къарнашынга болушургъа борчлуса,
Ол ауруйду, сен а андан онглуса.

Б и й н ё г е р

Кетесе деб къоркъама деген эдинг...

А й д ж а я к ъ

Ол зат мени тюшюме келген эди...
Мени мында хар заманда табарса.
Къарамасанг, къарнашынгы къабарса.

Бийнѳгер не эсе да айтыргъа кюрешеди.

А й д ж а я к ъ

Огъай, огъай, тебре, тебре бусагъат.

Б и й н ѳ г е р

Сени бла чабыб барады сагъат...

А й д ж а я к ъ

Юйге кире да турма, кереклинги
Биргенге аллыгъынг-элтиригинги
Чыгъарайым, кириб, кесим былайгъа,
Хайда, турма, джер сал акътуягъынга.

Айджаякъ юйден керекли затланы келтиреди.

А й д ж а я к ъ

Джумшакъды, Бийнѳгерим, джюрегинг!
Бармасанг да, туурады да кюеринг...
Аны ючюн артыкъ да бек сюеме,
Барлыгъынгы сенден алгъа билеме.

Б и й н ѳ г е р

(Айджаякъны кзучакълай)

Сау къал, Айджаякъ, джулдузум, эсен къал,
Ариу, таза суйгеними эсге ал...

Бийнѳгер атха миниб, кетеди.

Д ж ю н ю с

(юйден чыгъа, Айджаякъгъа)

Не этесе, танг да атмай, былайда?

А й д ж а я к ъ
Чыкыгъанма Бийнѳгерни ашырыргъа.

Д ж ю н ю с
Юйюнеми кетиб кьалды Бийнѳгер,
Биргесине да этмей мени нѳгер?

А й д ж а я к ъ
Ашыкыгъандан бошамады айтыргъа...
Боллукъмуду, Джюнюс, ол кьайытыргъа?..

3-чю СУРАТ

Матайны юю. Кьайгылы Тотай от джагъада кѳзюн чыракъ ийиб олтурады. Чачмахан бла Хайыркъыз, бир джерде олтуруб, таш сала, Кябахан бла Гошту да, бир джерде олтуруб, таш сала. Матай ич юйден чыгъады.

Т о т а й
(Матайгъа кьоба)
Кьалайды, атасы, Кьайсынны халы?

М а т а й
Турады... Джокъду тюрленнгени аны...

Т о т а й
Сѳлешаламыды, айтамыды зат?

М а т а й
Сѳлешеди сѳлеше... аллай азаб...

Т о т а й
Алай эсе, да джокъ эсе хатасы,
Дууа джарады болурму, атасы?..

Г о ш т у
Хо-хо, бир да, джарар эди ол анга...
Мени дарманым джарар джарагъаннга!
Сора дагъы Раубазыгъа кьурманлыкъ...
Раубазыды тынч, рахат джашатырлыкъ...

Х а й ы р к ы з

Табар эдим сен сугъулмагъан бир джер,
Тюз да худжу, эриши бегеджинлей...

Г о ш т у

Кесинг бол, бек сюе эсенг, бегеджин.

Х а й ы р к ы з

Бегеджин не?! Сен а керти къара джин!

Хайыркъыз бла Гошту бир-бирине чабаргъа тебирегенлей, Матай айырады. Ала алай эте тургъан заманда, Кябахан бла Чачмахан да, бир-бири къатларына барыб, тауушсуз даулашадыла. А ф е н д и киреди.

А ф е н д и

Аллах айтса, кётюрюллюкдю Къайсын,
Аллах аны ариу къадарын джазсын!
Болушханча кёрюнеди бу дууам.
Айтханым да джарарыкъ болур, баям.

М а т а й

Ой, сау болгъун, афенди, сен, болушдунг!
Ауруб тургъан Къайсыннга саулукъ къошдунг...
Ол хайырсыз Бийнегер келе эсе,
Айтханынгы тынгылы эте эсе...

А ф е н д и

Мени къолум бла Аллахды болушхан,
Къайсынны къарыууна къарыу къошхан...
Разы болайыкъ барыбыз да анга,
Маджисуулукъну бурайыкъ намазгъа.

М а т а й

Тюз айтаса, тюз айтаса, афенди,
Ийнанама хар сёзюнге да энди!

А ф е н д и

Матай, былай къарайма да мен санга,
Адам керекди юйде тамадагъа.

М а т а й

Кертиди керти, бек тюздү айтханынг...

А ф е н д и

Умар болурму, Матай, сайлагъанынг?

М а т а й

Кеч-эртде да алай болур боллугъу...

Аллах башха умутланы къойдурду...

Умар джолоучу бетде юйге киреди. Чачмахан тешиндирирге чабышады.

У м а р

Не этеди, къалайды бюгюн Къайсын?

А ф е н д и

(аны аллына келе)

Маджалыракъды хали... Аллах айтсын...

М а т а й

Къайда къалды, айтдынгмы Бийнөгерге?

У м а р

Тилегенме, унамайды келирге.

М а т а й

Ол дегенинг? Таб айтмагъанса, баям...

У м а р

«Ёлсе, – деди, – къабырына да бармам!»

М а т а й

Огъай, огъай, тюдю алай айтырыкъ!

У м а р

Атам, сунма ол бери къайытырыкъ.

Аны джюреги башхадан толубду...

Ол анда башха адамны къорубду...

А ф е н д и
Аман болду, алай эсе, Къайсыннга...

М а т а й
Не этейик да энди биз, айт, анга?

Т о т а й
Бизникилеге бар, бир джукъ этерле.

У м а р
(масхаралаб)
Ол къызгъанчла айтханынглай джетерле...

М а т а й
Сынаб кѳрген азаб тюлдю, барайым.

Т о т а й
(ызындан)
Бар-бар, марджа, тиле, аурунг алайым.

Матай, таягъын да алыб, кетеди.

У м а р
Кирейим да, Къайсыннга бир къарайым.

А ф е н д и
Джукълаб турады, къой аны алайын.
(Умарны къулагъына.)
Кереклиси этилгенди ишлени,
Дауу болмаз энди санга кишини.
Турады намазны заманы джете,
Кеч къалмайын, барайыкъ биз меджгидге.

Умар бла афенди кетедиле.

Т о т а й
(Чачмахан бла Кябаханнга)
Суу келтиригиз да, асыгъыз къазан.
Ала, челеклени алыб, кетедиле.

Тотай

(Гошту бла Хайыркъызгъа)

Иги къадар этсин Къайсыннга джазгъан...

Келигиз, былай арбазгъа чыгъайыкъ,

Кюн тууушда бир кесек олтурайыкъ.

Ала да кетедиле. К я б а х а н бла Ч а ч м а х а н суу келтиредиле да,

Кябахан тышына кетеди. Чачмахан къазан асады. У м а р киреди.

Чачмахан

(Умарны кёрмей)

Иги этди келмегенин былайгъа...

Устадыла аман иш хазырларгъа

Экиси да...

Умар

Айтырыкъ сёзюм барды, келин, санга,

Тынгылачы, былай олтуруб, манга.

Бийнёгерни тос къатыны бар анда,

Сейир этдим юй болуб тургъанына...

Энди ол бери не хазна къайытсын...

Аллах анга тюз джолну кеси айтсын...

Чачмахан

(мудах)

Менде джокъду аны тыяргъа къарыу,

Бир тос угъай, он тос тутса да ариу...

Умар

Насыб ючюн керексе кюреширге...

Чачмахан

Джокъду затым аны бла юлеширге.

Ол суймей алгъансыз мени сиз анга...

Кюрешмеди аны ол джашырыргъа...

Чачмахан джылайды. Умар кетеди.

Ч а ч м а х а н

Не этейим, не этейим мен джазыкъ?
Не десем да, этерик болур азлыкъ!
Алыр эдим джыртыб ариу кезлерин.
Тохтатырем джырлаб чыкъгъан сёзлерин...

Б и й н ё г е р киреди.

Ч а ч м а х а н

(анга чаба)

Худжу итча, къайда айланаса сен?!

Б и й н ё г е р

(аны юсюнден айыра, арлакъгъа тюрте)
Ма былайса биягъы, бери келсем...
Къарнашым Къайсынны хали къалайды?

Ч а ч м а х а н

Ёлюм аны тёрт джанындан марайды!
Гяур начас, мурдар юзюк, алайды!

Чачмахан тыбырдан къысхачны алыб чабады, Бийнёгерни башына урады.

Б и й н ё г е р

(башына къолу бла тие)

Алыныбмы тебрегенсе сен, къатын?..

Ч а ч м а х а н

Аман бла айтылсын сени атынг!
(Урургъа кюрешеди.)

Б и й н ё г е р

Керт да дегеннге уа, не аман оздунг!
Бюгюн а бир айтчы, неге къозудунг!

Бийнёгер, Чачмаханни къолундан къысхачны алыб, бир джанына атады.
Чачмахан къычырыкъдан алыб джылайды.

Б и й н ё г е р

Айтхан эдим сени манга алгъанда.
«Сюймейме мен сени, чыкъма, – деб, – манга!»
Чыкъдынг, келдинг, юрешгенме джашаргъа,
Сени бла тузлу гырджын ашаргъа...
Не этейим, болмагъанды башха хал,
Кет къатымдан, кёзюме кёрюнмей къал!

Чачмахан кычырыкъдан алыб кетеди. Бийнёгер, аны ызындан къарай, джамчысын джастыкъгъа атыб, олтурады. Тотай, Гошту, Хайыркъыз, сора Матай киредиле.

М а т а й

Келибми тураса, джашым, Бийнёгер?

Т о т а й

Сау кел, джашым, асыл балам, Бийнёгер!

Б и й н ё г е р

Къайгъы этиб келеме мен Къайсыннга...

М а т а й

Ауруйду бек, болушмайды зат анга...

Б и й н ё г е р

Не керекди? Не этейим? Атам, айт!

М а т а й

Акъ маралны сютю, дейдиле, дарманд.

Б и й н ё г е р

Къайдады Къайсын? Бир кёре кетейим.

Т о т а й

Мындады, кел бери, балам, элтейим.

Тотай бла Бийнёгер Къайсынны кёрюрге киредиле. Къалгъанла аланы сакълайдыла.

А ф е н д и бла У м а р киредиле.

У м а р

Не болгъанды? Нек турасыз тынгылаб?

М а т а й

Не зат дединг? Эшитмейме, ангылат.

У м а р

Не болгъанды деб сорама, аны айт.

М а т а й

Бийнөгер келиб, киргенди Къайсыннга.

У м а р

Къайдады да? Бош кюрешед джарсыргъа...

М а т а й

Ары киргенди, андады, Къайсында.
Айтырым барды, тохтачы, джаш, санга.
Нек джылатханса келинни, тюзюн айт!
Бар да, аны бир тый, анга ариу айт...

У м а р

Ариу айтычусу барды кесини,
Болгъан эсе да узакъда эсирик...
Ол айтсын анга ариу да, иги да,
Мени уа джокъ аны бла ишим да...

М а т а й

Нек даулашаса, э джаш, сен мени бла?
Не сёзюнг болду сени бу келин бла?

У м а р

Къарт эсенг да, эслеп сёлеш былайда!
Нек къалгъанма мен аны джабсарыргъа?!

М а т а й

Эслемей а, эслеп турама аны –

Сен юйюме кьайгъыла салгъанынгы...

(Афендиге.)

Умаргъа берирча тамадалыкъны,
Билмейди ол татыуун къарнашлыкъны.
Алай болса, Бийнёгерге берирме...

У м а р

Алай этсенг... сора артда кёрюрге...

М а т а й

Кёрюнеди сени ниетинг аман.

Т о т а й

(арбазгъа чыгъа)

Даулашыуну бир къоялмайсыз, кьайдам...
Бюгюн даулашыр кюн тюлдю да тамам.

Г о ш т у

Хо, джаным, хо, тюз айтаса, Тотай, сен.

А ф е н д и

Болур ючюн бюгюн Къайсын сау-эсен,
Айтханмысыз Бийнёгерге этерин,
Андан бизге бюгюн не зат керегин?

Б и й н ё г е р

(отоудан чыгъа)

Барын да керегича джарашдыра,
Марал излей, Хатипара башына
Чыгъарыкъма. Марал сютю джарармы?
Къайсын джазыкъдан бу ауруу къорармы?

А ф е н д и

Марал сютню ёгюз къаннга кьошханда,
Къабыл болады алай джазылгъан дууа.

Г о ш т у

Алайды, керти айтады Афенди...
Аллай дууаны кёбдю игилиги.

Б и й н ё г е р

Марал сютню тууар сютден башхасы
Неде болур, аны манга ким айтсын?
Бошду сизни айтханыгъыз бу ишде,
Къала тура болурбуз, дейме, кечге...

А ф е н д и

Ёгюз кесиб, дууа джазыб къаны бла,
Бергенимде Къайсыннга танг бурну бла,
Иги джарагъанды, айтыб айтмазча...
Андан да бег а, аджымлы болмазча,
Марал сютчюк бла аны къатышдысакъ,
Боллукъ эди кючлю дууа, эталсакъ...

Г о ш т у

Кертиди айтхан сёзю Афендини.

Б и й н ё г е р

Афендини – барыбыздан джахилни...

А ф е н д и

Тоба де сен, джигит туугъан Бийнёгер!

Матай бла Тотай къоркъуб, төгереклерине къарайдыла.

Б и й н ё г е р

(атасы бла анасына къайгъылы бола)

Неси барды, беригиз бир ит нёгер,
Керек эсе, мен тебрейим арсарсыз,
Къайытмазма ол сиз айтхан затласыз.

М а т а й

Ана къарындашынгы барды ити,
Манга аны, огъай деб, бермей ийди...
Ким биледи, берлик эсе уа санга ...

Б и й н ё г е р

Болсун сора, барыб кёрейим анга.

(Умаргъа эрши къараб.)

Умарны уа сиз иймегиз Къайсыннга.

М а т а й
Не болгъанды, нек айтдың алай анга?!

Б и й н ё г е р
Онг этмейди ол къарнашы Къайсыннга...

Бийнөгер кетеди, къалгъанла да аны ызындан чыгъадыла.

5-чи АКТ
1-чи СУРАТ

Бийик таулада тала джер. Сахнаны ортасы бла узакъда кърлы таула, аланы тюблеринде кърала тургъан агъач. Гокга ханслы ариу талагъа Бийнөгер арыб чыгъады. Тохтаб, таула таба къараб, шкогун, аркъанын да кырдыкга атыб, олтурады. Бир кесекден сыртындан джатады; онг чинасына таянады да, къоллары бла чёблени юзе, джырлаб тебирейди. Ол джырлагъан тауушка сюрюучюле бирем-бирем келиб, эджиу этиб тебирейдиле.

Б и й н ё г е р
Мен баргъанем ана кърарындашха къронакъгъа,
Угъа барыргъа итни хаухлугъун тилей.
Ол а мени къронагъы кибиб кёрмеди –
Итни хаухлугъун меннге бермеди.
Джууукъ эсе да, итден аман ит болсун.
Керекли кюнде итни хаухлугъун кърызгъанды.
Джашауну тар этген кърызгъанч тукъуму тар болсун!
Эгечинден туугъан адамгъа джарарла деб, зарланды.
Андан бардым мен Кърубадиийлагъа къронакъгъа.
Ала мени къронакъ кибиб кёрдюле.
Эгер итлерин хаухлукъгъа бердиле.
Насыблы болсун ол арбазны адамы!
Бийнөгер марал сют излей барады...

Джыр бошалгъандан сора, сюрюучюле, Бийнөгер да тынгылаб, бир кесек турадыла. Сора Бийнөгер къробуб, кёрюннген таулагъа кърарайды, шкогун алады, аркъанны билегине тагъады.

Б и й н ё г е р
Сау къралыгъыз, бара барайым таугъа,
Керекме мен саулукъ марал табаргъа...

Д ж а ш л а

Иги джолгъа, Бийнӛгер, сен таб джюрю!
Сен табмасанг, ким табар марал сютюн?!
Къууаныб къайыт, Бийнӛгер ызынга,
Биз джашайбыз, джангыз санга базына!

Сюрюючюле бирем-бирем чачыладыла. Алайгъа къашха эчгиле чыгъадыла. Алагъа буула къошуладыла, бир-бирлери бла ойнаб башлайдыла. Алагъа джугъутурла келиб къошуладыла. Кенгден узун чал сакъалы, кийик тону бла къарт Апсаты чыгъады. Ол кийиклеге бек сойюмлю къарайды. Кийикле аны тегерегине басынадыла. Апсаты аланы мюйюзлеринден, къулакъларындан тутуб, ийнакълайды, тас болгъаны бармыды деб, санайды. Бийнӛгер, ол къадар кийикни керюб, атаргъа марайды. Алай болгъанлыкъгъа, сокъуранады. Аркъан эсине тюшюб, аны атаргъа хазыр болады. Кийикле, адам ийис эшитиб, къачадыла. Бийнӛгер кийиклени ызларындан къарай, Апсатыны аллына барады.

Б и й н ӛ г е р

Кёб болсун, Апсаты – ёмюрлюк тейри!

А п с а т ы

Ой, сау бол, сау кел, джууукъ бол, Бийнӛгер,
Кийиклени быкъылагъа таб тизер!
Не айланаса, не затды излегенинг?
Не сагъыш бла, не оюм бла келгенинг?

Б и й н ӛ г е р

Келгенме мен кийик тутар муратда,
Тюшерми деб малынг манга тузакъгъа...

А п с а т ы

(ыразы болмай)

Къурутдунг, бошадынг мени малымы!

Б и й н ӛ г е р

Бу джол келдим, ийнан анга, джалыныб...

А п с а т ы

Сен, Бийнӛгер, джюзге джете келесе,
Андан кёб унамазымы билесе!

Б и й н ё г е р

Кеси малынгы бийесе, билеме,
Къарыуунгу-кючюнгю да кёреме...

А п с а т ы

Бир шеклигим джокъ эди билгенинге,
Сейир этеме уугъа келгенинге!
Тансыкъма мен ушакъ эте туругъа,
Алай къоймам санга кийик уругъа!

Экиси да иги кесекни тынгылайдыла. Сора Бийнёгер джырлаб башлайды.

Б и й н ё г е р

Орайда, кюнюм къыйнатхын,
Май къазанланы къайнатхын,
Бизге къан ырхымла ¹ чайнатхын.
Къошда джашлагъа – чоюн эт,
Уллу джугъутурну союм эт,
Орайда, кюнюм къыйынлы!
Берсин бизге базыкъ боюнлу,
Джау кекирген семиз союмну!
Богъурдакъ кесдиргин челеклей,
Къабыргъасын тешдиргин элеклей!
Бийикде болады Апсатыны къаласы.
Аны къаласы – темир эшикли,
Аны баласы – алтын бешикли,
Бешик бауу – алтын билезик.²
Алтын билезикле юздюрюн!
Джугъутурну чынгылладан джюздюрюн!..
Берир болсанг, тыя келгин аллыма.
Бермегин душман къанлыма.
Барды сени къулакъ сайын малларынг,
Уруб сындыртхын а санларын!
Да, бер, къурманынг болайым,
Берир малынгы бер, хайда,
Бермез малынгы кери айда...

¹ Къан ырхымла – къан уюгъанла.

² Билезик – юзмелт.

Мараучудан джазыкъ джан болмаз,
Сау кечени юйюнде къалмаз.
Темир боюнсасы бойнунда,
Кюйген гырджыны кюйнунда,
Джолу – къайын къулакъ, тар сызгъа,
Ючню-тёртню бергин бир ызгъа...¹

А п с а т ы

(сагъышлы тынгылай туруб)

Гезох улу джигит туугъан Бийнёгер,
Учуланы барына да бий нёгер,
Сени тилегенинг а къыйын тюлдю –
Сени излегенинг марал сютюдю.
Саулукъланы бюгюн барын берирем,
Хатеринги билгенимча кёрюрем,
Башха кюнлени биринде сен келсенг,
Сени ийген кимле болгъанын билсенг.
Сен келгенсе уу адамны сёзю бла,
Кёрмезге туугъан джеринги кёзюнг бла.
Барма, Бийнёгер, бюгюн сен буу уугъа,
Кюйма сени суйгенлени ачыугъа...

Б и й н ё г е р

Сёз бериб келгенме бюгюн къартлагъа,
Джокъду амалым, Апсаты, бармазгъа.

А п с а т ы

Барма, Бийнёгер, кюй бюгюн сен аны,
Болма суймегенлеринги къурманы...

Б и й н ё г е р

Къарнашым мени айруйду да, анга
Марал сютю керек болад дарманнга.
Бармай къалыргъа уа джокъду амалым,
Кёбдю сени бу таулада маралынг...
Кюру къоллу къайытарма ызыма,
Юрет мени саулукъ марал ызына...

¹ Тасма – ахшы, тутхучлу деген магъанада.

А п с а т ы

Мени малым халал болад халалгъа,
Харам болур сени ийген харамгъа.
Джокъду аны терс муратха джарары,
Келмейд мени тилегинге къарарым.
Къайыт да кет, тилейме мен, бюгюн сен,
Келирсе тамбла, болсакъ сау-эсен.

Б и й н ё г е р

Огъай, огъай, кеталмазма къайытыб...
Айталмайма кереклими айыртыб...

А п с а т ы

Алай эсе, къарнашын да сау къалмаз,
Матай къартха Бийнёгер да къайытмаз.

Б и й н ё г е р

Къарт Апсаты – уучуланы огъуру,
Келе кёреме къанымдан тогъурунг...
Кете эсем, кертичилай кетейим,
Джетер кюнюме булджумай джетейим.

А п с а т ы

Огъай, тохта, ол зат бизге джарамаз,
Апсаты да анга иги къарамаз...
Бузма сен болуб келген адетлени,
Уучулукъда джюрюген төрелени –
Бил уугъа джарамагъанын бу кюнню...

Б и й н ё г е р

(аллына тургъан Апсатыны бир джанына эте)
Сакълар онгу джокъду джарлы юйюмю...
Кет аллымдан, тыйгъыч болма, кетме къой,
Келмейди мени салырым санга бой.
Адетлеринг чиригенди, кетгенди,
Аны заман джели узакъ элтгенди...

Бийнёгер кетеди. Апсаты Байдыматны чакъырады.

А п с а т ы

Бу иги джашны сен ызынгдан тебрет,
Къая раннга, артха тюшмез джерге, элт.
Ачыу эсе да, ызына кетмесин,
Уу муратны толтурады – джетмесин!

Б а й д ы м а т

Огъай, атам, мен ол затны эталмам,
Бийнѳгерни анда къоюб кеталмам.

А п с а т ы

Нек сора?

Б а й д ы м а т

Сюйген джашым мени олду таулада,
Ол кетерин мен сюймейме сауладан...

А п с а т ы

Бек джаратдым сайлаунгу – джашынгы,
Алай... аны бла къыйнама башынгы.
Джокъду амал Бийнѳгерге джашаргъа,
Боллукъду ол биз адетден бошаргъа.
Бар, Байдымат, мен айтхан затланы эт,
Бийнѳгерни къайытмаз джанына элт.

Байдымат кетеди. Апсаты да акъырын агъачха ташайыб кетеди.

2-чи СУРАТ

Сахнаны онг джанында марал чыгъады. Бийнѳгер, аны ызы бла келиб, излейди, табады, марайды. Алай болгъанлыкъгъа, аны саулай тутаргъа эсине тюшюб, аркъан атады. Марал къачады, сахнаны сол джанына ташаяды. Бийнѳгер аны сюрюб кетеди. Бир кесекден марал сахнаны сол джанындан чыгъады. Бийнѳгер анга аркъан атады, алай ол маралны башына тюшмейди. Марал къачады. Бийнѳгер аны ызындан скюреди. Марал ёргеден-ёрге ёрлей барады да, бир къая ранны аллында тохтайды. Бийнѳгер, аны ызындан джетерге, марал къая раннга ёрлеб тебирейди. Бийнѳгер, аны ызындан ёрлерге кюрешеди, ёрлеялмайды. Байдымат, аны хиликке этгенча кёрюнюб, Бийнѳгерге ачыу тиеди. Тёгерегине къараб, къар джуммакла этиб, башлыгъына джыйыб, къая ранны къатына

келеди. Къар джуммакланы бирем-бирем къаягъа уруб джабышдырады да, алагъа аякъларын сала, Байдыматны ызындан ёрлейди. Къар джуммакла тауусуладыла. Ары-бери барыр амалы болмай, Бийнёгер къая ранда бегитиледи. Марал, Бийнёгерни къозута, кёз туурасында джатады.

Б и й н ё г е р

(маралгъа къараб, ачыулу болуб)

Сени кибик, быллай ариу кийикге
Тюбемедим, кёб айландым бийикде.
Болмазса сен кийик ансы, аркъанлаб,
Тутар эдим мен сени эртте, къыйнаб.
Алдаб чыгъаргъанса мени былайгъа,
Тюшдю бюгюн манга да джангылыргъа.
Кийик эсенг, илишанлаб, атма къой,
Саулукъ эсенг, эмчегингден тартма къой.
Шайтан эсенг, думп бол мени аллымдан,
Джин эсенг а, узакъ айлан къатымдан.

Б а й д ы м а т

(ызына айланыб)

Шайтан -джин да тюлме, сейир этерча,
Думп болуб, сени аллынгдан кетерча.
Кийик тюлме, илишаннга салырча,
Саулукъ тюлме, эмчегимден тартырча.
Мен Апсатыны къызы Байдыматма,
Илишаннга салыб, мени сен атма.
Ашадынг-ичдинг сен, бизден тоймадынг,
Бизни бу къая ранлада къоймадынг.
Аны ючюн санга алгъыш айтайым.
Мен ызыма юсюнг бла къайтайым.
Тёбен джанынг дженгил болсун, терк болсун,
Огъары джанынг бийик болсун, кёк болсун,
Эки кёндеденинг шайтан кирмез бек болсун,
Аны ичинде джашар кюнюнг кёб болсун!

Бийнёгер, ачыуланыб, бир талай кере Байдыматны мараб атады. Алай болгъанлыкъгъа, Байдымат, кюлюб, ташайыб кетеди. Шюк атылгъан тауушланы эшитиб, къая ран аллына бирем-бирем сюрочюле чыгъадыла. Ала Бийнёгер бегитилген къая раннга къараб тохтайдыла.

С ю р ю ч ю л е д е н б и р и
О, барыгъыз, билдиригиз Матайгъа,
Бийнѳгеринг бегигенди деб раннга!

С ю р ю ч ю л е д е н б и р и ч а б ы б к е т е д и .
Узакъда. «Бийнѳгер!» деген тауушла эшитиледиле. Ала джууукъ-
дан-джууукъ бола, алайгъа У м а р ч ы г ы а д ы .

У м а р

Бийнѳгерни къая ранда хапарын
Айтадыла сюрюучю джашла бары...
Аны андан тюшюрюрге керекди...
Ол а халкъны къарыуундан келликди ...
Къалай этейим мен а, джазыкъ Умар?...
Неда болсун, башынгы кесинг къутхар!

А ф е н д и к е л е д и .

А ф е н д и

(Умаргъа)

Келгенмисе, джетгенмисе былайгъа?
Къалайд акъылынг бу ишден чыгъаргъа?

У м а р

Да къалай этсемди табы, Афеңди,
Не этейим Бийнѳгерге мен энди?

А ф е н д и

Болушурунг келе эсе, бар, болуш,
Санга алдады аны бла согъуш...

У м а р

Къайсын ёлдю. Болушурум келеди...
Атам аны мюлк тамада этеди...
Алай болса, табсыз тюшеди меннге,
Малдан айырыллыкъ болмам ёмюрде...

А ф е н д и

Не айтыр сениге, билсе терслигинги?

(Умар сагъышлы болады.)

Къайда тас этгенсе, джаш, сен эсинги?!

У м а р

Болушмасам, халкъ болушур да анга,

Налат берир менича къарнашына...

А ф е н д и

Апсатыды алай этдирген десек,

Къоркъурму халкъ болушургъа бир кесек?

С ю р ю у ч ю

(Бийнөгер болгъан джерден ызына къайытыб келе)

Марджа, Умар, бизге керекди джёнгер –

Къая рандан тюшалмайды Бийнөгер,

Джибле джыйыб келтирейим мен анга,

Къая ранда болуш салындырыгъа!

У м а р

Келтир, келтир, биз да барыб кёрейик,

Анга кёре, не джарарын билейик...

Сюрюучю чабыб кетеди. Джюнюс джетеди.

Д ж ю н ю с

Не болгъанды? Къайда джигит Бийнөгер?

У м а р

(эшитдирмей)

Ариу къатынчыгъынг джыламукъ тегер!

(Джюнюсге айланыб.)

Турад, дейле, къая ранында бегиб.

Д ж ю н ю с

Чыгъарыргъа керекди, неда этиб!

(Чабыб кетеди.)

Умар

Не этейик? Кьоркъама мен, афенди...
Табсыз ишге тьубегенбиз биз энди.

Афенди

Болур болуб бошагъанды, кьарнашым,
Иги ишлесе эди сени башынг...
Бизни этген ишибиз саулай халкъгъа
Ачыкъ болгъандан, Аллахым, сен сакъла!

Умар

Къайдан билгин былай боллугъун ишни...
Аны, айтыб, ангылатмады киши...
Ауур болур, экисинден бошасам,
Атам бла кесим джангызлай къалсам...

Афенди

Сюйсенг – Умар, сюйсенг – джигит Бийнёгер...
Керек эсе санга джашауда нёгер...
Сайла, кесинге таб келгенни сайла...

Умар

Сайлар эдим... Къалай сайлайым? Къайдам...

Экиси да кетедиле. Аланы ызларындан Т о т а й, Х а й ы р к ы з, М а т а й
чыгъадыла. Сахна акъырын айлана келиб, Бийнёгер болгъан къаяда тох-
тайды. Къаяны тьубюнде Джюнюс раннга илинирге кюрешеди. Умар бла
афенди, башха адамла да алайдадыла.

Умар

(Бийнёгерге айланыб)

Ой, Бийнёгер, къалай миннгенсе ары,
Табмагъанча мындан мийигин, тарын?!

Бийнёгер

Эшитмейме, къайгъылыды джюрегим...
Келеди Къайсынны саулай кёрюрюм,
Излемейин мен келгинчи джатарын,
Сюе эдим эшитирге хапарын...

А ф е н д и

(анга эшитдирмей)

Айтмазгъа керекди аны ёлгенин.
Эшитгенлей, къая ранда илгенир...

У м а р

Джокъду аны сен къайгъырлыкъ хатасы,
Олтурады баш джанында анасы!

Б и й н ё г е р

Бек къуандым мен сиз айтхан хапаргъа...
Марал излей къарнашыма дарманнга,
Ингирликде кюн батарыкъ заманнга
Хатапара тауларына ёрледим,
Парийим бла кийик излеб тебредим.
Аллай кюн а келге эди къанлыма –
Юч аякълы кийик чыкъды аллыма!
Экисинден ючюнчюсю бек бийик,
Ары дери мен тюбеменген кийик.
Аякъ учу – чарыкъ тикген биз кибики,
Мюйюзлери – этни чанчхан шиш кибики.
Узакъ барды, сабыр болуб, атдырмай,
Джюрютмейин мен джазыкъны чабдырмай.

*(Атасы Матай, акъырын келиб, джыйылгъанланы
артларында тохтаб, тынгылайды.)*

Ол кийикни сюре-сюре тебредим,
Арыгъандан бек адебсиз терледим.
Къарыусуздан, сагъыш эте олтурдум,
Башлыгъымы къар джуммакдан толтурдум.
Мен аладан басхыч этиб башладым,
Ёрлей барыб, джумшакъ джерни ташладым.
Ёрлеб чыкъдым бу чынгылны башына,
Ачы кюн джетди Гезох улуну джашына.
Къар джуммакла бошалдыла башлыкъда,
Къуру къалдым джангызлыкъда, ачлыкъда...
Тегерегим туман болду, чарс болду,
Аякъ тюбде шайтан джолу тас болду...
Онбеш кюнню бу ыранда джашадым,

Билек шаугютлерими уа ашадым.
Уучу итим манга къараб юргенде,
Бут чабакъалырмадан тюшдю берирге...

У м а р

Да тюш бери, не этесе сен анда?
Нек тураса, илиниб къая раннга?

Б и й н ё г е р

Къалмагъанды ары тюшерге джолум,
Къая ранны керти тутмагъы болдум.
Тёбен джаным, тенгиз кирик, теренди,
Ёрге джаным кём-кёгерген ёзенди,
Кёндеденим аякъ басмаз сыйдамды.
Мен ышанган сизде болгъан ийманды!

А ф е н д и

Джигит туугъан джашланы сен биресе,
Къалгъанладан эки кере тиресе.
Да бир кюреш, амал изле тюшерге,
Амалынгы аякъ тюбге тишерге.
Аллах айтса, тюшалырса сен бери,
Кишилигинг къатыды бизден сени...

Б и й н ё г е р

Къалмагъанды мен тюшерге бир амал,
Кюрешгенме акъыл этиб мен... къайдам...
Джиб атсагъыз баш джанындан сиз манга,
Кюреширме кыйырындан тутаргъа.

С ю р ю у ч ю д ж а ш д ж и б л е р и б л а д ж е т е д и .

С ю р ю у ч ю д ж а ш
Тебре, Умар, алыб келеме джибле.

Умар, аланы алыб, узунлукъларын кёреди.

Умар

Баш джанынгдан джиб атаргъа табсызды.
Къалай болайыкъ, беклигинг антсызды...
Табалмабыз аллай бир джиб биз санга,
Джетер кибиб баш джанындан бу раннга.

Джюнюс

Нек табмайбыз, къаллай бир да табарбыз,
Джетмей къалса, ёгюзлени соярбыз!

Афенди

(Матайгъа къарай, Джюнюсге)

Джиб табылыр, узунлугъу джетерге...
Джарамайды чюйре ишле этерге –
Апсаты бегитгенди муну раннга...
Къажау ким бараллыкъды бизден анга?!

Гошту

Алайды, керти айтады афенди –
Бийнёгерни ёз джазыуу бегитди!

Хайыркъыз

Тюздю, тюздю, джазыууду ол аны!
Андан сора ким айланыр бу ранны?!...
Чюйре ишлени суймейди Апсаты,
Андан болду Бийнёгерге ол къаты!

Бийнёгер

Тюб джанымдан быкъы этигиз ёрге,
Бийиклигине иги къараб, тергеб.
Быкъы болса, таб боллукъду тюшерге,
Джамагъатыма сау-эсен тюберге.

Умар

Аллай терек мында джокъду агъачда,
Тюйюл эсек шо ишлерик тауушдан.

Б и й н ё г е р

Чыкъмай эсе ол джанындан бир хайыр,
Башлыкъланы, мени марлаб, былайгъа
Атсагъыз а, къар джуммакдан толтуруб,
Сакъларма мен сизни, былай олтуруб.

У м а р

(атасыны келиб тургъанын эслеб).

Къар джуммакла этер эдик джыйылыб,
Ол заманда аны чыкъса хайыры.
Джетдиралмабыз аланы биз атыб,
Сен сюелген къая раннга, эй, антым!

Б и й н ё г е р

Джокъмуду да сиз этеллик бир мадар
Тюрлю-тюрлю амалладан ол къадар?

А ф е н д и

(Матайгъа)

Матай, кел, биз арлагъыракъ кетейик,
Бийнёгерге джарар оноу этейик.

М а т а й

Табсызды бек Апсатыны этгени.
Джаратмады Бийнёгерни келгенин.

Экиси да кетедиле.

Б и й н ё г е р

Да не къалад манга сора бу джерде.
Къая ранны ортасы бийик тёрде?

У м а р

Секирмесенг, билмейме этеринги,
Сен алайда не кюннге джетеринги...

Б и й н ё г е р

Секирмесенгми?

Умар
Секирмесенг...

Гошту
(халкѳгѳа)
Алай боллукѳду уучуну джазыуу,
Болмаса, Апсаты айтыб, барыуу.

Умар
Секир, секир, секирмейин ол кѳадар
Мадарладан кѳалмагѳанды бир мадар.

Бийнѳгер
Секиралмам, ѳлюр кюнде джан татлыд,
Секираллыкѳ былайладан кѳанатлыд.
Кѳанатларым джокѳду мени учаргѳа,
Кѳарыуумдан келмейд сизден кѳачаргѳа...
Джаным саулай, санларымы чачаргѳа,
Джашаууму алай дженгил бошаргѳа
Болалмайма, сиз айтханнга кѳараб мен,
Гезох улу джаш Бийнѳгер, хариб мен...

Умар
Секирмесенг, этерими айтайым.
Бир кѳызынгы кюн чыкѳгѳаннга сатайым,
Бир кѳызынгы кюн батханнга атайым,
Кѳатынынг бла кѳз туурангда джатайым.

Бийнѳгер
Айтханларынг бек ачылла, кѳарнашым,
Этеринги сен аллайла джаш башым
Эрте билед заран болуу ишингден...
Тѳуйюлмюдю сени заран кючюнгден
Бу затлагѳа джетгенибиз экибиз –
Кѳайсынны да, мени да кетгенибиз?

Умар
Алай кѳалай айтаса сен, Бийнѳгер?

Б и й н ё г е р

Этген затын хар ким да бирде төлер...
Мен билеме, ёлюб битгенд Къайсын да...
Тюз адамла, тынч адамла къайсынг да,
Узакъ туругъуз Умарча адамдан.
Харам-халал айырмагъан харамдан...

Халкъ Умаргъа эрши къарайды. Умар артха турады.

Д ж ю н ю с

Былай берчи джиблени, бир кёрейим,
Къая раннга мен кесим да ёрлейим...

Джюнюс, джиблени алыб, сюрюучюледен бири бла, тауну башына
ёрлейме деб, ташайыб кетеди.

Б и й н ё г е р

Къалмагъанды мени энди этерим...
Хоу десегиз, барды джангыз тилерим...

А ф е н д и

Къалмагъанды, хау, кертиди этеринг...
Неди, айтчы, сени бизден тилеринг?

Б и й н ё г е р

Чыкъгъанымча, энерге джол табмайма,
Бу къаядан мен джанымы атмайма...
Бабугентде барды мени суйгеним,
Джанымдан эсе да сыйлы кёргеним.
Аны табсам, бар эди бир айтырым,
Аны бла бирди мени акъылым.
Бери джетсе, ол айтханны этерме,
Секир десе, къаядан да кетерме.

А ф е н д и

(сюрюучюледен бирине)

Берчы, алан, бу айтханны бир чакъыр,
Этмейик Бийнёгерни джанын такъыр...

Сюрюучю кетеди. Халкъ, джыйылыб, «Бийнегер» деген джырны джырлайды. Джыр джырлана, кюн батады.
Танг атады, кюн тиеди, А й д ж а я къ келеди. Бийнегерни керюб, кыйналады.

А й д ж а я къ
(тёгерегине, халкъгъа къараб)
Нек турасыз былай этиб, тынгылаб
Джокъмуду мынга болушур амал-зат?
Джокъмуду джаны ауругъан джигитге,
Сизни ючюн миннгенди ол мийикге?!

Адамла баш тебен къарайдыла.

А ф е н д и
Аны анда бегитген зат – джазыуу,
Аны бузар кимни барды къарыуу?

Д ж ю н ю с келеди. Юй бийчесин керюб, ачыгуланады.

Д ж ю н ю с
(юй бийчесини къатына келиб)
Уял, джойдунг бетибизни сен бизни.
Бу ишлеригиз налат экигизни
Атыбызны бешишликге къалдырды,
Къубадилагъа кёб айыб салдырды.
Ийнанмай тургъанма бюгюннге дери...
Уялмай, къалай келгенсе сен бери?!
Налат санга, уялмагъан налатха!..
Кетиб къал сен былайдан юйге, артха!

А й д ж а я къ
Огъай, кетмем, Джюнюс, энди былайдан,
Бийнегерни кючлеб тургъан тауладан...

Д ж ю н ю с
Алай эсе, къахме, худжу, ма санга,
Ёлюб кетчи, ушамайын адамгъа...

Джюнюс къама бла Айджаякъгъа чабады. Адамла аны аллын тыядыла.

А й д ж а я к ъ

Ма былайда кызыл кыаным тегюлсе,
Бийнегерни, суйгеними, керюрге...
Келир эдим бутларымы ат этиб!
Ур, аяма, джазыкьсынма, ант этиб...

Биягы Джюнос Айджаякьга чабады. Бийнегерни унутуб, халкь аны тыяргьа болады. Джюнос, не этерин билмей, кьачыб кетеди.

А й д ж а я к ъ

Ма, кьарачы, джигит туугьан Бийнегер,
Санга болушургьа джокь мында негер...
Не ахшылыкь сакьлайса сен буладан?
Андан эсе, тиле насыб Аллахдан,
Кьутхарыр эсе уа сени палахдан...

Б и й н е г е р

Кимди мени кез туурамда сюелген,
Джаханимден мелек кибик керюннген?
Ол Айджаякь болмай джокьду амалы...
Ол мелекте ушармы джер адамы?!
Кьарачыгьыз, адамланы аманы!
Айджаякьны юсюнден зат айтмагьыз,
Анга, дейме, джалгьан затла джакьмагьыз.
Тазады ол, сууларыча Кьобанны,
Гырджын бла урад таш бла ургьанны!
Бек суйсем да, узакь тутдум кесимден,
Уялгьандан шох тенгимден – Джюносуден...
Мени суйген адамлагьа аманат
Мен этеме сени атынгы, Айджаякь.
Сени бетинг джарытады, ай кибик,
Джюрегими кьууандырад, джай кибик...
Не этейим, уялма да, айт манга,
Тынгыларма, сез кьошмай, сен айтханнга...
Секир десенг, джагьылырма бу раннга
Керек эсе ол джанынга дарманнга...

Айджаякъ

Мен келгенме, намысны артха атыб,
Сени кёрюрге деб, таулагъа тартыб.
Келдим джолда, бутларымы ат этиб,
Къутас чачымы къара джамчы этиб,
Къолларымы бутлагъа къамчы этиб,
Джылагъандан, кёзлерим тамчы этиб.
Джашар эсем мен дуняда сени бла –
Тюшерсе сен суймекликни джели бла!
Тюл эсем а сени бла джашарыкъ,
Болуб тюшерсе къаргъагъа ашарыкъ...
Мен къуш болсам, джетер эди билегим,
Къабыл болсун бюгюн этген тилегим.
Алтынлыны былай бери быргъачы,
Кесим этген ысхарла башлыгъынгы
Мен тоймагъан кёзлеринге байлачы.
Ёлюгюнгю къая ранда тыймачы,
Джууукъ-тенгни керексизге къырмачы,
Мени акъ ёшюнлериме чынгачы!

Бийнегер, алтынлысын-шкогун быргъаб, башлыгъын кёзлерине чырмайды. Сора Айджаякъ таба чынгаяды. Ол Айджаякъны аллына тюшгенлей, Айджаякъ, аны кёрюб, илгенеди, къыптысын чыгъарыб, джюрегине урады.

ДЖАБЫУ

СОДЕРЖАНИЕ

С. Мусукаева. Образование души	3
Алийланы Умар (1911–1972).....	7

НАЗМУЛА

Къар джауады, джабалакъ	8
Джер бла адам улу.....	9
Гугук.....	15
Джашау	16
Тамчыла.....	17
«Кюн къыздырса, буз, къар эрир...».....	18
Джаз	19
Джангур	20
Тиричилик	20
Тюзлюк	21
Ленин атлы комсомол	22
Джырларым келеди	25
«Кёкдегини дертин бизге къалдыра...»	28
Джайгы кюнле.....	29
Тау джырла	31
Чыпчыкъ джырлайды	33
Озадыла къууандырыб (<i>Ойла</i>).....	35
Кечеги шахар.....	36
Солууда	38
«Кюзню бети акъсыл болмаз...»	38
«Къарай-къарай терезеден, этдим сокъур...»	39
Тюрленеди хар шарты	40
Адам деген къатышда	41
«Бууунумда сагъатым...».....	42
«Къыйынлыкъда джылар адам...».....	42
«Сабан орулуб, чегетле – къымыджа...»	43
Суймеклик.....	43
Алма терек.....	45
Нарт назмула.....	47
Шиндик бла юсюнде олтургъан	51
Хар келгеним	52
Ненча кере келсем да.....	55
«Энтда келдим бир кере...»	59
Бизни ишибиз алайды.....	60
«Кёкден джаннган Кюн кибик, джерде».....	60
Исси сууну таулары.....	61
Бирликде – тирлик.....	64

«Тюрлю-тюрлю кыйынлыкъгъа тѳзгенле...».....	65
Келе-келиб бир мешна.....	66
Мен бла сен.....	67
Мен туугъанма.....	68
Гылджа (<i>Чам назму</i>).....	71
Джырлайдыла халкъла.....	73
Минги тау.....	75
Баш иш.....	77
Джырлайды бир чыпчыкъ.....	78
Кюн тийди да.....	81
«Уллуду, бек уллу джыр сѳзню кючю...».....	87
«Кавказны сагъыныу джарытса эсими...».....	87
Гѳргеджыз.....	88
Энтда озду бир джылым.....	89
Аймуш (<i>Таурухдан юзюк</i>).....	91
Сын таш (<i>Поэмадан юзюк</i>).....	98
Акъыл баш.....	99
Къарачай (<i>Поэмадан юзюк</i>).....	102
Къобан ѳзен.....	130
«Мен атлайма алгъадан алгъа таш джолтун...».....	131
«Барама алгъа, таулагъа къарай...».....	134
Ташкѳпюр.....	134
Суймеклик бла зарлыкъ (<i>Таурухдан юзюк</i>).....	137

ТАМСИЛЛЕ (*Басни*)

Анасы бла баласы.....	152
«Бардыла анала...».....	166
Къаргъа бла кылыч.....	167
«Кѳбдю алкъын адам бетли къаргъала...».....	168
Уку бла кюн.....	168
«Кюрешеди, дейдиле, ачаргъа...».....	170
Джахил эшек.....	171
«Айтылгъанда магъана...».....	172
Тебсеучю мамурач.....	172
«Муну магъана-мураты...».....	175

КѳЧЮРМЕЛЕ (*Переводы*)

<i>Т. Шевченко</i> . Кавказ.....	176
<i>М. Ю. Лермонтов</i> . Гѳттеден.....	184
<i>А. С. Пушкин</i> . Кавказ.....	184
Дауму бла къонакъ (<i>Ханар</i>).....	186
Бийнѳгер (<i>Музыкальная пьеса</i>).....	192

Литературно-художественное издание

Алиев Умар Баблашевич

ИЗБРАННЫЕ ТРУДЫ:

В трех томах

Том III

Литературные работы

Заведующий редакцией В. Н. Котляров
Художник Ж. А. Шогенова
Корректоры: Н. В. Лысенко, Н. В. Римская
Компьютерная верстка М. Черкесовой

Лицензия ИД № 00003 от 27.08.99

Сдано в набор 21.07.11. Подписано в печать 05.05.12.
Формат 60x84 $\frac{1}{16}$. Бумага офсетная. Гарнитура PT Serif.
Усл. печ. л. 18,13. Тираж 500 экз.

Отпечатанов в ООО «Флер-1»
Краснодар, ул. Уральская 98/2. Заказ № 2713.

ISBN 978-5-93680-538-7

9 785936 805387

Издательство М. и В. Котляровых
(ООО «Полиграфсервис и Т»)
360051, КБР, г. Нальчик, ул. Кабардинская, 19.
Тел./факс: (8662) 42-62-09
e-mail: elbrus@mail.ru
www.elbruss.ru